

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

Liisa Tainio ja Tiina Teräs

SUKUPUOLIJÄSENENNYK PERUSOPETUKSEN OPPIKIRJOISSA

© Opetushallitus ja tekijät

Raportit ja selvitykset 2010:8

ISBN 978-952-13-4536-4 (pdf)

ISSN-L 1798-8918

ISSN 1798-8926 (verkkójulkaisu)

Taitto: Tmi Eija Högman

www.oph.fi/julkaisut

SISÄLLYS

Esipuhe	4
1. Lyhyt johdanto – tutkimus tiiviisti	5
2. Perusopetuksen opetussuunnitelman näkemys tasa-arvosta	8
3. Aiempaa tutkimusta oppimateriaaleista	10
4. Aineisto ja tutkimuksen toteuttaminen	16
5. Tutkimustehtävä ja analysoidut piirteet	23
6. Äidinkieli ja kirjallisuus	27
6.1. Äidinkieli ja kirjallisuus, 3. lk	27
6.1.1. Kuvat.....	28
6.1.2. Sukupuolittavat sanat.....	30
6.1.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat	32
6.2. Äidinkieli ja kirjallisuus, 6. lk	34
6.2.1. Kuvat.....	36
6.2.2. Sukupuolittavat sanat.....	37
6.2.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat	39
6.3. Äidinkieli ja kirjallisuus, 9. lk	42
6.3.1. Kuvat.....	43
6.3.2. Sukupuolittavat sanat.....	45
6.3.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat	47
6.4. Yhteenveto äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleista	55
7. Matematiikka	58
7.1. Matematiikka, 3. lk.....	58
7.1.1. Kuvat.....	58
7.1.2. Sukupuolittavat sanat.....	60
7.1.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat	62
7.2. Matematiikka, 6. lk.....	62
7.2.1. Kuvat.....	63
7.2.2. Sukupuolittavat sanat teksteissä	64
7.2.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat	66
7.3. Matematiikka, 9. lk.....	66
7.3.1. Kuvat.....	67
7.3.2. Sukupuolittavat sanat.....	68
7.3.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat	71
7.4. Yhteenveto matematiikan oppimateriaaleista.....	72
8. Oppilaanohjaus	75
8.1. Kuvat	76
8.2. Sukupuolittavat sanat.....	83
8.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat.....	88
8.4. Yhteenveto oppilaanohjauksen oppimateriaaleista	92
9. Lopuksi	94
Lähteet	95

Esipuhe

Sukupuolen mukaisen segregaaation lieventäminen niin koulutuksessa kuin sen jälkeisessä työelämässä on haaste suomalaiselle yhteiskunnalle. Erityisesti perusopetuksella on merkittävä rooli siinä, millaisiksi tyttöjen ja poikien käsitykset eri jatkokoulutusmuodoista, tulevista uravalinnoista ja eri ammateista sekä myös omasta osaamisestaan muotoutuvat. Nämä käsitykset heijastuvat työelämään ja työmarkkinoille yleisesti, jolloin muodostuneiden asenteiden lieventäminen on jo monin verroin hankalampaa.

Oppimateriaalit ovat keskeinen osa opetusta ja sukupuoli on niissä usein esillä. Käsillä oleva raportti tarkastelee, miten sukupuoli ilmenee ja rakentuu peruskoulun oppimateriaaleissa. Raportin pohjalta tullaan laatimaan oppimateriaalikustantajille suunnattu ohjeistus siitä, miten oppimateriaalien kautta olisi mahdollista lieventää sukupuolen mukaista segregatiota.

Raportti tukee opetus- ja kulttuuriministeriön 28.9.2009 asettaman segregaaation lieventämistyöryhmän työtä. Työryhmä tulee lokakuussa 2010 esittämään keinoja opetuksessa ja koulutuksessa esiintyvän segregaaation lieventämiseksi.

Kiitän professori Liisa Tainiota ja tutkija Tiina Terästä nopealla aikataululla suoritusta perusteellisesta työstä.

Helsingissä 24.8.2010

Petri Pohjonen
Ylijohtaja
Opetushallitus
Segregaaation lieventämistyöryhmän puheenjohtaja

1. Lyhyt johdanto – tutkimus tiiviisti

Oheinen raportti on opetushallituksen tilaama selvitys siitä, millä tavoin sukupuoli ilmenee ja rakentuu peruskoulun oppimateriaaleissa. Kutsumme tätä ilmiötä oppikirjojen sukupuolijäsennykseksi (ks. Tainio 2001). Selvityksen tehtävänä on toimia opetusministeri Henna Virkkusen asettaman Segregaation lieventämistyöryhmän työn tukena. Työryhmän tehtävänä on ”lieventää segregaatiota eli sukupuoliin liittyvää epätasa-arvoa koulutuksessa ja työelämässä” (http://www.oph.fi/kehittamishankkeet/segregaation_lieventamistyoryhma). Hallituksen tasa-arvo-ohjelman 2008–2011 yksi keskeinen tavoite on ”Tasa-arvotietoisuuden lisääminen kouluissa ja segregaation lieventäminen”. Tähän tavoitteeseen pyritään painottamalla muun muassa oppimateriaalien nais- ja mieskuvan merkitystä. Tasa-arvo-ohjelmassa todetaan näin:

”Oppimateriaalilla on merkitystä koululaisten nais- ja mieskuvan muotoutumisessa ja siinä, minkälaisia käsityksiä oppilaille eri ammateista muodostuu. Oppimateriaaleista tulisi välittyä ennakkoluuloton, avarakatseinen käsitys siitä, mikä on naisille ja miehille sopivaa ja mahdollista, eikä oppimateriaalin tulisi vahvistaa stereotyyppisiä sukupuolirooleja tekstien tai kuvaston kautta.”
(Tasa-arvo-ohjelma, 22.)

Tässä selvityksessä on tutkittu peruskoulun oppikirjoja tietyissä oppiaineissa. Oppiaineiksi on valittu äidinkieli ja kirjallisuus (suomi), matematiikka ja oppilaanohjaus. Analysoitavina ovat matematiikassa ja äidinkielessä ja kirjallisuudessa 3., 6. ja 9. luokan oppimateriaalit sekä kaikki peruskoulun oppilaanohjauksen oppimateriaalit. Otoksessa on mukana WSOY:n, Otavan, Tammen ja Editan nykyisen opetussuunnitelman mukaisia, tällä hetkellä myynnissä olevia teoksia. Näillä kriteereillä oppimateriaalianalyysiin valikoitui 51 teosta (oppikirjoja ja niihin liittyviä harjoituskirjoja).

Koska teoksia on runsaasti ja selvityksen tekemiseen saatiin aikaa kolmisen kuukauden kuluessa, kovin syvälliseen teksteissä vallitsevien ideologioiden analyysiin ei ole ollut mahdollista päästä. Ensinnäkin on selvitetty oppimateriaalien kirjoittajakunnan sukupuolijakauma. Toiseksi oppimateriaaleista on tarkasteltu kuvitusta, kolmanneksi teksteissä esiintyviä sukupuolittavia sanoja (mm. erisnimiä) sekä neljänneksi teksteissä esiintyviä kohtia, joissa on käsitelty sukupuolta tai sukupuolten tasa-arvoa. Teksteistä ja kuvista on tarkasteltu myös sitä, miten etniset ja seksuaaliset vähemmistöt on oppimateriaaleissa otettu huomioon. Lisäksi on mahdollisuuksien mukaan analysoitu tekstien ja kuvien teokseen rakentamaa maailmankuvaa laadullisemmin, esimerkiksi valottaen esimerkein tekstien välittämiä arvotuksia. Perusteellisimmin sisällöllinen analyysi on toteutettu oppilaanohjauksen oppimateriaaleista.

Oppimateriaalien kirjoittajakunta on selvästi naisvoittainen. Äidinkielessä ja kirjallisuudessa naistekijöiden määrä on huomattava (86 naista, 28 miestä). Myös matematiikassa kirjoittajakunta on lievästi naisvaltainen (43 naista, 36 miestä). Ainut oppiaine ja luokka-aste, jonka oppimateriaalin kirjoittajakunnasta enemmistö oli miehiä, on matematiikan 9. vuosiluokka. Oppilaanohjauksen materiaalien tekijöiden sukupuolijakauma on tasainen (5 miestä, 6 naista).

Oppikirjan kuvien osalta on tarkasteltu sitä, kuinka paljon kuvituksessa on maskuliinisia ja feminiinisiä henkilöitä tai hahmoja ja kuinka paljon henkilöitä tai hahmoja, joiden sukupuoli jää paljastumatta tai jotka on esitetty androgyyneinä. Lisäksi on tarkasteltu sitä, kuinka usein kuvissa esiintyy lapsia ja aikuisia. Tulos on, että kaikissa oppimateriaaleissa on kuvattu enemmän miehiä, poikia ja maskuliinisia hahmoja kuin naisia, tyttöjä tai feminiinisiä hahmoja. Maskuliinisten hahmojen osuus kaikkien oppimateriaalien kuvista on 57 %, feminiinisten hahmojen osuus on 35,8 %. Loput hahmoista ovat joko androgyyneja tai heidät on kuvattu niin, ettei hahmojen sukupuoli käy ilmi. Aikuisten osuus kuvista on pienempi kuin lasten. Erityisesti matematiikan oppikirjoissa valtaosa aikuisista on miehiä. Suurin ero kaikkien kuvattujen hahmojen sukupuolijakaumassa on äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa (58–65 % maskuliinisten, 33–34 % feminiinisten hahmojen kuvia), pienin matematiikan 9. luokan oppikirjoissa ja oppilaanohjauksen materiaaleissa (53 % maskuliinisten ja 43 % feminiinisten hahmojen kuvia).

Teksteistä on tarkasteltu sukupuolittavien sanojen määriä. Sukupuolittaviksi sanoiksi olemme katsoneet ne erisnimet, joista nimetyn sukupuoli käy ilmi, sekä muut sukupuolittavat sanat eli sellaiset, joiden merkitykseen kuuluu sukupuolen ilmaiseminen (esim. *äiti, poika, kuningas, neiti, vaari, lentoemäntä*). Lisäksi on tarkasteltu nimiviitteiden osalta sitä, kuinka paljon materiaaleissa esiintyy viittauksia nais- ja miespuolisiin historiallisiin henkilöihin (esim. *Aleksis Kivi, Maija Vilkkumaa*) ja kuinka paljon fiktiivisiin henkilöihin ja hahmoihin (esim. *Peppi Pitkätossu, Muumipeikko, Lumikki, Risto Räppääjä*). Tulos on, että kaikissa oppimateriaaleissa sukupuolittavista sanoista 56,6 % viittaa miehiin, poikiin tai maskuliinisiin hahmoihin, 43,4 % viittaa naisiin, tyttöihin tai feminiinisiin hahmoihin. Suurin ero on äidinkielen ja kirjallisuuden 9. luokan oppimateriaaleissa (60 % viittauksista miehiin/poikiin/maskuliinisiin hahmoihin), pienin matematiikan 9. luokan oppimateriaaleissa (51% viittauksista miehiin/poikiin/maskuliinisiin hahmoihin).

Sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa käsitteleviä tekstikohtia oli erityisesti oppilaanohjauksen materiaaleissa, mikä on luonnollista, koska aihepiiri on mainittu oppiaineen opetussuunnitelmassa. Oppilaanohjauksen osalta voidaan todeta, että sukupuolirooleja kommentoidaan eksplisiittisesti, mutta melko usein jää opettajan ammattitaidon varaan varmistaa se, että sukupuolten taipumuksista ja eroista puhuminen rakentaa sukupuolistereotypioista vapaata maailmankatsomusta. Sukupuolten erilaisuudet nimittäin esitetään pääasiassa essentialistisesta näkökulmasta. Matematiikan oppikirjoista 3. ja 6. luokan materiaaleista ei ole löydettävissä kohtia, joissa pohdittaisiin sukupuolta tai sukupuolten tasa-arvoa. 9. luokan matema-

tiikan oppimateriaaleissa on jonkin verran tehtäviä, joissa sanallisissa tehtävissä yhtenä muuttujana on sukupuoli. Tehtävien ei voi nähdä purkavan essentialistista näkemystä sukupuolten eroista. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa sukupuolen pohtiminen lisääntyy kolmannelle yhdeksännelle luokalle. Kun 3. ja 6. luokan materiaaleissa sukupuoli tulee käsiteltäväksi lähinnä kaunokirjallisten tekstien aiheistossa ja teemoissa, 9. luokan aineistoissa käsitellään myös suoraan sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa etenkin Suomen kirjallisuuden käsittelyn yhteydessä. Oppimateriaaleissa seksuaalisia tai etnisiä vähemmistöjä ei ole juurikaan esillä muutamia yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta, joten vähemmistöt jäävät tarkkailtaviksi ”toisiksi” eivätkä rakennu olennaiseksi osaksi maailmankuvan moninaisuutta.

Tutkimus siis osoittaa, että sekä kuvituksen että teksteihin sisältyvien sukupuolitavien sanojen suhteen sukupuolijakauma ei ole tasainen. Miehet, pojat ja muut maskuliiniset hahmot ovat oppimateriaaleissa kauttaaltaan enemmän esillä kuin naiset, tytöt ja muut feminiiniset hahmot.

Tutkimus on toteutettu Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella.

2. Perusopetuksen opetussuunnitelman näkemys tasa-arvosta

Sukupuolten tasa-arvon toteuttamiseen koulussa velvoittavat monet dokumentit. Tärkeimpänä voi pitää tasa-arvolakia, jonka mukaan

”(v)iranomaisten ja oppilaitosten sekä muiden koulutusta ja opetusta järjestävien yhteisöjen on huolehdittava siitä, että naisilla ja miehillä on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen sekä että käytettävä oppiaineisto tukee tämän lain tarkoituksen toteutumista.” (Tasa-arvolaki 609/1986, 5 §.)

Käytännön työssä opetusta ohjaa *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet* (2004). Perusteissa puhutaan ihmisoikeuksista, tasa-arvosta ja demokratiasta opetuksen arvopohjana; yhdenvertaisuus-käsitettä ei esiinny. Sukupuolten tasa-arvosta mainitaan seuraavaa:

”Perusopetuksen avulla lisätään alueellista ja yksilöiden välistä tasa-arvoa. Opetuksessa otetaan huomioon erilaiset oppijat ja edistetään sukupuolten välistä tasa-arvoa antamalla tytöille ja pojille valmiudet toimia yhtäläisin oikeuksin ja velvollisuuksin yhteiskunnassa sekä työ- ja perhe-elämässä” (Pops 2004, 12).

Työtapoja eriteltäessä kirjoitetaan myös, että opetuksessa tulee ottaa huomioon ”sekä tyttöjen ja poikien väliset että yksilölliset kehityserot ja taustat” (Pops 2004, 17). Näin tullaan esittäneeksi, että tyttöjen ja poikien välillä on eroja, vaikka eroja ei tarkemmin määritellä. Uudemmassa koulutuksen ja sukupuolen yhteyksiä analysoivassa tutkimuksessa asetetaan kuitenkin kyseenalaiseksi se, voidaanko puhua tytöistä yhtenä, pojista toisena yhtenäisenä ryhmänä ja olettaa, että sukupuolikategoriat olisivat sisäisesti homogeenisia (esim. Ojala, Palmu & Saarinen 2009). Tutkimuksissa on silti pystytty näyttämään toteen se, että koulun arjessa tyttö- ja poika-kategorioihin suhtaudutaan ikään kuin oppilas asettuessaan jompaankumpaan näistä samalla automaattisesti varustuisi sukupuoleensa liitetyillä stereotyyppisillä ominaisuuksilla. Koulun käytännöt myös monin tavoin rakentavat tämäntyyppistä ajattelua ja rajanvetoa tyttöjen ja poikien välille. (Esim. Tolonen 2001, Hakala 2007, Tainio 2010, Lahelma 2010.) Myös oppimateriaalien on aiemmissa tutkimuksissa osoitettu tukevan tällaista stereotypisointia (Lahelma 1992, Palmu 2003). Parannusehdotuksia näihin epätasa-arvoa tuottaviin käytänteisiin on mietitty usealla taholla (ks. esim. Haataja, Lahelma & Saarnivaara 1989; Suortamo ym. 2010).

Sukupuolten tasa-arvoon ei puututa *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden* (2004) äidinkielen ja kirjallisuuden eikä matematiikan oppimistavoitteissa

tai opetuksen keskeisissä sisällöissä. Sen sijaan oppilaanohjauksen oppiainekoh-
taisissakin tavoitteissa mainitaan, että oppiaineen avulla ”edistetään myös koulu-
tuksellista, etnistä ja sukupuolten välistä tasa-arvoa” (Pops 2004, 256).

Olemme selvityksessä kiinnittäneet mahdollisuuksien mukaan huomiota myös
siihen, millä tavoin etniset tai seksuaalivähemmistöt asettuvat osaksi oppikirjoissa
esitettyä maailmankuvaa, vaikka tämä ei ole ollut päätavoittemme. Perusopetuk-
sen opetussuunnitelman perusteissa puhutaankin ”monikulttuurisuuden hyväk-
symisestä” sekä siitä, että ”opetuksessa otetaan huomioon suomalaisen kulttuu-
rin monipuolistuminen myös eri kulttuureista tulevien maahanmuuttajien myötä”
(Pops 2004, 12). Tekstiin rakentuu seuraava asetelma: suomalainen kulttuuri on
koko opetuksen perusta, ja se kattaa olemuksellisesti kansalliskielisen kulttuurin
(suomi, ruotsi) sekä erikseen mainittuna alkuperäiskulttuurin eli saamelaiset –
muista kansallisista ja kielivähemmistöistä tulevat huomioon otetuksi romanit ja
viittomakieliset (Pops 2004, 32–33). Erillisenä ryhmänä esiintyy maahanmuuttajat
(Pops 2004, 34). Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöistä emme löytäneet suoria
mainintoja yleisestä arvoperustasta tai tutkimiemme oppiaineiden kohdalta.

3. Aiempaa tutkimusta oppimateriaaleista

Oppikirja ja muut opetuksessa käytettävät oppimateriaalit vaikuttavat merkittävästi siihen, millä tavoin oppiaineen keskeinen sisältö ja tavoitteet avautuvat sekä opettajalle että oppilaalle (Karvonen 1995, Mikkilä-Erdmann, Olkinuora & Mattila 1999). Oppikirja on kouluopetuksen tärkeä työväline. Sillä tuetaan ja konkretisoidaan opetussuunnitelman toteutumista (Uusikylä & Atjonen 2005), ja oppikirjat myös ohjaavat koulujen työtä ja oppijan ajattelua (Hiidenmaa 2003). Jokainen teksti – myös oppikirja – rakentaa oman maailmansa, välittää asenteita ja käsityksiä ihmisenä olemisesta (Karvonen 1995, Pietikäinen & Mäntynen 2009).

Oheinen selvitys oppimateriaalien sukupuolijäsennyksestä motivoituu paitsi yhteiskunnallisista ja koulutuspoliittisista tarpeista myös aiemmasta tutkimuksesta. Kansainvälisessä vertailevassa tutkimuksessa (Blumberg 2007) havaittiin, että sukupuolivinouma on oppikirjoissa todettavissa, mutta se on hyvin naamioitu ja vaikeasti suoritettavissa. Yleinen tendenssi on, että naiset ovat aliedustettuina ja molemmat sukupuolet esitetään stereotyyppisesti (Blumberg 2007). Aivan uutta tutkimusta aihealueesta on tehty Ruotsissa, jossa on opetusministeriön toimeksiannosta tutkittu sekä historian että yhteiskuntaopin oppimateriaaleja sukupuolinäkökulmasta (Ohlander 2010a, 2010b). Ohlander analysoi esiin sen, että historian oppikirjoissa (neljä oppikirjaa opettajanoppaineen) miesnäkökulma selvästi dominoi ja naiset marginaalistuvat. Esimerkiksi *Människan genom tiderna*-oppikirjan 351 sivusta 14 käsittelee naisia; teoksessa nimetään 235 miestä ja 14 naista; mitä lähemmäksi tullaan nykyaikaa, sitä vähemmän löytyy viittauksia naisiin. Muiden Ohlanderin tutkimien historian oppimateriaalien sukupuolijakauma ja sisällön suuntaviivat ovat vastaavanlaiset. (Ohlander 2010a.) Yhteiskuntaopin oppimateriaaleissa (neljä oppikirjaa) Ohlander (2010b) havaitsi selvää pyrkimystä ottaa huomioon sukupuolten tasa-arvo ja kertoa naisasialiikkeestä, mihin myös opetussuunnitelma velvoittaa, mutta lopputulos on kuitenkin ohut. Alakoulun kirjassa on onnistuttu parhaiten siinä, että ihmisestä puhuttaessa puhutaan sekä miehestä että naisesta. Kaikissa teoksissa on kuitenkin vahva miesenemmistö sekä kuvituksessa että henkilömaininnoissa. Naisnäkökulma puuttuu etenkin historiaa, mediaa ja kansainvälisiä asioita käsittelevistä jaksoista. (Ohlander 2010b.)

Suomalaisen sukupuolinäkökulmaisen oppimateriaalin tutkimuksen pioneereja on Elina Lahelman analyysi muun muassa ympäristöopin, kansalaistaidon, yhteiskuntaopin, oppilaanohjauksen ja historian oppikirjoista sekä opetussuunnitelmasiikirjoista (Lahelma 1992). Hän osoittaa, että oppimateriaaleissa naisille rakentuu hoivavastuu ja miehille enemmän yhteiskunnallista valtaa sekä yhteiskunnallisesti näkyvämpiä toiminta-alueita. Työelämän kuvauksissa toistuu vallitseva sukupuolten segregatio; työ-käsite sukupuolistuu niin, että se kuvaa pikemminkin miesten kuin naisten töitä; miehiä myös kuvataan hieman useammin ammatin harjoittajina ja työn tekijöinä. Sukupuolten työnjakoon liittyvää eriarvoisuutta ei kuitenkaan eksplisiittisesti käsitellä. Naiset ja naisten elämänpiiri jäävät näkymättömiin eten-

kin historian oppikirjoissa. Historian merkkihenkilöiden kuvat ovat miehiä (49 miestä, 3 naista), mutta myös tavallisten ihmisten kuvista enemmistö on miehinen (93 miestä, 11 naista). Lahelma päättelee, että tutkituissa oppimateriaaleissa ei toteudu sukupuolten tasa-arvo eivätkä ne esimerkiksi tue sukupuolistereotyyppioista poikkeavaa ammattivalintaa. (Lahelma 1992.) Aiheesta tehdyt tutkimukset Suomessa raportoivat kauttaaltaan samantapaisia tuloksia: miessukupuoli on oppimateriaaleissa enemmän esillä ja miehille rakentuu yhteiskunnallisesti vallakkaampi imago (ks. Tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus opettajankoulutuksessa -hankkeen tutkimuskooste, <http://wiki.helsinki.fi/display/TASUKO/Oppikirjatutkimusta>).

Jonkin verran on tutkittu myös oppimateriaalien luomaa kuvaa seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä teemoista. Oppimateriaalien heteronormatiivisuuden ja heteroseksismin ovat tutkimuksissaan todenneet esimerkiksi Jukka Lehtonen (esim. 1998, 2003), Sinikka Aapola (1999), Sinikka Aapola, Tuula Gordon ja Elina Lahelma (2003), Teemu Laajasalo (2001), Elina Vaahtera (2004) ja Riikka Harjula (2005). Tutkimuksissa on analysoitu muun muassa uskonnon, biologian, terveystiedon, psykologian, kansalaistaidon ja elämäntutkimustiedon oppikirjoja. Myös Reetta Mietolan (2001) analyysi seitsemästä oppikirjasta (oppiaineista äidinkieli, ympäristöoppi ja yhteiskuntaoppi) osoittaa, että ei-heteroseksuaaliset nuoret eivät löydä samastumisen paikkaa oppikirjojen teksteissä. Hänen analyysinsä mukaan normaalius merkitään tekstien kudokseen ja siitä rakentuvaan lukijaposition monin tavoin, niin että erilaisuutta tarkastellaan etäältä, ”toisen” ominaisuutena tai toimintapaikkana.

Suomalaisia oppimateriaaleja on siis tutkittu sukupuolinäkökulmasta jonkin verran viimeisten vuosikymmenien aikana. Koska akateeminen tutkimus vaatii perusteellista paneutumista ja tulokset voidaan raportoida vain viipeellä, analyysija aivan uusimmasta, nykyisen opetussuunnitelman perusteiden mukaisista oppi- ja harjoituskirjoista on tarjolla vain vähän. Esittelemme seuraavaksi oppiaineittain oppimateriaalien sukupuolinäkökulmaista tutkimusta – sikäli kun sitä on löydettävissä. Painotamme perusopetukseen tarkoitettua oppimateriaalia. Koska etenkin uudempia oppimateriaaleja käsittelevä tutkimus lienee suurelta osin julkaisemattomia opinnäytteitä, esimerkiksi seminaariesitelmiä ja pro gradu -tutkielmia, raporttimme on väistämättä puutteellinen, sillä pääsy näihin tutkielmiin on rajallinen. Valitettavasti myöskään perusteellinen paneutuminen julkaistuun tieteelliseen tutkimukseen ei selvitykseen varatun ajan puitteissa ole ollut mahdollista, joten myös sen suhteen katsauksemme sisältänee puutteita. Aivan vanhimpia tutkimuksia emme ole ottaneet mukaan, vaan esittelemme lähinnä 1990-luvun loppupuolella tai sitä myöhemmin ilmestyneitä analyysija. Ensin esitellään tässä raportissa keskeisten oppiaineiden oppimateriaalien aiempaa tutkimusta. Edellä jo mainittuja tutkimuksia emme varsinaisesti enää käsittele.

Äidinkieli ja kirjallisuus

Peruskoulun ensimmäisellä luokalla käytettävien aapisten sukupuolinäkökulmia on tutkittu jonkin verran. Tarja Palmun (1991) mukaan aapisissa naiset ovat hoi-vaavissa ja kodin huoltoon liittyvissä tehtävissä, ammatillisestikin yleensä palvelu-

ammateissa hoidon ja opetuksen alueilla. Miehiä kuvataan myös kodin ulkopuolella. Aapisten kuvituksissa maskuliinisia ja feminiinisiä henkilöitä oli lähes yhtä paljon, mutta fantasiahahmot ovat useammin maskuliinisia kuin feminiinisiä. Aapisten loppuissa esitetyt historialliset henkilöt ovat kaikki miehiä. (Palmu 1991.)

Leena Koski (1999) on analysoinut vuosina 1967-1997 ilmestyneiden aapisten ja lukukirjojen kuvaa ”hyvästä ihmisestä”. Hänen mukaansa ennen 1960-lukua aapisen hyvä tyttö oli toimelias ja hurskas, ahkera, kiltti, huolellinen ja auttavainen; äitiyttä ihannoitiin; naiset esitettiin kodin piirissä. Miesten paikka oli julkisessa elämässä; hyvien poikien ominaisuuksia olivat moraalinen rohkeus, urheus, auttavaisuus ja itsenäisyys. 1960-luvulta lähtien yhteiskunnallinen ideaali sukupuolten tasa-arvosta näkyy kirjoissa, mutta kodin tehtävät liittyvät edelleen äitien toimialaan. Ammattien sukupuolijako näkyy selvästi. Samansuuntaisia tuloksia on saanut Satu Grünthal (2002), joka on tarkastellut 1900-luvun aapisten runouden maailmankuvaa.

Tarja Palmu on analysoinut sukupuolinäkökulmasta myös yläkoulun oppikirjoja, kolmea teosta (Palmu 2003). Niiden teksteissä maskuliiniset henkilöt ja hahmot ovat selvänä enemmistönä, kun tarkastellaan erisnimimainintojen ja sukupuolittavien sanojen esiintymistä: karkeasti ottaen maskuliinisia mainintoja on kaksi kertaa enemmän kuin feminiinisiä. Yhdessä oppikirjassa on maskuliinisia fiktiivisiä hahmoja, kahdessa on historiallisista henkilöistä miehiä kolminkertainen määrä verrattuna feminiinisiin henkilöihin ja hahmoihin. Historiallisista henkilöistä miehet esiintyivät useammilla elämänalueilla kuin naiset, joita esiteltiin pääasiassa kirjailijoina ja kirjallisuuslainausten yhteydessä kääntäjinä. Lisäksi maskuliinisia hahmoja oli enemmän tarinoiden ja kertomusten päähenkilöinä. Sisällöllisen analyysin yhteenvetona Palmu (2003, 134) esittää: ”Kärjistäen voitaisiin sanoa, että oppikirjojen kuvauksissa nainen ei ole sankari, humoristi, päähenkilö, minäkerroja eikä edusta suomalaista. Toimijuus ja kansalaisuus määrittävät maskuliinisesti.”

Yhtä yläkoulun 7. luokan oppikirjaa on analysoinut Marjaana Valo (2006). Hänen mukaansa sukupuolittavista sanoista tekstissä oli 62 % on maskuliinisia; historiallisten hahmojen maininnoista 52 % miehiä; fiktiivisistä hahmoista 54 % on feminiinisiä. Tehtävänannoissa miesten edustus on hieman suurempi. Fiktiivisten hahmojen suhteen tutkitun oppikirjan teksti oli siis poikkeus, tosin tehtävänannoissa fiktiivisten poikien mainintojen osuus kaikista on 65 %. Sekä pojat että tytöt on esitetty toiminnallisissa konteksteissa, pojat tosin hieman useammin. Lainausten enemmistö on mieskirjailijoilta, ja niissä päähenkilö useammin miespuolinen.

Matematiikka

Myös matematiikassa oppikirjojen merkitys oppilaiden maailmankuvan rakentajana on tunnustettu. Oppikirjojen maailmankuvan on todettu pitävän yllä perinteisiä sukupuolirooleja (Hannula 1998). Arto Vaahtokari ja Anne Vähäpassi (1998) ovat analysoineet neljää ensimmäisen luokan matematiikan kirjaa. Heidän aineistosaan aikuisten miesten ja naisten kuvien määrä on suurin piirtein sama, mutta

sukupuolet kuvataan erilaisissa tilanteissa. Yhdessä teoksessa 60 % naisista esiintyy erilaisissa myyntitilanteissa mutta vain neljä naista ostaa jotain; miehistä taas 20 % esiintyy myymässä jotain ja 20 % ostaa. Kaikissa oppikirjoissa kuvituksessa esiintyvät ammattiroolit ovat pääosin perinteisten sukupuoliroolien mukaisia, eikä naissukupuolta nähdä teknisissä tai luonnontieteellisissä ammateissa.

Uudempi oppikirjoja on analysoitu pro gradu -tutkielmissa; jostain syystä 3. luokan oppikirjat ovat olleet suosittuja analyysien kohteita. Elina Kallio ja Maija Rehn (2003) ovat tutkineet 3. luokan matematiikan oppikirjojen ihmisiä sisältäviä kuvia ja tehtävänantoja. Heidän analyysinsä mukaan poikia ja miehiä esiintyy sekä kuvissa että sanallisissa tehtävissä huomattavasti enemmän kuin tyttöjä ja naisia. Pojat ja miehet kuvataan aktiivisina toimijoina ja ammatillisesti menestyneinä, tytöt ja naiset taas passiivisina sivustaseuraaajina. Pojille rakennetaan oppikirjoissa enemmän samastumiskohteita, miesten toimintojen kirjo on laajempi. Tuomo Rantasen (2009) analyysiin saman luokka-asteen oppikirjoista sisältyy ajallinen perspektiivi. Hänen mukaansa sekä 1970- että 2000-luvun oppikirjoissa on enemmän maskuliinisia kuin feminiinisiä hahmoja, ja vinouma on suurempi uudemmista oppimateriaaleissa. Lisäksi miehet esiintyvät monipuolisemmin eri ammateissa ja erilaisissa toiminnoissa. Uudemmissa oppikirjoissa oli kuitenkin enemmän hahmoja, joita ei voinut luokitella kahteen sukupuolikategoriaan. Sukupuolistereotyyppioita noudattavat kuvaukset olivat enemmistönä, mutta sukupuolistereotyyppioita pyritään myös joissain kohdin murtamaan. Myös Eeva Suhonen (2008) on tutkinut 3. luokan oppikirjojen feminiinisiä ja maskuliinisia tehtävänantoja ja aihealueita sekä kirjoissa esiintyvien miesten ja naisten rooleja.

Oppilaanohjaus

Oppilaanohjauksen oppimateriaaleista emme löytäneet uusia tutkimuksia. Edellä on mainittu Lahelman (1992) analyysi, aiempaa tutkimustietoa löytyy myös Jouko Huttusen ja Raimo Happonen (1974) jo melko vanhasta julkaisusta (siellä puhutaan ammatinvalintaopin oppikirjoista). Gunilla Holm-Lundberg (1987; Haatajan ym. 1989, 55 mukaan) on tutkinut ruotsinkielisten 9. luokan oppilaiden oppilaanohjaukseen käytettyä oppimateriaalia: oppilaita kehoitetaan valitsemaan ammatti sukupuolesta riippumatta, mutta silti kuvin ja kielen keinoin (esim. pronominein) viestittäään siitä, mitkä ammattialat sopivat naisille, mitkä miehille. Niiden mukaan tekniikka ja maatalouden ammatit eivät sovi naisille.

Tuoreemmissa tutkimuksissa on tarkasteltu lähinnä oppilaanohjauksen opetuksen ja neuvonnan käytänteitä, jotka näyttävät sukupuolistuvan esimerkiksi ohjauskeskusteluissa (Juutilainen 2003; myös Hynninen & Juutilainen 2006).

Terveystieto ja biologia

Sinikka Aapolan (1999) murrosiän julkisia ja yksityisiä määrittelyjä analysoivassa teoksessa käsitellään muun muassa yläasteen biologian ja terveystieteen oppikirjoja. Biologian oppikirjoissa korostuu ajatus poikien ja tyttöjen kehityksen erilaisuudesta murrosiässä. Teksteissä rakennetaan ruumiillista ihannemieheyttä,

johon liittyy iso koko ja voimakkuus. Teosten heteronormatiivisuus tuotiin esiin jo edellä. Analysoitaessa kansalaisuuden rakentumista biologian oppikirjoissa (Aapola, Gordon & Lahelma 2003) havaittiin, että sukupuolierot esitetään absoluuttisina ja olemuksellisina eikä suhteellisina. Sukupuolen sosiaaliset ulottuvuudet ja sosiaalinen rakentuminen sivuutetaan.

Aapolan (1999) mukaan terveystiedon oppikirjoissa puhutaan poikien ja tyttöjen biologisista eroista, mutta sen lisäksi käsitellään sukupuolieroja muun muassa erilaisten ystävyys-suhteiden, pukeutumisen ja kiinnostuksen kohteiden osalta. Aapolan mukaan tällaisella käsittelyllä rakennetaan sukupuolten erilaisuutta.

Historia

Historian oppikirjojen miesnäkökulmaisuus nostettiin Suomessa 1980-luvulla voimakkaasti esiin (esim. Tammisto 1983; Fyrstén & Niskanen 1986; myös Lahelma 1992). Uudemmassa oppimateriaalista löysimme vähemmän tutkimusta.

Jaakko Väisänen (2005) mukaan lukion oppikirjoissa naishistoriallinen aines on edelleen erillistä, katkelmallista tietoa oppikirjoissa, eikä tapa tulkita historiaa myös naisten toiminnan kautta ole muuttunut osaksi oppikirjojen historiankirjoitusta. Hän tarkasteli 1960-1990-luvun oppikirjoja. Suvi Kukkonen (2008) havaitsee seminaariesitelmässään samansuuntaisia ilmiöitä lukion Eurooppalainen ihminen -kurssin materiaaleissa (4 oppikirjaa). Edelleen miesten maininnat dominoivat ja kuvituksesta suuri osa on miesten kuvia (keskimäärin 15 % kuvista naisia). Naisia käsitteleviä asioita on enemmän muissa (esim. infolaatikoissa, teemasivuilla) kuin varsinaisissa opetusteksteissä, joissa sivuja, joissa naisia ei lainkaan mainita, on keskimäärin 68 %. Tyypillistä on, että antiikin osalta naismainintoja on paljon enemmän kuin muussa tekstissä; saman huomion tekivät myös Väisänen (2005) ja Ohlander (2010b). Se, että naista ei esitellä yhteiskunnallisen tai valtiollisen vallan huipulla, näkyy erityisesti 7.-8. luokan historian oppimateriaaleissa (Pöykkö 2010).

Uskonto

Uskonnon oppimateriaaleja on tutkinut esimerkiksi Anu Alenius-Taipalus pro gradu-työssään (2003). Hän on analysoinut *Oikeilla jäljillä* -oppimateriaalia, jonka pedagogisena ajatuksena on kertomuksellinen ote. Ensimmäisille luokille tarkoitettussa materiaalissa kertomusten päähenkilöt ovat enemmistöltään miehiä tai poikia (70 kertaa miespuolinen, 28 kertaa naispuolinen). Suurin osa päähenkilöistä on aikuisia miehiä (34); Alenius-Taipalus huomauttaa, että tämä suuri määrä ei kyseisessä oppimateriaalissa johdu siitä, että Jeesus olisi esitetty päähenkilönä – hän oli päähenkilönä vain yhdessä kertomuksessa. Tyttölapsi on päähenkilönä erityisen harvinainen.

Tiina Hämäläinen ja Kaisa Inkinen (2010) tutkivat seminaariesitemässään uusien lukion uskonnon oppikirjojen etiikan kurssien kuvitusta. He huomasivat, että kokonaismäärien osalta teoksissa on enemmän miesten kuin naisten kuvia; yhdessä

teoksessa kuvia on yhtä monta. He luokittelivat kuvia tiettyihin kategorioihin ja huomasivat, että kategoriassa ”johtajat” on vain miesten kuvia (esim. poliitikot, papit). Kiinnostavia huomioita olivat esimerkiksi seuraavat seikat: mielenosoituksia kuvaavat valokuvat sisältävät enemmistöltään naismielenosoittajia; musliminaiset esitetään aina raskaasti hunnutettuina; sukupuolirooleista poikkeavina esitetyt hahmot ovat useammin naisia. He kiinnittävät huomiota myös oppikirjojen heteronormatiivisuuteen, johon myös Riikka Harjula (2008) puuttuu.

Vieraat kielet

Johanna Keskinen (2004) on analysoinut pro gradu -tutkielmassaan saksan kielen oppikirjoja vuosilta 1963-1999. Hänen mukaansa miehet ovat enemmän esillä myös uudemmissa oppikirjoissa, vaikka räikeimmät sukupuolistereotypiat ja seksismi ovat huomattavasti vähentyneet. Stereotyyppioita esiintyy kuitenkin kaikissa kirjoissa.

Englannin oppikirjoja analysoivia pro gradu -tutkielmia löysimme kaksi. Anna-Reeta Piironen (2004) on tutkinut perusopetuksen oppikirjoja. Hänen mukaansa oppikirjojen kaikista hahmoista 71 % on miespuolisia. Sukupuoleen viittaavista ilmauksista 70 % viittaa miehiin. Miehistä 41 %:lla on ammattirooli, naisista vain 25 %:lla. Perheeseen liittyvissä rooleissa naisista sen sijaan esiintyy 31 %, miehistä vain 15 %. Miehiin yhdistetään huomattavasti useammin kuin naisiin urheilu, sankaruus, historia, tiede ja teknologia, naisiin taas hoiva. Ilona Laakkonen (2007) on tarkastellut sekä perusopetuksen että lukio-opetuksen englannin oppikirjoja. Poikia ja miehiä esiintyy kirjoissa enemmän kuin naispuolisia henkilöitä; myös Laakkosen maskuliinisiksi luokittelemia aihealueita on käsitelty teoksissa enemmän. Pojat esitetään aktiivisina ja urheilullisina, tytöt pohdiskelevina tai kauneudenhoitoon tai vaatteisiin liittyvissä toiminna. Aikuisten roolit ovat kapeita: miehiä esiintyy perinteisissä miesten ammateissa, naisten päärooli on äiti. Julkisuuden ja historian henkilöt olivat pääosin miehiä. Kuitenkin teoksissa on myös kohtia, joissa naisten perinteisiä sukupuolirooleja rikotaan, esimerkiksi isoäitien tai tyttöjen kuvauksissa.

4. Aineisto ja tutkimuksen toteuttaminen

Tässä selvityksessä on tutkittu kolmen oppiaineen oppimateriaaleja: äidinkielen ja kirjallisuuden, matematiikan ja oppilaanohjauksen. Äidinkieli ja kirjallisuus ja matematiikka valittiin oppiaineiksi ensinnäkin siitä syystä, että oppituntien määrät näissä oppiaineissa ovat peruskoulun suurimmat. Lisäksi nämä oppiaineet kantavat sukupuolistuneita imagoja: äidinkieli ja kirjallisuus mielletään tyttöjen, matematiikka poikien aineeksi (esim. Lappalainen 2006, 2008; Hannula 1998, Soro 2002, Hannula, Juuti & Ahtee 2007). Oppilaanohjaus puolestaan on merkittävä oppiaine Segregaation lieventämistyöryhmän tehtävän kannalta (Hynninen & Juutilainen 2006). Tässä oppiaineessa annetaan konkreettisia keinoja koululaisille heidän tulevan opiskelu- ja työuransa valintoihin.

Oppiaineista ei kuitenkaan ole tutkittu kaikkia niiden opetukseen tarkoitettuja materiaaleja, koska aineisto olisi paisunut käytössä olevaan aikaan nähden liian suureksi. Lähempään tarkasteluun on otettu oppiaineista äidinkieli ja kirjallisuus sekä matematiikka vuosiluokat 3, 6 ja 9. Näihin luokka-asteisiin päädyttiin siksi, että niistä on tarjolla tietoa myös opetushallituksen teettämässä peruskoulun kansallisissa arvioinneissa. Oppilaanohjauksesta mukaan on otettu kaikki peruskoulun opetukseen tarkoitettu oppimateriaali. Oheiseen taulukkoon on koottu tietoa siitä, millaista tietoa äidinkielen ja kirjallisuuden sekä matematiikan oppimistuloksista on saatavilla kansallisten arviointien raporteista.

	ÄIDINKIELI JA KIRJALLISUUS	MATEMATIIKKA
3. lk	<p>Arviointivuosi 2006 (Huisman 2006)</p> <p>OSAAMISEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • tytöt menestyivät paremmin • tytöt olivat yliedustettuina parhaassa neljänneksessä • pojat olivat yliedustettuina heikoimmassa neljänneksessä • suurimmat erot olivat kirjoittamisessa ja kielentuntemuksessa, pienimmät lukemisessa <p>ASENNE-EROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • tyttöjen suhtautuminen oli myönteisempää 	<p>Arviointivuosi 2006 (Huisman 2006)</p> <p>OSAAMISEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • osaaminen oli hyvin tasaista • ainoastaan algebrassa poikien parempi osaaminen oli tilastollisesti merkittävä <p>ASENNE-EROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • ei suuria eroja, poikien suhtautuminen hieman myönteisempää
6. lk	<p>Arviointivuosi 2007 (Lappalainen 2008)</p> <p>OSAAMISEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • tytöt menestyivät kauttaaltaan poikia paremmin, suurin ero edelleen kirjoittamisessa <p>ASENNE-EROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • tyttöjen suhtautuminen oli myönteisempää <p>ARVIOINTIEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • poikien osaamisen taso osoittautui matalammaksi kuin saman arvosanan saaneiden tyttöjen 	<p>Arviointivuosi 2007 (Niemi 2008)</p> <p>OSAAMISEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • pojat menestyivät tyttöjä paremmin (vuonna 2000 tilanne oli päinvastainen) • käytännössä erot eivät olleet kovin suuret <p>ASENNE-EROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • tytöt pitivät vähemmän matematiikasta • poikien käsitys omasta osaamisesta oli parempaa <p>ARVIOINTIEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • arvosanat olivat suhteessa osaamiseen, sukupuolella ei näyttänyt olevan merkitystä <p>OPPIKIRJAN VAIKUTUS</p> <ul style="list-style-type: none"> • Matikkamatka 6 -kirjasarjan käyttäjät menestyivät parhaiten, ero oli suurin Tuhattaituri 6A:n ja 6B:n käyttäjiin • Matikkamatka 6 -kirjasarjan käyttö korreloi positii-visimmin oppilaiden asenteisiin
9. lk	<p>Arviointivuosi 2006 (Lappalainen 2006)</p> <p>OSAAMISEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • tytöt menestyivät kauttaaltaan poikia paremmin (erot näyttävät kasvan jonkin verran yläluokkien aikana) <p>ASENNE-EROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • tyttöjen suhtautuminen oli myönteisempää <p>ARVIOINTIEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • poikien taitotaso oli 90%:lla heikompi kuin vastaavan arvosanan saaneilla tytöillä 	<p>Arviointivuosi 2004 (Mattila 2005)</p> <p>OSAAMISEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • taidot olivat lähes yhtäläiset • pojat pärjäsivät paremmin pääsälaskuissa <p>ASENNE-EROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • poikien asenteet olivat myönteisempiä • poikien itseluottamus omaan osaamiseen oli parempi <p>ARVIOINTIEROT</p> <ul style="list-style-type: none"> • pojilta vaadittiin 4% parempaa osaamista koko arviointiasteikolla <p>OPPIKIRJAN VAIKUTUS</p> <ul style="list-style-type: none"> • yläluokkien oppikirjasarjalla ei ollut merkitystä tuloksiin

Taulukko 1. Äidinkielen ja kirjallisuuden ja matematiikan vuosiluokkien 3, 6 ja 9 kansallisten arviointien tarkastelu sukupuolen näkökulmasta (koonnut Tiina Teräs 2010).

Taulukosta 1 huomataan, että kaiken kaikkiaan tytöt suhtautuvat myönteisemmin äidinkieleen ja kirjallisuuteen ja menestyvät siinä paremmin kuin pojat; matematiikassa tytöt ja pojat menestyvät oppiaineessa lähes yhtä hyvin (osa-alueittain joi-tain sukupuolistuneita eroja), mutta pojat suhtautuvat myönteisemmin matematiikan opiskeluun ja heillä oli sen suhteen parempi itsetunto. Oppikirjan vaikutusta oppimistuloksiin on arvioinneissa tarkasteltu vain matematiikan osalta.

Oppimateriaaliaineistona selvityksessämme ovat kaikki kyseisille vuosiluokille tarkoitetut myynnissä olevat, vuoden 2004 *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita* noudattavat, suurimpien oppikirjakustantajien oppimateriaalit eli Editan, Otavan, Tammen ja WSOY:n oppimateriaalit¹. Aineistoon ei kuitenkaan sisälly Editan peruskoulun 9. luokalle tarkoitettu oppikirja *Lentävä lause 9*. Koska Liisa Tainio kuuluu tuon oppikirjasarjan tekijäjoukkoon, katsoimme olevamme jäävejä sen suhteen. Tainion oma kokemus oppikirjailijana on kuitenkin ollut hyödyksi selvityksen tekemisessä. Oppikirjan tekeminen on projektiluonteista toimintaa, monesti tiukasti aikataulutettua, ja kirjoittajat rakentavat oppimateriaalia useimmiten muun työn ohessa. Valmiin oppimateriaalin tuottamiseen vaikuttavat myös kustantajan käytänteet ja panostus hankkeeseen sekä kustannustoimittajien omistautuminen hankkeelle ja tapa organisoida sitä. Oppikirjaprojektit eroavat toisistaan siis monin tavoin – yksityiskohtana mainittakoon, että joskus kirjoittajat voivat vaikuttaa esimerkiksi kuvituksen valintaan, toisinaan eivät. Oheinen selvitys oppimateriaalien sukupuolijäsennyksestä ei pyrikään syyllistämään eri oppikirjojen tekijöitä vaan osoittamaan sen, miltä näyttää tällä hetkellä saatavilla olevan oppimateriaalin sukupuolijäsennys.

Neljällä suurimmalla oppimateriaalikustantajalla on runsaasti vaihtoehtoisia teoksia, jotka toteuttavat uusinta peruskoulun opetussuunnitelmaa. Koska oppimateriaalien myyntiluvut ovat liikesalaisuuksia, emme ole voineet valita teoksia sen mukaan, kuinka paljon niitä ostetaan tai käytetään peruskouluissa. Myynnissä olevat oppimateriaalit on selvitetty kustantajien internet-sivustoilta. Selvityksemme kattaa yhteensä 51 teosta, oppikirjoja ja harjoituskirjoja. Tutkimamme teokset ovat seuraavat:

Äidinkieli ja kirjallisuus, 3. lk.

Haviala, Anu, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna & Siter, Marjo 2005. Kulkuri 3. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: WSOY.

Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna, Haviala, Anu & Siter, Marjo 2008. Kynäkulkuri 3. Harjoituskirja. Helsinki: WSOY.

Heikkinen, Mari, Herajärvi, Sinikka, Konttinen, Minna & Lindfors, Taina 2009. Vipusen harjoituksia 3. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Otava.

Heikkinen, Mari, Herajärvi, Sinikka, Konttinen, Minna & Lindfors, Taina 2006. Vipunen. Äidinkieli ja kirjallisuus 3. luokka. Helsinki: Otava.

Komulainen, Milena, Ahlvik, Harry, Solastie, Kati, Andersson, Jari & Alhainen, Juha 2003. Kirjakuja 3. Uusi tehtäväkirja. Helsinki: Tammi.

1 Kiitämme kustantajia siitä, että he lähettivät meille oppimateriaalit selvitystämme varten.

Komulainen, Milena, Kivikko, Pauliina, Alhainen, Juha, Ahlvik, Harry, Lahtinen, Riikka. & Solastie, Kati 2008. Kirjakuja 3. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Tammi.

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka, Ruuska, Helena & Saravesi, Satu 2004. Sanataituri 3. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja. Helsinki: Otava.

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka & Saravesi, Satu 2009. Sanataituri 3. Äidinkielen ja kirjallisuuden tehtäväkirja. Helsinki: Otava.

Wäre, Mervi, Töllinen, Markku & Koskipää, Ritva 2003. Uusi Salainen kerho- Äidinkielen ja kirjallisuuden peruskirja 3. Porvoo: WSOY. Kuvitus:

Wäre, Mervi & Töllinen, Markku 2003. Uusi Salainen kerho. Harjoitusvihko 3. Porvoo: WSOY.

Äidinkieli ja kirjallisuus, 6. lk.

Alhainen, Juha, Ahlvik, Harry, Solastie, Kati, Kivikko, Pauliina & Komulainen, Milena 2005. Kirjakuja 6. Tehtäväkirja. Helsinki: Tammi.

Haviala, Anu, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna & Siter, Marjo 2008. Kulkuri 6. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: WSOY.

Haviala, Anu, Siter, Minna, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla & Katajamäki, Minna 2008. Kynäkulkuri 6. Harjoituskirja. Helsinki: WSOY.

Heikkinen, Mari, Konttinen, Minna, Lottonen, Sari & Löyttyniemi, Anu 2009. Vipunen. Äidinkieli ja kirjallisuus 6. Keuruu: Otava.

Heikkinen, Mari, Konttinen, Minna, Lottonen, Sari & Löyttyniemi, Anu 2009. Vipusen harjoituksia 5. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Otava.

Komulainen, Milena, Ahlvik, Harry, Alhainen, Juha, Kivikko, Pauliina & Solastie, Kati 2005. Kirjakuja 6. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Tammi.

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka, Ruuska, Helena. & Saravesi, Satu 2005. Sanataituri 6. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja. Helsinki: Otava.

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka, Ruuska, Helena & Saravesi, Satu 2009. Sanataituri 6. Äidinkielen ja kirjallisuuden tehtäväkirja. Helsinki: Otava.

Wäre, Mervi, Töllinen, Markku & Koskipää, Ritva 2007. Uusi Salainen kerho- Äidinkielen ja kirjallisuuden peruskirja 6. Helsinki: WSOY.

Wäre, Mervi, Töllinen, Markku & Koskipää, Ritva 2006. Uusi Salainen kerho. Harjoituskirja 6. Porvoo: WSOY.

Äidinkieli ja kirjallisuus, 9. lk

Byckling, Henriikka, Keinänen, Minna, Paalanen, Piila & Bagge, Tapani 2010. Aktiivi 9. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Tammi.

Byckling, Henriikka, Keinänen, Minna, Paalanen, Piila & Bagge, Tapani 2010. Aktiivi 9. Tehtäväkirja. Helsinki: Tammi.

Mikkola, Anne-Maria & Luukka, Minna-Riitta 2007. Tajua. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: WSOY.

Mikkola, Anne-Maria & Luukka, Minna-Riitta 2008. Kielitajuinen. Oppilaan oma kirja. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: WSOY.

Artikainen, Päivi, Kuukka, Väinö, Lehtinen, Kirsti, Panhelainen, Irmeli, Saarikivi, Janne & Taipale, Sari 2008. Sisu 9. Peruskoulun äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Tammi.

Liimatainen, Ari 2006. Sisupussi. Helsinki: Tammi.

Herajärvi, Sinikka, Laine, Päivi, Paasio-Leimola, Leena & Vartia, Petra 2006. Loitsu. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: Otava.

Laine, Päivi, Paasio-Leimola, Leena & Valtonen, Päivi 2006. Loitsuhajoituksia 9. Helsinki: Otava.
Hellström, Inkeri., Kuusento, Jari, Lottonen, Sari, Puolitaival, Heleena & Ruuska, Helena 2009. Aleksis. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: Otava.

Hellström, Inkeri, Kuusento, Jari, Lottonen, Sari, Matinlassi, Erja, Puolitaival, Heleena & Ruuska, Helena 2009. Aleksis. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Harjoituksia. Helsinki: Otava.

Matematiikka, 3. lk

Asikainen, Katariina, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2007. Tuhattaituri 3a. Helsinki: Otava.

Asikainen, Katariina, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2008. Tuhattaituri 3b. Helsinki: Otava.

Putkonen, Hellevi, Sinnemäki, Jussi, Mikkonen, Virpi & Lilli, Marjatta 2008. Uusi Matikkamatka 3. Syksy. Helsinki: Tammi.

Putkonen, Hellevi, Sinnemäki, Jussi, Mikkonen, Virpi & Lilli, Marjatta 2009. Uusi Matikkamatka 3. Kevät. Helsinki: Tammi.

Rinne, Sari, Sintonen, Ann-Mari & Uus-Leponiemi, Tuula 2008. Matikka 3. Syksy. Porvoo: WSOY.

Rinne, Sari, Sintonen, Ann-Mari & Uus-Leponiemi, Tuula 2008. Matikka 3. Kevät. Porvoo: WSOY.

Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula, Ilmavirta, Risto & Rikala, Seppo 2003. Laskutaito 3. Syysosa. Helsinki: WSOY.

Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula, Ilmavirta, Risto & Rikala, Seppo 2003. Laskutaito 3. Kevätosa. Helsinki: WSOY.

Matematiikka, 6.lk.

Asikainen, Katariina, Fälden, Hannu, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2006. Tuhattaituri 6a. Helsinki: Otava.

Asikainen, Katariina, Fälden, Hannu, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2006. Tuhattaituri 6b. Helsinki: Otava.

Hänninen, Leena, Laine, Anu, Putkonen, Hellevi, Ranta, Pekka & Sinnemäki, Jussi 2005. Matikkamatka 6. Helsinki: Tammi.

Koivisto, Marjatta, Salonen, Merja, Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula & Ilmavirta, Risto 2006. Laskutaito 6. Syysosa. Helsinki: WSOY.

Koivisto, Marjatta, Salonen, Merja, Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula & Ilmavirta, Risto 2006. Laskutaito 6. Kevätosa. Helsinki: WSOY.

Matematiikka, 9. lk.

Heinonen, Martti, Luoma, Markus, Mannila, Leena & Tikka, Tommi 2008. Pii 9. Helsinki: Otava.

Järvinen, Rita, Latva, Olli & Makkonen, Jari-Pekka 2007. Kartio 4. Perusopetuksen matematiikkaa kurssit 8-10. Helsinki: Tammi.

Latva, Olli, Hassinen, Sanna, Makkonen, Jari-Pekka & Tolvanen, Aulis 2010. Kuutio 9. Helsinki: Tammi.

Laurinolli, Teuvo, Luoma-aho, Erkki, Sankilampi, Timo, Talvitie, Kirsi & Vähä-Vahe, Outi 2006. Laskutaito 9. Helsinki: WSOY.

Latva, Olli, Tolvanen, Aulis, Tuomaala, Tuulikki, Järvinen, Rita & Makkonen, Jari-Pekka 2009. Kolmio. Matematiikan tietokirja. Helsinki: Tammi.

Latva, Olli, Tolvanen, Aulis & Tuomaala, Tuulikki 2009. Kolmio. Matematiikan harjoituskirja 3. Helsinki: Tammi.

Oppilaanohjaus

Alanen, Sinikka, Hiekkataipale, Juha, Kauttu, Pekka & Siippainen, Mikko 2008. Oma suunta. Peruskoulun oppilaanohjauksen oppikirja. Helsinki: WSOY.

Haime, Satu, Huttunen, Marja-Leena, Kuikka, Johanna & Valtonen, Tina 2009. Valmentaja. Oppilaanohjaus 7–9. Helsinki: Edita.

Heikkinen, Raimo, Koski, Erkki & Öhman, Erja 2009. Futurix +. Omatoimikirja 2009–2012. Helsinki: Otava. Lisämateriaaleineen: Futurix+ TET-aineisto 2006; Futurix+ Oma valintani 2009–10 2009.; Futurix Koulutyöopas. Luokanohjaajan tunnille 2007.

Oppimateriaalien tekijäkunnassa on kaikissa oppiaineissa ja kaikilla luokka-asteilla sekä naisia että miehiä². Oppilaanohjauksen materiaalien tekijöinä on suurin piirtein yhtä paljon miehiä (5) ja naisia (6); huomattava kuitenkin on, että yhden oppikirjan tekijäkunta koostuu neljästä naisesta (*Valmentaja*). Äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaalien tekijäjoukon huomattava enemmistö on naisia (86 naista, 28 miestä). Naisenemmistö on huomattava jokaisella luokka-asteella (3 lk: 32 naista, 11 miestä; 6. lk: 24 naista, 10 miestä; 9. lk: 30 naista, 7 miestä). Myös matematiikan oppikirjojen tekijöistä hieman suurempi osa on naisia (43 naista, 36 miestä). Matematiikan oppikirjojen tekijäkunta kuitenkin selvästi miesvaltaistuu, kun siirrytään opintiellä eteenpäin. Matematiikan 9. luokan oppikirjojen tekijäkunnasta enemmistö on miehiä (9. lk: 8 naista, 16 miestä); tämä oli ainut oppiaine ja luokka-aste, jonka oppimateriaalien tekijöistä enemmistö oli miehiä. Myös matematiikassa alemmilla tutkituilla luokkatasoilla oppimateriaalien tekijöistä enemmistö on naisia (3. lk: 20 naista, 10 miestä; 6. lk: 15 naista, 10 miestä). Kuvituksen tekijöinä on tasaisesti sekä mies- että naistekijöitä, joten emme katsoe tarpeelliseksi raportoida kuvittajien sukupuolijakaumaa yksityiskohtaisesti.

Vaikka kirjoittajan sukupuoli ei tutkimusten mukaan vaikuta juurikaan tekstin tyyliin tai rakenteeseen (esim. Tainio 2002), toisinaan on havaittu, että tekstien aiheisiin tai sisältöihin se voi jossain määrin vaikuttaa. Esimerkiksi Kirsti Lempiäinen (2003) on huomannut, että sosiologian oppikirjoihin tasa-arvosta ja naisten asemasta kirjoittavat nimenomaan naiskirjoittajat; Liisa Husu ja Liisa Tainio (2004) havaitsivat, että nimenomaan naistoimittajat valikoituvat kirjoittamaan tutkijanaisista sanoma- ja aikakauslehtiin. Oheisen oppimateriaalin analyysin mukaan kirjoittajan sukupuolella ei sikäli näy olevan vaikutusta, että kaikissa materiaaleissa on miesten kuvien ja miehiin viittaavien sanojen määrä enemmistönä. Huomauttaa ehkä voi, että yhdessä äidinkielen ja kirjallisuuden 9. luokan harjoituskirjassa, jonka tekijänä on mies, kuvia feminiinisistä hahmoista ei ole lainkaan (kuvittajana Jii Roikonen). Sen sijaan taas matematiikan 9. luokan oppikirjoissa, joissa tekijäkunnasta enemmistö on miehiä, sukupuolijakaumat kuvista ja tekstissä esiintyvistä sukupuolittuvista sanoista ovat aineiston tasaisimmat.

2 Tekijät on laskettu teoksessa ilmoitetun kirjoittajakunnan mukaan ja jokainen maininta on otettu yhteissummiin mukaan, siinäkin tapauksessa, että sama henkilö esiintyisi vaikkapa sekä oppikirjan että harjoituskirjan tekijänä.

Tutkimus on toteutettu Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella. Tutkimusta on johtanut professori Liisa Tainio ja tutkimusapulaisena on toiminut Tiina Teräs. Tutkimus toteutettiin osin Liisa Tainion kielen ja kirjallisuuden opettamisen alueelle kuuluvalla syventävällä kurssilla Oppikirja tutkimuksen kohteena. Kurssi oli tarkoitettu äidinkielen ja kirjallisuuden sivuaineopintojen suorittajille, ja sille osallistui lähinnä luokanopettajaopiskelijoita, yhteensä 11 opiskelijaa³. Tiina Teräs toimi toisena opettajana koko kurssin ajan. Opintojakso toteutettiin 16.3.–29.4.2010, ja sen aikana opiskelijat analysoivat pareittain yhden oppimateriaalinipun (kaksi tai kolme oppikirjaa ja niihin mahdollisesti liittyvät harjoituskirjat). Teksteistä ja kuvista tarkastellut kategoriat täsmentyivät kurssin aikana, kun opiskelijat toivat esiin käytännön analyysiin liittyviä kysymyksiä. Opiskelijat raportoivat tutkimuksensa tulokset sekä suullisesti että kirjallisesti. Kirjallisia raportteja on käytetty tämän selvityksen taustamateriaalina.

Selvityksen ovat kirjoittaneet Liisa Tainio ja Tiina Teräs. Oppilaanohjauksen oppimateriaaleja käsittelevän analyysin (luku 8) käsikirjoituksen on kirjoittanut opiskelija Ulla Karvonen; sen ovat tähän selvitykseen soveltuvaksi toimittaneet Liisa Tainio ja Tiina Teräs. Selvityksen lopullisesta sisällöstä ja asusta vastaa Liisa Tainio.

3 Kurssille osallistui opiskelijat Ulla Karvonen, Hanne Lindqvist, Linda Massa, Marja Mihaljov, Kalle Nuutila, Pyry Palmumäki, Karoliina Pässilä, Eeva-Kaarina Salmia, Rosa-Maria Thomander, Laura Valkeapää ja Tea Vuorinen. Kiitämme heitä tärkeistä keskusteluista ja raporteista.

5. Tutkimustehtävä ja analysoidut piirteet

Tässä raportissa olemme pyrkineet selvittämään muutamien keinoin sitä, millainen sukupuoli-jäsennys on tarjolla nykyisissä peruskoulun oppimateriaaleissa. Tutkittujen piirteiden valintaan on vaikuttanut aiempi tutkimus. Olemme pyrkineet saamaan kokonaiskuvaa siitä, miten sukupuoli-jakaumat asettuvat oppikirjoihin sekä niiden kuvituksessa että teksteissä. Näiltä osin tutkimus on siis määrällinen. Olemme silti pyrkineet raportoimaan myös joitain laadullisia seikkoja. Erityisesti olemme kiinnittäneet huomiota siihen, jos teoksissa on käsitelty sukupuolten rooleja tai ominaisuuksia tai jos niihin on sisältynyt sukupuolten tasa-arvoa käsitteleviä jaksoja. Olemme myös poimineet laadulliseen analyysiin sellaisia asioita, jotka mielestämme kiinnostavalla tavalla rikkovat stereotyyppisiä oletuksia sukupuolista tai vastaavasti rakentavat stereotyyppistä kuvaa. Lisäksi olemme kiinnittäneet huomiota oppimateriaalien heteronormatiivisuuteen sekä mahdollisuuksien mukaan myös siihen, millä tavoin monikulttuurisuus tulee näkyviin niissä.

Ensinnäkin olemme siis tutkineet kuvitusta. Kuvituksen analyysissa olemme laskeneet kaikki ne teoksissa esiintyvät henkilöiden tai hahmojen kuvat, jotka on mahdollista kategorisoida maskuliiniseksi tai feminiiniseksi. Lisäksi olemme henkilöiden osalta kiinnittäneet huomiota siihen, ovatko kuvattut hahmot aikuisia vai lapsia. Maskuliinisista hahmoista olemme näin ollen laskeneet erikseen miesten ja poikien kuvat, feminiinisistä hahmoista naisten ja tyttöjen kuvat. Olemme halunneet tehdä eron aikuisten ja lasten välille siksi, että mielestämme on erityisen olennaista se, kumman sukupuolen aikuisia edustajia teoksiin on kuvattu. Joissain aiemmissä tutkimuksissa nimittäin on havaittu, että esimerkiksi aikuisten naisten kuvat lähes puuttuvat matematiikan oppikirjoista (Rantanen 2009). Tällä saattaa olla vaikutuksensa siihen, millä tavoin nuoret mieltävät kyseisen oppiaineen imagon ja mahdollisuudet tulevaan ammattiin alalla. Yhdeksännen luokan oppikirjoissa jako aikuisiin ja lapsiin on tuottanut hieman ongelmia, koska kuvituksissa on runsaasti nuorten kuvia. Ne olemme pääosin laskeneet kategoriaan lapset.

Kuvituksen osalta olemme laskeneet mukaan myös erilaiset fiktiiviset hahmot, fantasiahahmot ja eläimet, mikäli ne nimenannon tai piirroskuvan perusteella voidaan luokitella kaksijakoiseen sukupuoli-kategorisointiin, maskuliiniseksi tai feminiiniseksi. Täten esimerkiksi kuva Muumipeikosta on katsottu maskuliiniseksi hahmoksi, ja niin ikään maskuliiniseksi hahmoksi on luokiteltu kuva vaikkapa eläimestä, jolle lähellä olevassa tekstissä, esimerkiksi kuvatekstissä, annetaan pojan nimi (esim. Lasse Laivakoira). Aiemmassa tutkimuksessa on käynyt ilmi, että fiktiiviset hahmot on valtaosin aseteltu ihmisyhteisöomaiseen dikotomiseen sukupuoli-jäsenyykseen ja että fiktiiviset hahmot ovat oppikirjoissa useammin maskuliinisia kuin feminiinisiä (Palmu 1992, Rantanen 2009).

Kategoriaan ”muut” olemme laskeneet kuvat sellaisista henkilöistä ja hahmoista, joiden sukupuolta ei kuvan tai kuvan lähellä olevan tekstin perusteella voi yksiselitteisesti määrittää. Kategoriaan muut kuuluvat esimerkiksi hyvin kaukaa kuvatut ihmishahmot tai henkilöt, joista näkyy vaikkapa vain selkä. Lisäksi tähän kategoriaan kuuluvat androgyynit hahmot: henkilöt, joiden piirteissä tai olemuksessa on sekä naisellisia että miehisii piirteitä, sekä sellaiset esimerkiksi kehyskertomuksissa esiintyvät hahmot, jotka on rakennettu androgyyneiksi (esim. kirjastonhoitajahirvi, jolla on sarvet mutta joka pukeutuu mekkoon). Olemme pitäneet tärkeänä tämän kategorian mukaan ottamista, sillä se osoittaa, ettei aina ole välttämätöntä kuvata henkilöitä tai hahmoja niin, että heidän sukupuolensa olisi yksiselitteisesti miehen tai naisen.

Toiseksi olemme laskeneet teksteissä olevien erisnimien ja sukupuolittavien sanojen esiintymistä. Erisnimillä tarkoitamme etunimiä, joihin sukupuoli kirjautuu yhtenä merkityspiirteenä (*Viivi, Ville*). Pelkkiä sukunimiä viittauksia emme ole laskeneet mukaan, sillä sukunimiin ei nimenkantajan sukupuoli kirjaudu. Sukupuolittavilla sanoilla tarkoitamme sellaisia henkilöihin tai hahmoihin viittaavia sanoja, joiden merkitykseen kuuluu sukupuolen ilmaiseminen ja jotka asettuvat jompaankumpaan kategorioista tyttö/nainen tai poika/mies. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *veli, äiti, emäntä, kuningatar, uros, laulajatar, lehtimies*⁴.

Erisnimistä olemme erikseen laskeneet historiallisten ja fiktiivisten hahmojen nimet. Historiallisilla hahmoilla tarkoitamme (eläviä ja kuolleita) historiallisia henkilöitä⁵. Halusimme erikseen tarkastella historiallisten henkilöiden määrää, sillä esimerkiksi historian oppikirjojen analyyseissa on huomattu, että miehet ovat huomattavasti enemmän esillä kuin naiset (Ohlander 2010a). Fiktiivisiä henkilöitä ja hahmoja esiintyy hyvin taajasti varsinkin alempien luokka-asteiden oppikirjoissa, ja erityisen tyypillisiä ne ovat äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa, joissa on runsaasti kaunokirjallista ainesta. Toisinaan on esitetty, että on tärkeää lapsen ja nuoren itsetunnolle ja kehitykselle, että hän voi tarinaa lukiessaan tai katsoessaan samastua samaa sukupuolta olevaan pää- tai sivuhenkilöön (Gauntlett 2002). Jotkut teoreetikot pitävät tätä kuitenkin hieman yksinkertaistavana näkemyksenä ja esittävät, että monenlaista samastumista voi tapahtua myös sukupuolirajoja ylittäen (Kangasvuo 2007). Mutta vaikka samastumista yli sukupuolirajan varmasti tapahtuu, on kuitenkin hälyttävää, mikäli tietyt narratiivisen rakenteen paikat, kuten vaikkapa sankarin paikka, täyttyy aina vain toisen sukupuolen edustajilla, tavallisesti miehillä (esim. Apo 1986). Siksi oppikirjojen

4 Geneeriset maskuliinit (esim. sanat *esimies, lehtimies*) on laskettu maskuliinisten sanojen joukkoon, koska niiden rakenteessa esiintyy sana *mies* ja koska ne tutkimusten mukaan tulkitaan useammin mieheen kuin naiseen viittaaviksi silloinkin, kun niitä käytetään geneerisissä yhteyksissä (Engelberg 1998). Lisäksi mikäli tekstissä esiintyy yhdyssana, jossa määrittäneenä on sukupuolen paljastava etunimi (esim. Fedja-setä), molemmat yhdyssanan osat on laskettu mukaan sukupuolittaviin sanoihin.

5 Myös oppikirjan tekijät on laskettu mukaan tekstissä mainittujen historiallisten henkilöiden joukkoon.

analyysissä on pidetty tärkeänä sitä, että niihin kirjoitetuissa tai lainatuissa kaunokirjallisissa teksteissä on sekä nais- että miespuolisia päähenkilöitä (esim. Palmu 2003). Olemme mahdollisuuksien mukaan pyrkineet sisällöllisessä analyysissä tarkastelemaan myös sitä, kumpaa sukupuolta kaunokirjallisten tarinoiden päähenkilöt ovat. Samoin olemme pyrkineet raportoimaan siitä, keiden tekstejä teoksiin lainataan. Aiemmissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, että miesten kirjoittamia kaunokirjallisia tekstejä lainataan oppikirjoihin enemmän kuin naisten (esim. Palmu 2003).

Kolmanneksi olemme raportoineet siitä, mikäli teoksessa on ollut mainintoja sukupuolesta, esimerkiksi sukupuolten työnjaosta tai ominaisuuksista, tai sukupuolten tasa-arvoa pohtivia tekstikohtia. Esimerkiksi historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoista tehdyissä (ruotsalaisissa) tutkimuksissa kävi ilmi, että sukupuolten yhteiskunnallista asemaa tai tasa-arvoa pohditaan hyvin niukalti tai siitä raportoidaan erillisissä jaksoissa (Ohlander 2010a, 2010b). Sukupuolistereotyyppien purkamisen kannalta on erittäin olennaista, että sukupuoli nähdään myös yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti rakentuvana ilmiönä. Julkisessa keskustelussa ja tietyissä kulttuurituotteissa on nimittäin hyvin tavallista essentialisoida sukupuolten erot ja rakentaa näin tietyistä ominaisuuksista ja kiinnostuksen kohteista sukupuolittavia muureja, joita yksilöiden on vaikea ylittää (esim. Tainio 2001, Rossi 2003, Cameron 2007). Sukupuoliin liitetyt essentialistiset näkemykset pysytetään olennaisin osin heteronormatiiviseen maailmankuvaan (Rossi 2003, Lehtonen 2003). Muulta kuin heteroseksuaalisuudelta silmät sulkeva oppimateriaali rakentaa siis selkeästi dikotomista sukupuolijäsennystä ja pitää yllä jähmettyneitä sukupuolistereotyyppioita. Siksi olemme kiinnittäneet sisällöllisessä analyysissä huomiota myös siihen, millä tavoin teoksissa näkyy – tai näkyykö lainkaan – sukupuolten moninaisuus ja seksuaalisten suuntautumisten kirjo. Lisäksi olemme teoskohtaisesti nostaneet esiin muita sukupuolijäsennyksen kannalta olennaisiksi katsomiamme seikkoja.

Tärkeimmän osan selvityksestämme käsittävät seuraavat luvut 6-8, joissa raportoimme oppiainekohtaisesti tutkimuksemme tulokset. Ensin käymme läpi äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaalin, sitten siirrymme matematiikan oppimateriaalin analyysiin. Nämä käymme läpi luokka-asteittain käsittelemällä ensin 3., sitten 6. ja lopuksi 9. luokan materiaalin. Viimeiseksi esittelemme oppilaanohjauksen oppimateriaalin. Jokaisesta raportoimme ensin kuvituksen analyysin, sitten tekstiin sisältyvien sukupuolittavien sanojen analyysin ja kolmanneksi sukupuoleen ja tasa-arvoon liittyvien tekstijaksojen tarkastelun tulokset.

Määrälliset tulokset esitämme selkeyden vuoksi taulukkoina, luokka-asteittain, niin että jokaiselle luokkatasolle kyseisessä oppiaineessa tarjolla olevaa oppimateriaalia käsitellään yhtenä kokonaisuutena. Vaikka olemme tehneet laskelmat jokaisesta teoksesta erikseen, päädyimme esittämään pääasiassa esimerkiksi oppikirjan ja harjoituskirjan tulokset kokonaismääränä. Toisinaan olemme kuitenkin nostaneet esiin yksittäisen teoksen, jos se on tuonut kiinnostavan lisän kokonaisuuteen. Näiden ratkaisujen taustalla ovat yksinomaan esitystekniset syyt.

Tutkimuksemme tuloksiin sisältyy väistämättä melko paljon yksityiskohtia. Olemmekin pyrkineet jokaisen oppiaineen materiaalien analyysin lopussa esittämään kokonaiskuvaa ja hahmottamaan päälinjat sukupuolijäsennyksestä sekä luokka-asteittaisissa että koko oppiaineen materiaaleissa. Oppilaanohjauksessa luokka-asteita ei kuitenkaan ole eroteltu.

6. Äidinkieli ja kirjallisuus

6.1. Äidinkieli ja kirjallisuus, 3. lk

Tutkitut teokset:

Kulkuri (WSOY):

Haviala, Anu, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna & Siter, Marjo 2005. *Kulkuri 3. Äidinkieli ja kirjallisuus*. Helsinki: WSOY.

Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna, Haviala, Anu & Siter, Marjo 2008. *Kynäkul-kuri 3. Harjoituskirja*. Helsinki: WSOY.

Kulkuri 3:n kirjat on kuvittanut Jukka Lemmetty. Oppikirja jakaantuu kahdeksaan jaksoon: *Vies-tien virrassa, Kertomusten keskellä, Tiedon tiellä, Satujen syövereissä, Sanojen seurassa, Jutun juurilla, Kirjallisuuden kiemuroissa ja Jännityksen jäljillä*. Kirjassa kulkee kehyskertomus ja lisäksi jaksot sisältävät muita kaunokirjallisia tekstejä, tehtäviä ja erilaisia esimerkkejä, vinkkejä ja huomautuksia. *Kulkuri 3:n* kehyskertomuksen on kirjoittanut Harri István Mäki ja siinä seikkailevat posteljooni Armas Mustakallio, (sukupuoleton) postikoira Penni, sisarukset Sanni ja Mikko sekä Linda ja Tuomas.

Uusi Salainen kerho (WSOY):

Wäre, Mervi, Töllinen, Markku & Koskipää, Ritva 2004. *Uusi Salainen kerho. Äidinkielen ja kirjallisuuden peruskirja 3*. Porvoo: WSOY. Kuvitus:

Wäre, Mervi & Töllinen, Markku 2008. *Uusi Salainen kerho. Harjoitusvihko 3*. Porvoo: WSOY.

Uusi Salainen kerho 3 on painettu ensi kerran vuonna 2003; tässä tutkimuksessa on tarkasteltu oppikirjan 1.–2. painosta ja harjoituskirjan 1.–6. painosta. Kirjat ovat kuvittaneet Taru Castrén ja Lena Vahtera. *Uusi Salainen kerho* jakaantuu viiteen jaksoon, jotka on nimetty järjestyslukuun (*Ensimmäinen jakso, Toinen jakso* jne.). Jaksot jakaantuvat alalukuihin. Kirjan kehyskertomuksen on kirjoittanut Kari Levola. Siinä kuvataan Vaskimäen koulun 3. luokkaa, johon kuuluvat opettaja Kauno, koulunkäyntiavustaja Laila sekä oppilaat Mikko, Jussi, Rami, Taru, Anna-Maija ja Saara. Lisäksi kirjassa esiintyy maskuliininen eläinhahmo pulu Eno sekä krokotiilit Kai ja Ansu. Oppikirja sisältää lisäksi kehyskertomukseen liittyviä tekstejä ja kirjallisuustieteellisiä, haastatteluita, ohjeita, esimerkkejä ja kaavioita. Harjoituskirja sisältää oikeinkirjoitukseen ja kielitietoon liittyviä tehtäviä sekä käsialaharjoituksia.

Vipunen (WSOY):

Heikkinen, Mari, Herajärvi, Sinikka, Konttinen, Minna & Lindfors, Taina 2006. *Vipunen. Äidinkieli ja kirjallisuus 3. luokka*. Helsinki: Otava.

Heikkinen, Mari, Herajärvi, Sinikka, Konttinen, Minna & Lindfors, Taina 2009. *Vipusen harjoituksia 3. Äidinkieli ja kirjallisuus*. Helsinki: Otava.

Vipunen 3:n on kuvittanut Pia Westerholm. *Vipunen 3* ja *Vipusen harjoituksia 3* jakaantuvat kuuteen jaksoon: *Niitynvihreä, Kaarnan ruskea, Jouluomenan punainen, Lumenvalkoinen, Vedensininen ja Leskenlehdien keltainen*. Kirjassa esiintyvät monitoimimies Vipunen ja hänen ystävänsä kolkissa Loru Lorentso. Oppikirjan jaksot päättyvät aina Loru Lorentson kertaukseen ja Vipusen kirjavinkkeihin, mutta varsinaista kehyskertomusta kirjassa ei ole. Jokaiseen jaksoon on lainattu kirjallisuutta. *Vipusen harjoituksia 3* -kirjan tehtävät liittyvät pääosin kielioppiin ja käsialaharjoituksiin.

Kirjakuja (Tammi):

Komulainen, Milena, Kivikko, Pauliina, Alhainen, Juha, Ahlvik, Harry, Lahtinen, Riikka & Solas-tie, Kati 2008. *Kirjakuja 3. Äidinkieli ja kirjallisuus*. Helsinki: Tammi.

Komulainen, Milena, Ahlvik, Harry, Solastie, Kati, Andersson, Jari & Alhainen, Juha 2003. Kirjakuja 3. Uusi tehtäväkirja. Helsinki: Tammi.

Alun perin vuonna 2003 julkaistun oppikirjan on kuvittanut Salla Savolainen. Harjoituskirjan on kuvittanut Heli Pukki. *Kirjakuja 3* on jaettu seitsemään jaksoon: *Sateen ropina, Aaltojen paubu, Tuulen humina, Tulen loimu, Lumen kimallus, Hämärän betki ja Valon voima*. Jokainen jaksoista alkaa runolla ja sisältää myös projektiosuuden, kertausosuuden, luettavaksi suositeltavien kirjojen listan sekä tehtäviä. Jokaisessa jaksossa on myös yksi *Kirjastokertomus*. Kirjastokertomukset muodostavat *Kirjakuja 3:n* kehyskertomuksen, jonka tapahtumat sijoituvat Kirjakujan kirjastoon. Kirjastokertomukset on kirjoittanut Karo Hämäläinen. Kehyskertomuksen päähenkilöitä ovat kirjastonhoitaja Moilanen ja kaksossisarukset Matti ja Liisa. Harjoituskirja jakaantuu samoihin jaksoihin kuin oppikirja ja sisältää oppikirjassa olevaan teemaan liittyviä tehtäviä. Harjoituskirja sisältää myös paljon lainattuja tekstejä ja niihin liittyviä tehtäviä. Sen lopussa on vielä erillinen käsialaharjoituksien osuus.

Sanataituri (Otava):

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka, Ruuska, Helena & Saravesi, Satu 2004. Sanataituri 3. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja. Helsinki: Otava.

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka & Saravesi, Satu 2009. Sanataituri 3. Äidinkielen ja kirjallisuuden tehtäväkirja. Helsinki: Otava.

Sanataituri 3 -kirjat ovat Timo Kästämän kuvittamia. *Sanataituri 3* -oppikirja koostuu kuudesta osiosta: *Opiskelutaitoja, Kieli, Kirjallisuus, Ilmaisuu, Kirjoittaminen ja Viestintä*. Osiot jakaantuvat alaluvuiksi, joihin sisältyy opetustekstiä ja tehtäviä ja joihinkin myös tekstilainauksia. Tehtäväkirja noudattaa samaa rakennetta kuin varsinainen oppikirja ja se sisältää myös jonkin verran tekstilainauksia. *Sanataituri 3:ssa* ei ole kehyskertomusta tai keskushenkilöitä. Oppikirjan kuvituksessa ja kielioppiesimerkeissä esiintyy kuitenkin usein maskuliininen Muku Merikarhu.

6.1.1. Kuvat

Äidinkielen ja kirjallisuuden kolmannen vuosiluokan oppikirjat sisältävät pääosin värillistä piirroskuvitusta ja muutaman valokuvan. Harjoituskirjat ovat mustavalkoisia, ja niitä on elävöitetty jollakin tehostevärillä. Kirjojen kansikuvissa näkyvät keskushenkilöt aktiivisina ja vauhdikkaina. Muutenkin kuvituksessa henkilöt kuvataan pääsääntöisesti aktiivisina ja tytöt ja pojat toimimassa yhdessä.

Oppimateriaalien kuvituksessa maskuliiniset henkilöt, eläimet ja fantasiahahmot esiintyvät feminiinisiä henkilöitä, eläimiä ja hahmoja useammin. Maskuliinisten henkilöiden tai hahmojen osuus kuvista on 58,5 % ja feminiinisten 34,8 %. Melko tasaisesti on esitetty tyttöjä ja poikia: lasten kuvistakin kuitenkin pieni enemmistö, 54,4 %, on poikia. Eläinten ja fantasiahahmojen kohdalla ero on suurin: 78,5 % sukupuolistetuista fantasiahahmoista on maskuliinisia. Harjoituskirjojen kuvituksessa sukupuolijakauma on epätasaisempi kuin oppikirjoissa: harjoituskirjoissa 60,6 % kuvista on maskuliinisia (33,5 % feminiinisiä). Suurin ero maskuliinisten ja feminiinisten kuvien määrässä on *Kirjakuja*-kirjoissa. *Kirjakujassa* kehyskertomuksen päähenkilönä on mies, joka esiintyy myös paljon kuvituksessa. *Kulkuri*-sarjassa maskuliinisten ja feminiinisten kuvien lukumäärän ero on pienin, vaikka siinäkin maskuliinisten kuvien määrä on enemmistönä.

Kirjakuja 3	Maskuliiniset 472			Feminiiniset 262			Muut 18
	Aikuiset 217	Lapset 229	Hahmot/ eläimet 26	Aikuiset 97	Lapset 151	Hahmot/ eläimet 14	
Kulkuri 3	Maskuliiniset 255			Feminiiniset 199			Muut 121
	Aikuiset 124	Lapset 92	Hahmot/ eläimet 39	Aikuiset 59	Lapset 119	Hahmot/ eläimet 21	
Sanataituri 3	Maskuliiniset 279			Feminiiniset 172			Muut 0
	Aikuiset 95	Lapset 130	Hahmot/ eläimet 54	Aikuiset 59	Lapset 107	Hahmot/ eläimet 6	
Uusi Salainen kerho 3	Maskuliiniset 237			Feminiiniset 166			Muut 24
	Aikuiset 39	Lapset 113	Hahmot/ eläimet 185	Aikuiset 26	Lapset 86	Hahmot/ eläimet 54	
Vipunen 3	Maskuliiniset 218			Feminiiniset 150			Muut 21
	Aikuiset 111	Lapset 62	Hahmot/ eläimet 45	Aikuiset 83	Lapset 61	Hahmot/ eläimet 6	
Yhteensä	Maskuliiniset 1603			Feminiiniset 955			Muut 184
	Aikuiset 586	Lapset 626	Hahmot/ eläimet 391	Aikuiset 324	Lapset 524	Hahmot/ eläimet 107	

Taulukko 2. Kuvat kolmannen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa.

Eri kirjasarjoissa on vaihtelua siinä, minkä verran niissä esiintyy sukupuolitettu- ja henkilöitä, eläimiä tai hahmoja. *Kirjakujassa* näitä oli selvästi muita enemmän (734 kpl), *Vipusessa* puolestaan vähiten (368 kpl). *Kulkurissa* androgyynejä tai sukupuolieltaan tunnistamattomia henkilöitä tai hahmoja esiintyi selvästi enemmän kuin muissa kolmannen luokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa. Kirjoissa oli myös vaihtelua sen suhteen, kuinka paljon kuvattiin (sukupuolitettuja) ihmisiä ja kuinka paljon (sukupuolitettuja) eläimiä tai fantasiahahmoja. *Kirjakujassa*, *Kulkurissa* ja *Sanataiturissa* kuvattiin paljon lapsia, *Uudessa Salaisessa kerhossa* taas fantasiahahmoja ja eläimiä. *Vipusessa* puolestaan aikuisia oli kuvissa eniten.

Etnisiin vähemmistöihin on teoksissa kiinnitetty jonkin verran huomiota. *Kirjakujassa* on muutama kansallispukuisen saamelaisen kuva, mutta ei yhtään kuvaa Suomen uusista vähemmistöistä. *Kulkurin* kuvissa henkilöt ovat eri-ikäisiä, eri-näköisiä ja eri ammattien edustajia. Lapset ovat lähes kaikki vaaleita ja solakoita. Etnisiä vähemmistöjä on kuvattu hieman: kirjassa on neljä kuvaa tummaihoisesta lapsesta. *Sanataiturissa* kuvat ovat pääsääntöisesti lapsista ja työikäisistä aikuisista, eikä vanhoja ihmisiä juuri näy. Kirjassa on kuvattu kaksi tummaihoista lasta,

joista toinen on *Tulkki*-tehtävän vieressä. Tehtävässä yhden oppilaan tulee olla ulkomaalaisen roolissa ja puhua hölynpölykieltä ja toinen oppilas suomentaa hölynpölykielen. Lisäksi kirjassa on kuva turbaanipäisestä käärmeenlumoojasta. Kirjassa on myös kuva sokeasta henkilöstä vitsin yhteydessä. *Uudessa Salaisessa kerhossa* etnisen vähemmistön edustaja on kuvattu vain kolmessa kuvassa, vaikka kirjassa on kappale, jossa kehyskertomuksen luokkaan tulee kesken lukuvuoden uusi oppilas, jonka perhe on kotoisin Kambodzhasta. *Vipusessa* on kuvattu eri-ikäisiä ja monennäköisiä henkiöitä. Erityisesti naisten olemus ja vaatetus on vaihtelevaa. Kirjassa on kuvattu tummaihoisen naisen ja vauva kohdassa, jossa käsitellään vierasperäisiä kirjaimia. Yhteistä kirjoille on, että Suomen perinteiset ja uudet etniset vähemmistöt näkyvät kuvituksessa hyvin vähän tai eivät ollenkaan. Kaikki kuvituksessa esiintyvät parisuhteet ovat heterosuhteita.

6.1.2. Sukupuolittavat sanat

Kolmannen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa suurin osa teksteistä on kehyskertomuksen tekstiä tai kirjallisuuslainauksia. Jokaisessa kirjassa on vähintään yksi perinnesatu ja runoja.

Myös äidinkielen ja kirjallisuuden kolmannen luokan oppimateriaalien teksteissä esiintyy enemmän maskuliinisia kuin feminiinisiä sukupuolittavia sanoja. Kaikista sukupuolittavista sanoista 56,8 % on maskuliinisia. *Uuden Salaisen kerhon* oppikirjaa lukuun ottamatta kirjoissa esiintyy kuitenkin enemmän historiallisia naishenkilöitä kuin historiallisia mieshenkilöitä. Siitä huolimatta jokaisessa tarkastellussa kirjassa maskuliinisten sanojen määrä on kokonaisuutena feminiinisten sanojen määrää suurempi. Maskuliinisten fiktiivisten hahmojen mainintoja on jokaisessa kirjassa feminiinisiä useammin.

Kolmannen luokan oppimateriaaleista olemme tarkastelleet myös sitä, millaisia etenkin kaunokirjallisia lainauksia teoksiin on sisällytetty. *Kirjakujan* jokaisen seitsemän jakson alussa on Tittamari Marttisen runo ja Karo Hämmäläisen kirjoittama kirjastokertomus. Kertomakirjallisuutta on kehyskertomuksen lisäksi lainattu *Kirjakujaan* 30 kertaa naiskirjoittajilta ja 18 kertaa mieskirjoittajilta. Päähenkilö on kuitenkin 18 lainauksessa maskuliininen ja 13:ssa feminiininen; yhdeksässä on sekä maskuliininen että feminiininen päähenkilö. Kirjoissa on 19 naisen kirjoittamaa runoa (Tittamari Marttisen runot mukaan lukien) ja kahdeksan miehen kirjoittamaa runoa. Viidessä runossa päähenkilö on maskuliininen ja neljässä runossa feminiininen. Lisäksi on lainattu kerran miehen kirjoittamaa tietokirjallisuutta. *Kulkuriin* ja *Kynäkulkuriin* on lainattu kirjallisuutta mieskirjoittajilta 17 kertaa ja naiskirjoittajilta 24 kertaa. Runoja on lainattu naisilta selvästi miehiä enemmän: runoista 11 on naisen ja 4 miehen kirjoittamia.

Sanataituri-kirjoihin on lainattu kahdesti mieskirjoittajan ja kahdesti naiskirjoittajan tietokirjatekstiä. Runoja on myös lainattu saman verran mies- ja naisrunoilijoilta, molemmilta viidesti. Muista kirjallisuuslainauksista 19 on naisen ja neljä miehen kirjoittamia. Lainauksissa nainen tai tyttö/tyttöjä on päähenkilöinä 11 kertaa, mies tai poika/poikia 8 kertaa. Yhdessä tarinassa on päähenkilönä feminiininen

eläin ja kahdessa maskuliininen eläin tai fantasiahahmo; kahdessa päähenkilönä ovat sekä feminiininen että maskuliininen henkilö.

Kirjakuja 3	Maskuliiniset 812			Feminiiniset 550		
	Historialliset hahmot 101	Fiktiiviset hahmot 543	Muut sukupuolittavat sanat 168	Historialliset hahmot 128	Fiktiiviset hahmot 317	Muut sukupuolittavat sanat 105
Kulkuri 3	Maskuliiniset 789			Feminiiniset 674		
	Historialliset hahmot 35	Fiktiiviset hahmot 603	Muut sukupuolittavat sanat 151	Historialliset hahmot 63	Fiktiiviset hahmot 448	Muut sukupuolittavat sanat 163
Sanataituri 3	Maskuliiniset 1121			Feminiiniset 881		
	Historialliset hahmot 50	Fiktiiviset hahmot 739	Muut sukupuolittavat sanat 332	Historialliset hahmot 134	Fiktiiviset hahmot 495	Muut sukupuolittavat sanat 252
Uusi Salainen kerho 3	Maskuliiniset 844			Feminiiniset 622		
	Historialliset hahmot 68	Fiktiiviset hahmot 596	Muut sukupuolittavat sanat 180	Historialliset hahmot 59	Fiktiiviset hahmot 434	Muut sukupuolittavat sanat 129
Vipunen 3	Maskuliiniset 1071			Feminiiniset 794		
	Historialliset hahmot 115	Fiktiiviset hahmot 653	Muut sukupuolittavat sanat 303	Historialliset hahmot 139	Fiktiiviset hahmot 379	Muut sukupuolittavat sanat 276
Yhteensä	Maskuliiniset 4637			Feminiiniset 3521		
	Historialliset hahmot 369	Fiktiiviset hahmot 3134	Muut sukupuolittavat sanat 1134	Historialliset hahmot 523	Fiktiiviset hahmot 2073	Muut sukupuolittavat sanat 925

Taulukko 3. Sukupuolittavat sanat kolmannen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa.

Uudessa Salaisessa kerhossa tekstilainauksia on vain varsinaisessa oppikirjassa. Erilaisia kirjallisuuslainauksia on 30 kappaletta. Mieskirjailijoiden tekstiä on lainattu 23 kertaa ja naiskirjailijoiden 7 kertaa. Runoja on kahdeksan, joista viisi on naisen ja kolme miehen kirjoittamaa. *Vipunen*-kirjoihin on lainattu tekstiä ja runoja miesrunoilijalta 11 kertaa ja naiselta 10 kertaa. Lainateksteissä päähenkilö on kuudesti feminiininen ja 15 kertaa maskuliininen henkilö tai hahmo.

Yhteenvetona voi sanoa, että oppimateriaaleissa on useammin lainattu nais- kuin mieskirjailijoiden tekstejä ja etenkin naisrunoilijat ovat paremmin edustettuina kuin miesrunoilijat. *Uusi Salainen kerho* on poikkeus: siinä mieskirjailijoiden tekstejä on lainattu huomattavasti useammin kuin naisten. Kolmannen luokan materiaaleihin lainatuissa kertomuksissa päähenkilönä on kuitenkin useammin maskuliininen kuin feminiininen hahmo. Kehyskertomusten kirjoittajina on vain miehiä (Harri István Mäki, Kari Levola, Karo Hämäläinen).

6.1.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat

Äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleista käsitellään sukupuoleen liitettäviä ominaisuuksia etenkin kertomuksissa tai muussa tekstissä implisiittisesti. Sukupuolten tasa-arvoa ei oppimateriaaleissa suoranaisesti käsitellä.

Vaikka *Uudessa Salaisessa kerhossa* ei varsinaisesti ole sukupuoleen tai tasa-arvoon liittyviä tekstikohtia, tasa-arvo tärkeänä arvoperustana käy ilmi Sauli Surakan kirjeestä krokotiili Kaille. Sauli kirjoittaa, että eri-ikäisistä, erinäköisistä ja erikokoisistakin voi tulla hyviä ystäviä. Kirjassa ei silti esiinny vammoja, sairauksia tai köyhyyttä. *Uudessa Salaisessa kerhossa* vahvistetaan myös sukupuolittavaa näkemystä siitä, että pojan on oltava rohkea. Esimerkiksi luvussa *Kauhujen talo* todetaan, että Jannen on osoitettava olevansa rohkea.

Pojan rohkeutta pidetään tärkeänä ominaisuutena myös *Kulkurissa*: kaunokirjallisesa tekstissä *Makuupussi* poika ei halua leimautua pelkuriksi tytön edessä. Sukupuolen merkitys nousee esiin myös katkelmassa Karo Hämäläisen kirjasta *Samuli ja iskä – miesten kesken*. Tekstissä Samuli on isänsä kanssa uimahallissa ja isä opettaa Samulia uimaan. *Makuupussi*-kertomuksessa minäkertojapojan äiti kuvataan väsyneenä ja rasittuneena, ja päähenkilö pohtii, rasittaako hän äitiä. Samassa tekstissä vihjataan köyhyydestä: minäkertoja harmittelee vaatimatonta makuupussiaan. Myös *Puurovuori*-tekstissä päähenkilötyttö kuvataan köyhäksi ja kiltiksi.

Vipusen runoa käsittelevässä jaksossa on Kirsi Kunnaksen runo *Ruskea mies*, ja kirjoitustehtävänä on kirjoittaa työstä tai pojasta kertova runo. Tehtävä tarjoaa siten mahdollisuuden sukupuolen pohtimiseen uusista näkökulmista, mutta ilman opettajan asiantuntevaa ohjausta tehtävä saattaa jopa vahvistaa sukupuolisteereotypioita. Myös tehtäväkirjan kielioppitehtävä, jossa on tarkoituksena muuttaa lauseita synonyymeja käyttäen, voi rakentaa maskuliinisuuden ja feminiinisuuden merkityskenttää tietyn suuntaiseksi. Tehtävän lauseissa isoäiti laittaa päivällistä, isoisä torkkuu tuolissaan, mutta toisaalta tyttö nauraa kuuluvasti ja poika hyppelee, mitä ei voi nähdä stereotypisoivana tytön ja pojan esittämisenä.

Sanataiturissa sanojen taipumista käsittelevän jakson tehtävissä puhutaan vanhoista leluista. Tehtävien teksteissä kerrotaan, että muutama sata vuotta sitten aviomiehet ostivat vaimoilleen nukkekoteja. Vaimojen tehtävä oli keskustella kutsuilla ja ruokapöydässä nukkekodista ja sen tavaroista. Lisäksi kerrotaan, että tinasotilas on vanha lelu, jolla pojat ovat leikkineet ja että Matiaksen isä kerää junia, Matias rakentaa mielellään legoilla ja Matiaksen sisko Anna kerää nalleja. Kuvituksessa tyttö leikkii nukella ja poika junalla. Lisäksi on kuvattu tinasotilaita, tyttönukke ja tyttö leikkimässä nukkekodilla. Kaikki tehtävien kuvaukset vahvistavat perinteistä käsitystä tyttöjen ja poikien leluista.

Sanataiturin harjoituskirjassa on tehtävä, jossa oppilas valitsee neljästä vaihtoehdosta yhden sanalaatikon sanat. Oppilaan tehtävänä on kirjoittaa tarina, jossa hän käyttää kaikki laatikon sanat. Yhdessä laatikossa on sanat: *ryöstää, laiva,*

merimiehet, kuningas, laiva, aarre, voittaa, merirosvo ja kapteeni, toisessa sanalaatikossa on sanat: *keittiö, äiti, itkeä, teevesi, tyttö, allergia, marsu ja jättää*. Kahdessa muussa laatikossa ei ole sukupuolittavia sanoja. Näiden kahden laatikon sanat luovat kuitenkin oppilaalle merkityskenttiä, joissa maskuliinisuuden ja feminiinisuuden liitetään hyvin erilaisia, stereotypisoivia merkityksiä. Tehtäväkirjassa on tarina, joka kuvaa ydinperheen (äiti, isä, tyttö, poika) matkalle lähtöä. Tarinan kertoja on perheen tytär, joka esiintyy vastuullisena ja kaikkietävänä. Poika kuvataan perheen villiksi keskipisteeksi; vanhemmista isä heittäytyy huvittelemaan ja äiti moittii isää, kun ”isoa miestä lapsettaa”. Harjoituskirjan toisessa tarinassa puolestaan poika ihmettelee, miten äiti voi osata korjata pyörän kumin.

Kirjakujan kehyskertomuksessa esiintyvät sisarukset Liisa ja Matti, jotka molemmat kuvataan innokkaina lukijoina. Kehyskertomuksen päähenkilö on mieskirjastonhoitaja Moilanen. Lisäksi kertomukseen liittyy kirjailija, joka myös on mies. Liisan ja Matin perheeseen kuuluvat isä ja äiti. Kahdessa *Kirjakujan* tekstilainassa kuvataan isä toimimassa aktiivisesti lastensa kanssa: luvun *Tähdet* kertomuksessa isä esittelee maailmankaikkeutta tyttärelleen ja luvun *Leija* kertomuksessa isä rakentaa poikansa kanssa leijan ja lähtee lennättämään sitä. Lisäksi luvussa *Siivet* kerrotaan suunnittelija Daidaloksesta, joka jouduttuaan vangituksi rakentaa siivet pojalleen ja itselleen. Isät siis näyttävät kertomuksissa suuntaavan kohti korkeuksia ja ohjaavan lastensa huomion sinne. *Kirjakujan* harjoituskirjassa on tekstilaina Lassie-koiran kotiinpaluusta, jossa äiti uupuu Lassien hoitamisesta ja isä valmistaa aamiaista äidin odottaessa keinutuolissa. Isän aamiaisen valmistus esitetään poikkeuksellisenä ja ihmeellisenä asiana.

Kirjakujassa maskuliininen henkilö kuvataan useassa tekstissä sankariksi tai seikkailijaksi. Tomi seikkailee Leevi-ilveksen kanssa erämaassa, Robinson Crusoe haaksirikkoutuu, Muumipappa ja Muumipeikko seikkailevat merellä, salapolii-si Jukka Vihi seikkailee meren pohjassa, Franz-poika joutuu yllätetyksi uintiretkellään, Peukaloinen lentää hanhen selässä, Odysseus purjehtii kotisaareensa, Sampo Lappalainen lähtee uteliaana poikana tapaamaan pelättyä vuoren kuningasta, vaikka äiti on häntä varoitellut, ja Mestaritontun seikkailuihin liittyvä Aamuruskonmaan kuningas on merenpohjassa epämiellyttävissä oloissa poimimassa rohkeasti Surunyrttiä. Lisäksi *Projektitehtävässä* esiintyy Pena Palomies, kaikkien tulipalojen sankari. Vaikka *Projektitehtävässä* esiintyy maskuliininen sankari Pena Palomies ja paloautoja käsittelevän kappaleen tekstissä puhutaan pelastusauton miehistöstä ja palomiestä, kirjan kuvituksessa esiintyy myös nainen pelastushenkilökuntaan kuuluvana ja teokseen sisältyy tarina Peppi Pitkätossusta pelastajana. Myös luvussa *Salaperäinen linna* Helena-tyttö kuvataan urheaksi, ja luvussa *Lumisota* piika intoutuu hassuttelemaan lumihangessa aiheuttaen närkästystä, sillä yksikään piika ei ollut käyttäytynyt niin talon pidoissa.

Kirjakujan kertomuksissa käsitellään paljon naishenkilön avioitumiseen ja ihmissuhteisiin liittyviä teemoja. Kertomuksessa Prinsessa ja herne prinssi ottaa prinsessan puolisoikseen. Kertomuksessa Revontulet Aslak ja Oula ovat ihastuneet

Marettaan ja yrittävät saada tämän puolisoksi, myös Maretan isä on huolissaan siitä, että työlle ei ole löytynyt sulhasta. Peukalo-Liisa-kertomuksen Liisa puolestaan lupaa mennä naimisiin rikkaan ja ilkeän myyräherran kanssa, koska ei usko selviytyvänsä yksin. *Kurjen polvi ja kurjenpolvi* -luvussa Salla kirjoittaa päiväkirjaa. Salla on lukenut mummonsa päiväkirjaa ja pohtii, kuka kumma mahtaa olla se Pentti, josta mummu on nuorena kirjoittanut innoissaan. Harjoituskirjaan on lainattu teksti *Heinähatusta ja Vilttitossusta*, jossa Helga ja Halise muistelevat nuoruuttaan sammutuskerhon jäseninä. He kertovat, että sammutuskerhossa tutustui paljon toisiin ja monet sammutuskerholaiset menivät naimisiin keskenään. Toisaalta he kertovat olleensa itse ”ronkeleita” eivätkä kadu sitä, sillä he olivat kuulleet monista tulleen onnettomia. *Pieni merenneito* -sadusta on lainattu kohta, jossa merenneito ihailee kaunista nuorta prinssiä.

Kaiken kaikkiaan sekä kuvituksessa että oppimateriaalien teksteissä esiintyvät parisuhteet ovat heterosuhteita. Perheen kuvaus on myös useimmiten ydinperheen kuvausta. *Sanataiturin* kansansadussa kuningas tarjoaa lopulta prinsessan sadun sankarille Hannulle. Satuun liittyvässä tehtävässä oppilaan pitää selittää sana *kosiomatka*. *Risto Rämpääjästä* lainatussa tekstissä Risto on mustasukkainen Nellistä ja Rauha-täti pitää herra Lindbergiä sydämensä valtiana. Lainaukseen liittyvässä tehtävässä oppilaan pitää selittää termit *mustasukkainen* ja *sydämen valtias*. *Vipusessa* heterorakkaussuhdetta puolestaan käsitellään kappaleessa *Äänialloilla*, jossa talitintti Pikipää rakastuu sievään Sinisiipeen. *Uudessa Salaisessa kerhossa* käsitellään lyhyesti keskushenkilö Ramin vanhempien avioeroa ja Saaran pelkoa vanhempiensa erosta.

Etnisiä tai muita vähemmistöjä ei oppikirjojen kertomusten päähenkilöinä esiinny. Kokemuksia toiseudesta on kuvattu hyvin vähän. *Vipusessa* erilaisuutta kuitenkin käsitellään sadussa rumasta ankanpoikasesta; sadun teemana on syrjintä. Etnisen vähemmistön edustajaa käsitellään *Uudessa Salaisessa kerhossa* luvussa, jossa kehyskertomuksessa luokkaan tulee uusi poikaoppilas Seak Leing. Uusi oppilas on kotoisin Kambodzhasta. Tekstistä käy ilmi, että hän on ollut Suomessa asuessaan päiväkodissa ja osaa hyvin suomea. Siinä ei kuitenkaan kerrota, miksi Seak tulee luokalle kesken lukuvuotta ja missä hän on ollut alkuopetusvuotensa. Seak Leingistä ei myöskään tule aktiivista henkilöä kehyskertomukseen, pikemminkin hänestä tehdään erityinen ja poikkeava. *Kulkurin* keskushenkilöistä sisarukset Linda ja Tuomas ovat muuttaneet Berliinistä.

6.2. Äidinkieli ja kirjallisuus, 6. lk

Tutkitut teokset:

Kirjakuja (Tammi):

Komulainen, Milena, Ahlvik, Harry, Alhainen, Juha, Kivikko, Pauliina & Solastie, Kati 2005. Kirjakuja 6. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Tammi.

Alhainen, Juha, Ahlvik, Harry, Solastie, Kati, Kivikko, Pauliina & Komulainen, Milena 2005. Kirjakuja 6. Tehtäväkirja. Helsinki: Tammi.

Kirjakuja 6 -oppikirjan on kuvittanut Salla Savolainen ja harjoituskirjan Heli Pukki. *Kirjakuja 6*:ssa on viisi jaksoa: *Jännitys*, *Innostus*, *Luottamus*, *Lobdutus* ja *Ibastus*. Jaksot alkavat aina kehyskertomuksella. Sen tapahtumat sijoittuvat Kirjakujan lehden toimitukseen. Päähenkilö on toimittaja Heikki Haahka. Kehyskertomuksen on kirjoittanut Tomi Kontio. Jaksoissa on myös tiedonhankintaosuuksia, projektiosuuksia ja kielioppiosuuksia. Kirja sisältää runsaasti erilaisia runoja ja tekstikatkelmia kaunokirjallisuudesta. Lainatut kaunokirjalliset tekstit ovat melko pitkiä.

Kulkuri (WSOY):

Haviala, Anu, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna & Siter, Marjo 2008. *Kulkuri 6. Äidinkieli ja kirjallisuus*. Helsinki: WSOY.

Haviala, Anu, Siter, Minna, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla & Katajamäki, Minna 2008. *Kynäkulkuri 6. Harjoituskirja*. Helsinki: WSOY.

Kulkuri 6 ja *Kynäkulkuri 6* -teosten kuvittajana on toiminut Virpi Talvitie. *Kulkuri 6*:ssa on kuusi jaksoa: *Tiedon siivet*, *Kirjallisuuden kätköt*, *Sanojen salat*, *Kielen kannat*, *Median myrskyt* ja *Jännityksen jäljet*. Lisäksi kirjan lopussa on kielitietokoonti. Jaksot sisältävät kehyskertomuksen, jonka on kirjoittanut Hannele Huovi. Kertomus sijoittuu naispuolisen, vanhan Tyyra-hiiren antikvariaattiin. Antikvariaatissa seikkailevat myös Paavo-korppi, poliisi Unto Makkonen sekä koululaiset Mert, Mustafa, Melek, Anne, Markus ja Tommi. Lisäksi teoksessa on muualta lainattuja kaunokirjallisia tekstejä, kielioppia, tietotekstejä, tehtäviä ja kirjavinkkausta. Harjoituskirja sisältää oppikirjan jaksoja tukevia tehtäviä.

Uusi Salainen kerho (WSOY):

Wäre, Mervi, Töllinen, Markku & Koskipää, Ritva 2007. *Uusi Salainen kerho. Äidinkielen ja kirjallisuuden peruskirja 6*. Helsinki: WSOY.

Wäre, Mervi, Töllinen, Markku & Koskipää, Ritva 2006. *Uusi Salainen kerho. Harjoituskirja 6*. Porvoo: WSOY.

Uusi Salainen kerho 6:n on kuvittanut Anne-Maria Muhonen, harjoituskirjan Lena Vahtera. *Uusi Salainen kerho* -oppikirja jakaantuu viiteen jaksoon, jotka on nimetty järjestysluvuin (*Ensimmäinen jakso*, *Toinen jakso* jne.). Kirjan lopussa on *Kielitieto*-osio. Jaksot sisältävät kehyskertomustekstiä, kirjasuosituksia, tekstilainauksia, opetustekstiä ja tehtäviä. Oppikirjan kehyskertomuksen on kirjoittanut Kari Levola. Kehyskertomus sijoittuu Vaskimäen kouluun. Siinä esiintyy kahdeksan koululaista: Saara, Taru, Sirje, Anna-Maija, Rami, Jussi, Mikko ja Seak Leing. Lisäksi kertomuksessa on mukana oppilaiden miespuolinen opettaja, miespuolinen kirjailija, maskuliininen biisoni Kielikyttä, androgyyni hirvi Kirjastonhoitaja, feminiininen jänis Lörppä ja maskuliininen koira Nirppa. Harjoituskirjassa on kielioppiosio ja kirjoittamisosio.

Vipunen (Otava):

Heikkinen, Mari, Konttinen, Minna, Lottonen, Sari & Löyttyniemi, Anu 2009. *Vipunen. Äidinkieli ja kirjallisuus 6*. Keuruu: Otava.

Heikkinen, Mari, Konttinen, Minna, Lottonen, Sari & Löyttyniemi, Anu 2009. *Vipusen harjoituksia 5. Äidinkieli ja kirjallisuus*. Helsinki: Otava.

Vipunen 6 ja *Vipusen harjoituksia 6* -teokset on kuvittanut Pia Westerholm. Oppikirja jakaantuu seitsemään osuuteen: *Minä ja muut*, *Vapaus ja vastuu*, *Arvoitus ja ratkaisu*, *Kuiskausta ja huuto*, *Veljet ja sisaret*, *Vierellä ja verkossa* sekä *Katse ja kosketus*. Jokaisen jakson jälkeen on maskuliinisen Loru Lorentso -kissan kertausosio ja monitoimimies Antero Vipusen kirjallisuusvinkit. Kirjassa kulkee tarina Loru Lorentson ja kyykäärme Kirsti Kymmäläisen yhteydenpidosta.

Sanataituri (Otava):

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka, Ruuska, Helena. & Saravesi, Satu 2005. *Sanataituri 6. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja*. Helsinki: Otava.

Kyllijoki, Velijussi, Liuskari, Helena, Rokka, Pekka, Ruuska, Helena & Saravesi, Satu 2009. *Sanataituri 6. Äidinkielen ja kirjallisuuden tehtäväkirja*. Helsinki: Otava.

Sanataituri 6:n ja *Sanataituri 6* -tehtäväkirjan on kuvittanut Timo Kästämä. Kirja koostuu seitsemästä osiosta: *Opiskelutaitoja, Kieli, Kirjallisuus, Ilmaisuu, Kirjoittaminen, Viestintä* ja *Kielioppia taulukoissa*. Osiot jakaantuvat jaksoiksi, jotka eivät noudata mitään tiettyä toistuvaa rakennetta. Jaksoihin sisältyy kuitenkin aina tehtäviä, jotka voivat perustua esimerkiksi opetustekstiin, taulukkoon tai kirjallisuuslainaukseen. *Sanataituri 6:ssa* ei ole kehyskertomusta tai keskushenkilöitä.

6.2.1. Kuvat

Äidinkielen ja kirjallisuuden kuudennen vuosiluokan oppikirjojen kuvitus on suurimmaksi osaksi piirrettyä. Valokuvien osuus kuvituksessa kuitenkin on suurempi kuin kolmannen vuosiluokan kirjasarjoissa. Kuudennen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjojen kuvituksessa esiintyy edellistä tutkittua vuosiluokkaa enemmän maskuliinisia henkilöitä ja hahmoja kuin feminiinisiä: kuvissa esiintyvistä henkilöistä ja hahmoista 60,9 % on maskuliinisia ja 33,8 % feminiinisiä. Harjoituskirjoissa maskuliinisten hahmojen kuvia on prosentuaalisesti vielä enemmän kuin oppikirjoissa. Erityisen paljon enemmän esiintyy maskuliinisia eläimiä ja fantasiahahmoja. Sukupuolitetuista eläimistä ja fantasiahahmoista 71,9 % on maskuliinisia.

Kirjakuja 6	Maskuliiniset 434			Feminiiniset 279			Muut 27
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	246	178	10	154	119	6	
Kulkuri 6	Maskuliiniset 255			Feminiiniset 122			Muut 66
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	41	126	88	35	81	6	
Sanataituri 6	Maskuliiniset 315			Feminiiniset 154			Muut 12
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	209	80	26	70	71	13	
Uusi Salainen kerho 6	Maskuliiniset 311			Feminiiniset 156			Muut 17
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	121	70	120	27	63	66	
Vipunen 6	Maskuliiniset 214			Feminiiniset 137			Muut 9
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	129	58	27	60	62	15	
Yhteensä	Maskuliiniset 1529			Feminiiniset 848			Muut 132
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	746	512	271	346	396	106	

Taulukko 4. Kuvat kuudennen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa.

Kirjakuja-kirjoissa kuvataan eniten sukupuolittuneita henkilöitä, eläimiä ja fantasiahahmoja, vähiten niitä löytyy *Vipusesta*. Näin on myös kolmannen vuosiluokan materiaaleissa. Lisäksi *Kirjakujassa* esiintyy eniten ihmishahmoja ja *Uudessa Salaisessa kerhossa* eläimiä ja fantasiahahmoja; näin on myös kolmannella vuosiluokalla.

Erot maskuliinisten ja feminiinisten henkilöiden, eläinten ja hahmojen kuvien lukumäärässä ovat suurimmat *Kulkurissa*, *Sanataiturissa* ja *Uudessa Salaisessa kerhossa*. *Kulkurin* henkilöistä, eläimistä ja hahmoista 57,6 % on maskuliinisia ja 27,5 % feminiinisiä. *Sanataiturin* henkilöistä, eläimistä ja hahmoista 65,5 % on maskuliinisia ja 32 % feminiinisiä. *Uuden Salaisen kerhon* henkilöistä, eläimistä ja hahmoista 64,3 % on maskuliinisia ja 32,2 % feminiinisiä. *Kirjakuja*-kirjoissa ja *Vipunen*-kirjoissa ero on hieman pienempi, mutta niissäkin huomattava. *Kirjakujan* kuvien henkilöistä, eläimistä ja hahmoista 58,6 % on maskuliinisia ja 37,7 % feminiinisiä. *Vipusen* vastaavista kuvista 59,4 % on maskuliinisia ja 38,1 % feminiinisiä.

Etnisiin vähemmistöihin kuuluvia ihmisiä ei juuri kuvissa esiinny lukuun ottamatta *Kulkuria*, jonka kehyskertomuksen keskushenkilöitä ovat kolmen muun lapsen lisäksi Melek, Mert ja Mustafa. Heidän vanhempansa ovat kotoisin Turkista, ja isäkin näkyy välillä kuvissa. Muita kuin vaaleaihoisia ihmisiä löytyy *Uudessa Salaisessa kerhossa* romaanin kansikuvista, *Kirjakujassa* yhdeltä aukeamalta, *Sanataiturissa* osiosta, jossa kerrotaan eri kielistä ja kulttuureista. *Vipusessa* esiintyy useita olemukseltaan, iältään, ihonväriltään sekä vaate- ja hiustyyliltään eri näköisiä henkilöitä.

6.2.2. Sukupuolittavat sanat

Tutkimuksessa tarkastelluissa kuudennen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa viitataan maskuliinisiin henkilöihin, eläimiin ja hahmoihin feminiinisiä enemmän. Kaikkiaan 59,5 % sukupuolittuneista sanoista on maskuliinisia. Ero maskuliinisten ja feminiinisten sanojen määrässä on suurempi kategorioissa historialliset henkilöt ja fiktiiviset hahmot kuin kategoriassa muut sukupuolittavat sanat. Eri kirjasarjoissa on kuitenkin vaihtelua siinä, kuinka paljon enemmän maskuliinisia sanoja on kuin feminiinisiä. Suurimmillaan ero on *Uudessa Salaisessa kerhossa*, jossa 70,0 % sukupuolittavista viittauksista on maskuliinisia. Siinä ero on suurimmillaan kategoriassa fiktiiviset hahmot (992 viittausta maskuliinisiin, 313 feminiinisiin). Pienimmillään ero on *Vipusessa*, jossa sukupuolittavista sanoista 53,2 % on maskuliinisia.

Kuudennen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden kirjoihin on lainattu *Vipusta* lukuun ottamatta enemmän tekstejä mieskirjailijoilta. *Kirjakujaan* on lainattu yhteensä 46 tekstiä, joiden kirjoittaja on mies, ja 34 tekstiä, joiden kirjoittaja on nainen. Kertomakirjallisuutta on lainattu 16 kertaa mies- ja 20 kertaa naiskirjailijoilta. Lainatekstien päähenkilö on 15 tekstissä maskuliininen, 10 tekstissä feminiininen ja neljässä päähenkilöinä on sekä maskuliininen että feminiininen hahmo. Runolainauksia on 14 kertaa mies- ja 11 kertaa naiskirjoittajalta. Näytelmätekstiä on

Kirjakuja 6	Maskuliiniset 1545			Feminiiniset 1089		
	Historialliset hahmot 324	Fiktiiviset hahmot 923	Muut sukupuolittavat sanat 298	Historialliset hahmot 180	Fiktiiviset hahmot 615	Muut sukupuolittavat sanat 294
Kulkuri 6	Maskuliiniset 1056			Feminiiniset 865		
	Historialliset hahmot 101	Fiktiiviset hahmot 763	Muut sukupuolittavat sanat 192	Historialliset hahmot 75	Fiktiiviset hahmot 637	Muut sukupuolittavat sanat 153
Sanataituri 6	Maskuliiniset 1141			Feminiiniset 753		
	Historialliset hahmot 183	Fiktiiviset hahmot 435	Muut sukupuolittavat sanat 523	Historialliset hahmot 103	Fiktiiviset hahmot 359	Muut sukupuolittavat sanat 291
Uusi Salainen kerho 6	Maskuliiniset 1530			Feminiiniset 657		
	Historialliset hahmot 258	Fiktiiviset hahmot 992	Muut sukupuolittavat sanat 280	Historialliset hahmot 162	Fiktiiviset hahmot 313	Muut sukupuolittavat sanat 182
Vipunen 6	Maskuliiniset 1124			Feminiiniset 990		
	Historialliset hahmot 160	Fiktiiviset hahmot 563	Muut sukupuolittavat sanat 401	Historialliset hahmot 156	Fiktiiviset hahmot 440	Muut sukupuolittavat sanat 394
Yhteensä	Maskuliiniset 6396			Feminiiniset 4354		
	Historialliset hahmot 1026	Fiktiiviset hahmot 3676	Muut sukupuolittavat sanat 1694	Historialliset hahmot 676	Fiktiiviset hahmot 2364	Muut sukupuolittavat sanat 1314

Taulukko 5. Sukupuolittavat sanat kuudennen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa.

lainattu kahdelta mieheltä ja yhdeltä naiselta. Tietokirjalainauksista 10 on miehen kirjoittamia ja yksi naisen. Muita lainauksia on mieskirjoittajilta neljä ja naiskirjoittajalta yksi. Lisäksi kirjaesittelyjä ja lukusuosituksia on 18 mieskirjailijan teokseen, 17 naiskirjailijan teokseen sekä kolmeen teokseen, joissa tekijöinä on sekä mies tai miehiä että nainen. *Kulkurissa* tekstejä on lainattu tekstiä kymmenen kertaa naiselta ja 16 kertaa mieheltä. Kehyskertomuksen on kuitenkin kirjoittanut nainen. *Sanataituri*-kirjoissa on lainattu tekstiä 31 kertaa mieheltä ja 18 kertaa naiselta. Lisäksi harjoituskirjassa on teksti, joka on kahden naisen ja yhden miehen kirjoittama. 17 lainatekstissä päähenkilö on maskuliininen ja yhdeksässä feminiininen. Lisäksi viidessä lainatekstissä päähenkilöinä on sekä maskuliininen että feminiininen henkilö. *Uudessa Salaisessa kerhossa* on lainattu tekstejä mieskirjailijoilta 16 ja naiskirjailijoilta 14 kertaa. Tekstilainaukset ovat usein pojan näkökulmasta. *Vipunen*-kirjoissa on lainattu tekstiä mieheltä 11 ja naiselta 24 kertaa. Lainateksteissä päähenkilö on maskuliininen seitsemän ja feminiininen kahdeksan kertaa. Yhdessä lainatekstissä kertojan sukupuoli ei tule ilmi. Yhteenvetona voi sanoa, että lainatuissa otteissa mies- ja naiskirjailijoiden edustus on lähes yhtä suuri. Kaudonkirjallisten katkelmien päähenkilöinä on hieman useammin poikia tai miehiä

kuin tyttöjä tai naisia. Kehyskertomusten kirjoittajista kaksi on miehiä, yksi nainen (Tomi Kontio, Kari Levola; Hannele Huovi).

6.2.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat

Sukupuolten tasa-arvoa ei kuudennen luokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa suoraan käsitellä. Sukupuolten epätasa-arvo tulee kuitenkin esiin *Uuden Salaisen kerhon* olympialaisia käsittelevässä kappaleessa. Tekstissä todetaan: ”Kisojen osanottajiksi hyväksyttiin vain hyvämaineisia miehiä. Naiset eivät voineet osallistua kilpailuihin, eivätkä päässeet edes katsomaan.” Myöhemmin kerrotaan olympialaisista, joihin osallistui 285 miestä ja naista. Välillä ei kuitenkaan eritellä syitä, miksi naiset eivät saaneet osallistua olympialaisiin ja minkä tapahtumien seurauksena osallistuminen mahdollistui heille. Joka tapauksessa tekstikatkelma avaa opettajalle paikan ottaa esiin sukupuolten tasa-arvoon liittyviä seikkoja.

Kulkurissa puolestaan on jakso *Mainos luo mielikuvia*. Siinä kerrotaan, että mainonnalla pyritään vaikuttamaan, ja tehtävänä on tutkia sivulla esitettyjä mainoskuvia. Aukeamalla on esitetty mainoskuvat, joissa toisessa luistelija Kiira Korpi esittää kauniina mainostamassa Valion Vanillaa ja toisessa lihaksikas mies tuulettaa tulvivalla jalkapallokentällä mainostaen Nokian autorenkaita. Tekstissä ei puhuta sukupuolesta, mutta aukeama tarjoaa oivan mahdollisuuden käsitellä ja pohtia sukupuolta median ja mainonnan näkökulmasta.

Uuden Salaisen kerhon jaksossa *Mielipiteet esiin* yksi mielipidekirjoitus on kahden skeittaavan tytön kirjoittama. Skeittaajat ihmettelevät, miksi vain pojat saavat rullalautailua ja tytöille tarjotaan vaihtoehtoksi rullaluistelua. He toteavat, että heistä maailmassa mikään ei ole vain tytöille tai pojille. Kirjoitus tuo esiin sukupuoleen liitettyjä odotuksia ja tarjoaa pohjan käsitellä aihetta opetuksessa laajemminkin.

Kirjakujan eri jaksojen alussa on aina aukeaman kokoinen valokuva, jossa on henkilöähahmoja vaihtelevissa tilanteissa. Oppilaan tehtävänä on samastua kuvan johonkin henkilöön ja kirjoitettava henkilön ajatuksista. Osassa jakson aloituksia valittavana on vain tyttöön tai poikaan samastuminen, eli oppilaat joutuvat toisinaan asettumaan myös toisen sukupuolen asemaan. *Kirjakujassa* puretaan myös perinteistä käsitystä virkkaamisesta tyttöjen harrastuksena. Aikakausilehtiä käsittelevään kappaleeseen on lainattu katkelma Suuren käsityölehden henkilöhaastattelusta *Pojat koukussa pipoihin*. Jutussa kerrotaan 17-vuotiaasta opiskelijasta Ville Lahtisesta, joka innostui lumilautailuharrastuksensa myötä virkkaamaan ahkerasti pipoja.

Monissa teoksissa sukupuoli nousee esiin teokseen rakennetun kehyskertomuksen kautta. Esimerkiksi *Kulkurissa* kehyskertomuksen aikuishenkilöt ovat Tyyra Hiiri ja miehekkäät Puntti Hurmarinta ja Unto Makkonen. Tyyra on vanha ja hienostunut naispuolinen antikvariaatin pitäjä, Puntti Hurmarinta lihaksikas ja urheilullinen elokuvatähti ja Unto Makkonen poliisi. Lisäksi mukana kulkee maskuliininen Paavo-korppi.

Kulkurin kehyskertomuksen tytöt ja pojat kuvataan moninaisesti. Sekä tytöt että pojat kuvataan aktiivisina. Kehyskertomuksen oppilaita ovat Mert, Mustafa, Melek, Anne, Markus ja Tommi. Mert, Mustafa ja Melek ovat sisarukset, jotka ovat etnisen vähemmistön edustajia. Kehyskertomuksessa kuvataan, kuinka Markus yllättyy kun ulkomaalaisen näköinen Mert puhuukin selvää suomea. Mert jää kuitenkin sivuosaan. Kertomuksissa kuvataan Melekin ulkopuolisuuden tunteita ja ujoutta. Mustafa taas on hyvä tanssimaan, mutta hän ei osaa lukea. Muista hahmoista Tommi on hyvä akrobaatti ja vahvan näköinen, mutta jää kehyskertomuksessa sivuosaan. Anne on lahjakas, siro, rohkea ja aktiivinen ja soittaa viulua. Markus pitää mangasta, skeittauksesta ja kännyköistä. Hänellä on myös kissa. Kertomuksen edetessä jo alun perin lahjakas Anne jää sivuun, eikä hänen taitojaan hyödynnetä kertomuksissa mitenkään. Markus puolestaan tulee hyväksi jossakin ja voimaantuu. Kehyskertomuksessa vahvistetaan heteronormia, sillä Anne ja Markus ihastuvat, ja lisäksi järjestetään leikkihäät. *Kulkurin* muissa fiktiivisissä teksteissä kuin kehyskertomuksessa pojat ovat etualalla ja tytöt ja pojat toimivat harvoin yhteistyössä.

Sukupuolittuneet harrastukset tulevat esiin *Kulkurissa* Melekin päiväkirjatekstissä. Melek kirjoittaa, että koulussa on puhuttu harrastuksista ja että kaikilla on harrastus. Hän huomaa, että moni tytöistä harrastaa tanssia tai soittaa jotakin ja moni poika pelaa tietokoneella. Melek itse harrastaa käsitöitä ja arvelee, ettei se ole muiden mielestä hyvä harrastus. Tietokoneella pelaamista sen sijaan pidetään hyvänä harrastuksena. Lopuksi Melek pohtii, mitä hän voisi harrastaa.

Kulkurin näytelmä- ja mainoselokuvaprojekteissa kehyskertomuksen pojat ovat ohjaajana, näyttelijänä, kuvaajana ja käsikirjoittajana. Tytöt toimivat kuiskaajana, lavastajana ja puvustajana. Kun oppilaat ryhtyvät toteuttamaan *Seitsemää veljestä*, näytelmäkerhossa syntyy ongelma, koska poikia ei ole tarpeeksi – tyttöjä ei kelpuuteta näyttelemään *Seitsemässä veljeksessä*.

Sanataiturissa sukupuoli osoittautuu merkitykselliseksi muutamissa tehtävissä. Oppilaan tehtävänä on luoda erilaisia henkilöitä, ja tehtävän yhteydessä mainitaan, että henkilöt erottuvat toisistaan parhaiten, kun he ovat eri ikäisiä ja eri sukupuolta. Tehtävänä on myös tehdä taulukko luokan oppilaiden harrastuksista. Taulukossa on valmiiksi annetut sarakkeet ”harrastus sopii tytöille”, ”harrastus sopii pojille” ja ”sopii molemmille”. Lisäksi yhden tehtävän yhteydessä on kerrottu pyöristä ja tyttöjen pyöristä, mikä rakentaa maskuliinisuudesta normia. Välimerkkeihin liittyvässä kielioppitehtävässä pohjateksti on lainattu teoksesta *Näin elettiin ritarien ja linnojen aikakaudella*. Tekstissä kuvataan keskiaikaa aateliemiesten ja aateliisnaisten näkökulmasta. Tekstissä mainitaan muun muassa, että linnanrouvat vaativat, että linnanherrojen oli pidettävä huolta ulkonäöstään ja että naiset rakastivat turkiksia ja kilpailivat tyylikkyydestä.

Sanataiturin kirjallisuuskatkelmassa teoksesta *Iida-Liisa* käy ilmi, että päähenkilö Iida-Liisa tietää, mikä kiinnostaa poikia. Tarina kuvaa Iida-Liisan ihastumista Linukseen. Iida-Liisa käyttää aikaa ja vaivaa kaunistautumiseen. Hän on valinnut asusteensa siten, että miellyttäisi Linusta, ja harjoitellut nokkelia lauseita, joiden

tietää kiinnostavan poikia. Lauseet liittyvät urheiluun ja moottoreihin. Tarinassa käy kuitenkin ilmi, että Linus onkin kiinnostunut tietokoneista. Iida-Liisan kerrotaan myös joutuvan maailman pahimman likkataudin valtaan, joka tarkoittaa hirmu-hihitystä ja hyperkikatusta.

Uuden Salaisen kerbon kehyskertomuksessa maskuliiniset henkilöt saavat feminiinisiä henkilöitä enemmän tilaa. Kehyskertomuksessa esiintyy kahdeksan koululaista: Saara, Taru, Sirje, Anna-Maija, Rami, Jussi, Mikko ja Seak Leing. Lisäksi mukana on oppilaiden miespuolinen opettaja, miespuolinen kirjailija, maskuliininen biisoni Kielikyttä, feminiininen jänis Lörppä ja maskuliininen koira Nirppa sekä androgyyni Kirjastonhoitaja, sarvipäinen hirvi, joka pukeutuu mekkoon. Kehyskertomuksissa vahvistetaan jonkin verran stereotyyppisiä sukupuolirooleja. Pojat esitetään toimeliaina, kilpailuhenkisinä, lyhytjänteisinä ja tekniikasta innostuneina. Nimenomaan tyttöoppilas esitetään kunnollisena, järkevänä ja kilttinä.

Uudessa Salaisessa kerhossa on esitelty laajasti (yhteensä 16 sivua) Aleksis Kiveä ja *Seitsemää veljestä*. Runoilija Kirsi Kunnasta on esitelty neljällä sivulla. Aleksis Kiven elämästä kerrottaessa kerrotaan vain hänen isästään. Jakson lopussa on pohdintatehtävä ”Seitsemän sisarusta 2000-luvulla”, jossa oppilas voi valita, ovatko sisarusparven jäsenet tyttöjä vai poikia. Harjoitusvihkossa ei ole yhtään tekstikatkelmaa, jossa naiset olisivat etualalla. Sen 17-sivuinen tehtäväosio Tarzaniasta ja kielioppiosiossa esitetyt esimerkkilauseet kertovat vain mieskirjailijoiden kirjoittamista kirjoista, joiden päähenkilö on mies, sekä mieshenkilöiden mukaan nimetyistä elokuvapalkinnoista. Lisäksi välimerkkien harjoitteluun liittyviä pohjatekstejä on neljä, joista kaikki kertovat pojasta tai miehestä.

Kuudennen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa käsitellään jonkin verran myös sosiaalista eriarvoisuutta ja toiseuden kokemuksia. Myös etniset vähemmistöt nousevat esiin etenkin *Kulkurissa*, *Uudessa Salaisessa kerhossa* ja *Vipusessa*. *Kulkurissa* kehyskertomuksen päähenkilöistä kolme edustaa etnisiä tai kielellisiä vähemmistöjä Suomessa. *Uudessa Salaisessa kerhossa* Seak Leing, Kambodzasta saapunut poika, pääsee tasavertaiseksi toimijaksi kehyskertomukseen – toisin kuin 3. luokan materiaaleissa. *Vipusen* kirjallisuuslainauksissa eettiset arvot ovat vahvasti esillä ja teksteissä liikutaan erilaisissa kulttuureissa. Kirja sisältää tarinan Mämiestä, joka on erilaisuuskertomus kieleen (murteisiin) liittyen. Lu Si-yanin tarina kertoo työstä, joka joutuu myytäväksi isänsä kuoltua. Kauhukertomusosiossa kerrotaan päähenkilön olevan grölantilainen koulukodissa asuva tyttö. Lainaus *Näkymättömästä Elinasta* käsittelee sosiaalista eriarvoisuutta ja *Kebityskertomus*-luvun esimerkkinä on orpotyttö Vihervaaran Anna.

Oppimateriaaleissa esitetyt parisuhteet ovat heterosuhteita eikä seksuaalivähemmistöjä käsitellä. Ihastumisteema on *Vipusessa* esillä kehyskertomuksen hahmojen kissa Loru Lorentson ja kyykäärme Kirsti Kymäläisen suhteessa sekä *Seitsemästä veljeksestä* johdetussa tarinassa *Leimuava sininen*. *Leimuavassa sinisessä* nykyajan Jukolan jätkät tulevat kosimaan Venlaa, mutta Venla antaa rukkaset, vaikka jääkin muistelemaan Juhanin leimuavia silmiä. Tarina on ulkonäkökes-

keinen ja siinä kuvataan, kuinka Venla harjaa hiuksensa, pukeutuu ja meikkaa. Venla kuitenkin toteaa, että Jukolan junttien takia on turha ruveta sen kummemmin kaunistautumaan. *Kirjakujassa* tuodaan esiin muitakin perhemalleja kuin ydinperhe. Kappaleissa käsitellään orpoutta, yksinhuoltajuutta sekä uusioperheitä. Myös sairautta käsitellään yhdessä kirjan kappaleista. *Kirjakujan* oppikirjan viidestä osiosta yksi on *Ihastus*, ja siinä esiin nousee vain heterorakkaus. Esimerkiksi kehystarinan päähenkilö Heikki Haahka valitsee Helinän ja Natalian välillä, ja Kari Levolalta lainatussa tekstissä on päähenkilönä Teemu, joka haaveilee määrätietoisesta ja lyhyttukkaisesta tyttöystävästä. Myös *Uuden Salaisen kerhon* kehyskertomuksen miespuolisella hahmolla Kielikyttä on naisystävä.

6.3. Äidinkieli ja kirjallisuus, 9.lk

Tutkitut teokset:

Aktiivi (Tammi):

Byckling, Henriikka, Keinänen, Minna, Paalanen, Piila & Bagge, Tapani 2010. Aktiivi 9. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Tammi.

Byckling, Henriikka, Keinänen, Minna, Paalanen, Piila & Bagge, Tapani 2010. Aktiivi 9. Tehtäväkirja. Helsinki: Tammi.

Aktiivi 9 on tutkituista oppikirjoista tuorein. Kirjoissa on Varpu Karhusaaren piirroksot ja sen nimikkokirjailija on Tapani Bagge. *Aktiivin* sisällös on jaettu kolmeen osa-alueeseen: *Vabvuus*, *Herkkyyt* ja *Robkeus*. Kirjan keskeiset teemat ovat kieli, kirjallisuus ja kulttuuri. *Aktiivin* yleisilme on värikäs, visuaalinen, energinen ja leikkisä. Kappaleet sisältävät opetustekstiä, tietolaatikoita, esimerkkejä, lainattuja kaunokirjallisia ja muita tekstejä sekä tehtäviä. Harjoituskirjassa on lukuihin liittyviä perustehtäviä sekä syventäviä ja soveltavia tehtäviä.

Sisu (Tammi):

Artikainen, Päivi, Kuukka, Väinö, Lehtinen, Kirsti, Panhelainen, Irmeli, Saarikivi, Janne & Taipale, Sari 2008. Sisu 9. Peruskoulun äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: Tammi.

Liimatainen, Ari 2006. Sisupussi. Helsinki: Tammi.

Sisun molemmat kirjat on kuvittanut Jii Roikonen. *Sisu*-sarjan kirjojen yleisilme on vauhdikas. Kirjan kuvituksessa seikkailevat kaksi maskuliinista sarjakuvahahmoa. Kirja jakaantuu viiteen osioon, jotka ovat *Kielitietoa*, *Kirjallisuutta*, *Vuorovaikutuksen voimaa*, *Kirjoittamaan* ja *Tekstin huolto*. Jokaisen osion alussa on neljän ruudun sarjakuva, jossa kirjan päähahmot esiintyvät. He esiintyvät kuitenkin vain kuvissa, varsinaisia fiktiivisiä kirjaan varta vasten kirjoitettuja tekstejä heistä ei ole. Kirjan luvut sisältävät opetustekstiä, esimerkkejä, tietolaatikoita, tekstilainauksia ja tehtäviä.

Taju (WSOY):

Mikkola, Anne-Maria & Luukka, Minna-Riitta 2007. Taju. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: WSOY.

Mikkola, Anne-Maria & Luukka, Minna-Riitta 2008. Kielitajuinen. Oppilaan oma kirja. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: WSOY.

Tajun kuvituksessa on valokuvia ja Jussi-Pekka Ahosen piirroksia. *Taju* jakaantuu kuuteen jaksoon ja liitteisiin. Kirjan jaksot ovat *Kulttuurien kentillä*, *Kielten kentillä*, *Kirjoittaminen ja pubuminen*, *Kirjallisuuden vaiheita*, *Kansanperinne ja Kalevala* sekä *Opiskelumaailman tekstit*. Kukin jakso sisältää opetustekstiä, kielitietoa, omia juttuja ja tehtäviä. Harjoituskirja *Kielitajuinen* on jaksotettu eri tavalla. Se koostuu jaksoista, jotka sisältävät esimerkkitekstin, tehtäviä ja *Itse teossa* -osan. Jaksojen ohessa on laatikko, jossa kerrotaan mihin kohtaan oppikirjaa tehtävät kiinnittyvät. *Tajun* oppikirjan kuvituksessa kulkee läpi kirjan samantyyllisiä piirroksia, joiden lisäksi kirjassa on paljon aihepiirejä tukevaa muuta kuvitusta. Harjoituskirja on kokonaisuudessaan sinisävyinen.

Loitsu (Otava):

Herajärvi, Sinikka, Laine, Päivi, Paasio-Leimola, Leena & Vartia, Petra 2006. Loitsu. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: Otava.

Laine, Päivi, Paasio-Leimola, Leena & Valtonen, Päivi 2006. Loitsuhajoituksia 9. Helsinki: Otava.

Loitsu 9:n oppikirjan on kuvittanut Laura Rahinanti. Harjoituskirjan piirrokset on tehnyt Mari Leppänen. Oppikirja jakaantuu neljään sisältöosiioon: *Elämän avuksi, Myytit ja Kalevala, Suomen kieli – oma kieli* sekä *Suomalaisen kirjallisuuden vaihteita* sekä projektiosioon. Jokainen jakso alkaa *Aluksi*-jaksolla, jossa pyritään valottamaan alkavan jakson merkitystä oppilaalle. Oppikirjassa on opetustekstiä kahdella tasolla, laatikoita, esimerkkejä, lainauksia sekä tehtäviä. Luvun alussa kerrotaan laatikossa tulevan luvun aihe sekä sen avulla opittavat taidot ja tiedot. Sen jälkeen seuraa opetustekstiä, esimerkkejä ja tehtäviä. Kirjan graafinen ilme on monimuotoinen.

Uusi Aleksis (Otava):

Hellström, Inkeri., Kuusento, Jari, Lottonen, Sari, Puolitaival, Heleena & Ruuska, Helena 2009. Aleksis. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Helsinki: Otava.

Hellström, Inkeri, Kuusento, Jari, Lottonen, Sari, Matinlassi, Erja, Puolitaival, Heleena & Ruuska, Helena 2009. Aleksis. Äidinkieli ja kirjallisuus 9. Harjoituksia. Helsinki: Otava.

Aleksis on pitkäikäinen sarja, jonka uudistettu 9. luokan oppikirja julkaistiin vuonna 2009 nimellä *Uusi Aleksis*. Oppikirja ja harjoituskirjan on kuvittanut Antti Tiainen. *Uusi Aleksis* jakautuu viiteen osioon, joita ovat *Kieli, Kirjoittaminen, Kirjallisuus, Medialukutaito* ja *Kielenhuolto*. Teksti sisältää opetustekstiä, esimerkkejä, tekstilainauksia, harjoituksia, kuvatekstejä ja puhekuplia.

6.3.1. Kuvat

Yhdeksännen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjojen kuvituksen henkilöistä ja hahmoista suurin osa on aikuisia. Ainoastaan *Sisussa* on kuvattu eläimiä ja fantasiahahmoja useammin kuin ihmisiä. Kaikissa teoksissa on sekä valokuva- että piirroskuvitusta.

Kaikkiaan yhdeksännen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa kuvatuista henkilöistä, eläimistä tai hahmoista 65,3 % on maskuliinisia ja 33,2 % feminiinisiä. Maskuliinisia hahmoja on siis huomattavasti enemmän. Ero on suurimmillaan eläinten ja fantasiahahmojen kohdalla (88 % fantasiahahmoista maskuliinisia) ja pienin lasten kohdalla (53 % poikia). Kaikissa kategorioissa maskuliinisten hahmojen määrä on suurempi kuin feminiinisten.

Maskuliinisten hahmojen suurempi edustus näkyy erityisesti *Sisussa* ja *Uudessa Aleksiksessa*. *Sisussa* on kuvattu vähiten ihmisiä, joten maskuliinisten fantasiahahmojen esiintyminen lähes joka sivulla aiheuttaa sen, että kuvista 79,2 % kuvaa maskuliinista hahmoa ja vain 19 % feminiinistä. *Uudessa Aleksiksessa* vastaavista kuvista 66,6 % kuvaa maskuliinista ja 33 % feminiinistä hahmoa. Muissa sukupuolijakauma on suurin piirtein samanlainen: maskuliinisia on hieman yli 60 % ja feminiinisiä 36–38 %. Oppikirjoissa maskuliinisten hahmojen yliedustus on vielä suurempi kuin harjoituskirjoissa: kahdessa harjoituskirjassa on jopa vähemmän kuvia pojista kuin tytöistä (*Loitsu, Uusi Aleksis*). Androgyynien tai sukupuoleltaan tunnistamattomiksi jäävien hahmojen määrä on pieni.

Aktiivi 9	Maskuliiniset 235			Feminiiniset 140			Muut 13
	Aikuiset 158	Lapset 62	Hahmot/ eläimet 15	Aikuiset 84	Lapset 49	Hahmot/ eläimet 7	
Loitsu 9	Maskuliiniset 257			Feminiiniset 158			Muut 8
	Aikuiset 200	Lapset 30	Hahmot/ eläimet 27	Aikuiset 119	Lapset 34	Hahmot/ eläimet 5	
Sisu 9	Maskuliiniset 304			Feminiiniset 73			Muut 7
	Aikuiset 70	Lapset 37	Hahmot/ eläimet 197	Aikuiset 39	Lapset 34	Hahmot/ eläimet 0	
Taju 9	Maskuliiniset 356			Feminiiniset 221			Muut 5
	Aikuiset 229	Lapset 77	Hahmot/ eläimet 50	Aikuiset 149	Lapset 62	Hahmot/ eläimet 10	
Uusi Aleksis 9	Maskuliiniset 469			Feminiiniset 232			Muut 3
	Aikuiset 278	Lapset 53	Hahmot/ eläimet 138	Aikuiset 147	Lapset 49	Hahmot/ eläimet 36	
Yhteensä	Maskuliiniset 1621			Feminiiniset 824			Muut 36
	Aikuiset 935	Lapset 259	Hahmot/ eläimet 427	Aikuiset 538	Lapset 228	Hahmot/ eläimet 58	

Taulukko 6. Kuvat yhdeksännen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa.

Kirjoista *Aktiivissa* on eniten sukupuoleltaan määrittämättömiksi jääviä hahmoja, vaikka sielläkin niitä on vähän (13 hahmoa). Erityisesti piirroskuvissa hahmojen sukupuoli ei korostu. Vaikka suurin osa aikuisten kuvista on miehiä, nais- ja mieskirjailijoiden kuvia on lähes saman verran. Lisäksi kirjan kuvituksessa esitetään nainen evoluution huippuna.

Sisu sisältää sekä piirros- että valokuvia. *Sisussa* maskuliinisia hahmoja on huomattava enemmistö. Valokuvien aihepiiri on laaja (esim. eläimiä, tavaroita ja maisemia), mutta piirroskuvissa esiintyy vain ihmisiä tai eläimiä, muutamaa karttaa lukuun ottamatta. Piirroskuvat ovat humoristisia, naivistisia ja värikkäitä ja luovat kontrastin selkeille ja asiallisille valokuville. Piirroskuvissa esiintyvistä ihmishahmoista useimmat seisovat passiivisesti paikoillaan, mutta poikkeuksia-kin löytyy. Miespuolisia hahmoja kuvataan muun muassa sukeltamassa, hiippailemassa, juomassa alkoholia, tekemässä tutkimusta ja karjumassa. Naispuoliset hahmot sen sijaan esimerkiksi kävelevät hemaisevina miesten ohi tai lausuvat runoja.

Suurin osa *Uusi Aleksis* -oppikirjan kuvista on nuorista ja nuorista aikuisista. Kirjassa on runsaasti *Seitsemää veljestä* koskevaa kuvitusta, mikä nostaa maskuliinisten henkilöiden kuvien määrää. Naisia on kuvattu paikoitellen räväkästikin punkkarina, pissiksenä, prinsessamaisena tyttöjä, jolla on lävistyksiä, sekä tyttöä, jolla on vihreät rastat. Harjoituskirjassa on kuvattu punkkarinainen ja karnevalistisesti pukeutunut nainen.

Erilaisia vähemmistöjä on oppimateriaaleissa kuvattu vähän. Pääsääntöisesti kuvien ihmiset ovat vaaleita länsimaalaisia, hoikkia ja hymyileviä nuoria tai nuoria aikuisia. Poikkeuksena mainittakoon kuitenkin *Taju*, jonka harjoituskirjan mustavalkoisissa piirroskuvissa esiintyvien ilmeet ovat pitkästyneitä, vihaisia tai muuten vain vakavia. Ainoastaan 10 henkilöä/hahmoa 63:sta hymyilee.

Tajussa eri kansallisuuksia esiintyy useassa kuvassa, mutta ne ovat yhtä kuvaa lukuun ottamatta eri kulttuureita tai kieliä koskevan opetustekstin yhteydessä. Yksi jakso alkaa kuvalla, jossa pizzakokin etninen tausta näyttää muulta kuin suomalaiselta. *Sisun* valokuvista löytyy myös tummaihoisia ja romanitaustaisia ihmisiä, mutta vammaisia tai seksuaalisia vähemmistöjä ei esiinny. Suurin osa valokuvien henkilöistä on teini-ikäisiä tai nuoria aikuisia. Lisäksi on muutama kuva lapsesta ja vanhuksesta. *Uuden Aleksiksen* kuvista löytyy kuva nuorista Virossa, espanjalaisista turisteista Suomessa sekä etnistä vähemmistöä edustavasta pizzakokista. *Uuden Aleksiksen* harjoituskirjassa on kaksi kuvaa tummaihoisesta miehestä. *Uuteen Aleksikseen* sisältyy lisäksi humoristinen piirroskuva, jossa on kuvattu savolaisia liikennesääntöjä lukeva mies pyörätuolissa Suomen eri ”heimoista” kertovassa osiossa. *Loitsu*-sarjan oppikirjassa erilaiset vähemmistöt eivät näy, mutta harjoituskirjan kansikuvassa esiintyy eri etnisistä taustoista olevia henkilöitä. Harjoituskirjan sisällä etniset vähemmistöt näkyvät kahdessa kuvassa. *Aktiivin* kuvituksessa etniseen vähemmistöön kuuluvia henkilöitä on neljä.

Oppimateriaaleissa kuvatut parisuhteet ovat heterosuhteita eikä seksuaalisia vähemmistöjä suoraan kuvata. *Aktiivissa* on kuitenkin piirroskuva, jossa androgyyni pappi kaulailee miesvangin kanssa.

6.3.2. Sukupuolittavat sanat

Sukupuolittavia sanoja on yhdeksännen vuosiluokan äidinkielen oppimateriaalissa runsaasti. Sukupuolittuneiden sanojen kokonaismäärä vaihtelee kuitenkin suuresti, *Sisu*-kirjojen 1592:sta *Taju*-kirjojen 3820:een.

Maskuliinisten sanojen kokonaismäärä on feminiinisiä suurempi: sanoista 60 % viittaa maskuliinisiin henkilöihin tai hahmoihin. Sekä historiallisiin että fiktiivisiin miehiin viitataan kaikissa kirjasarjoissa useammin kuin naisiin. Historiallisten henkilöiden nimistä 70 % on miesten nimiä. Tätä selittää osin oppikirjojen sisältö: yhdeksännen luokan oppimateriaaleissa on perinteisesti pitkä jakso Suomen kirjallisuudesta, mikä näyttää lisäävän miesmainintojen tiheyttä. Lukumäärien ero onkin kaikkien kirjasarjojen oppikirjoissa harjoituskirjaa suurempi. Myös fiktiivisiin miehiin viitataan fiktiivisiä naisia useammin: 64 % fiktiivisistä henkilöistä ja hahmoista

on oppimateriaaleissa maskuliinisia. Tämä selittynee ainakin osin siitä, että oppimateriaaleissa käsitellään *Seitsemää veljestä* sekä *Kalevalaa*, jonka henkilögalleriasa on runsaasti miehiä. Muiden sukupuolittavien sanojen kategoriassa näkyy, että feminiinisten sanojen määrä on hieman suurempi kaikissa muissa kirjoissa paitsi *Tajussa*, jossa tässäkin kategoriassa vallitsi maskuliinisten viittausten enemmistö.

Aktiivi 9	Maskuliiniset 1961			Feminiiniset 1160		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	750	807	404	206	480	474
Loitsu 9	Maskuliiniset 1531			Feminiiniset 1174		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	509	585	417	324	419	431
Sisu 9	Maskuliiniset 1021			Feminiiniset 571		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	489	369	163	167	183	221
Taju 9	Maskuliiniset 2361			Feminiiniset 1459		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	712	1088	561	320	608	531
Uusi Aleksis 9	Maskuliiniset 1930			Feminiiniset 1370		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	668	755	507	303	377	690
Yhteensä	Maskuliiniset 8783			Feminiiniset 5734		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	3128	3603	2052	1320	2067	2374

Taulukko 7. Sukupuolittavat sanat yhdeksännen vuosiluokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa.

Oppimateriaalien sukupuolittavien sanojen jakaumassa on luonnollisesti eroja. Suurin ero maskuliinisten ja feminiinisten sanojen lukumäärässä on *Sisu*-kirjoissa, jossa sukupuolittavista sanoista 64,1 % on maskuliinisia. Ero on pienin *Loitsu*-kirjoissa, joissa sanoista 56,6 % on maskuliinisia. *Sisussa* ja *Tajussa* ero maskuliinisten ja feminiinisten sanojen lukumäärässä on suurempi harjoituskirjassa kuin oppikirjassa. Kahdessa yksittäisessä harjoituskirjassa on hieman enemmän viittauksia naisiin kuin miehiin (*Loitsussa* ja *Aleksiksessa*, 52 %). Oppikirjoista mas-

kuliinisten ja feminiinisten sanojen ero on suurin *Aktiivissa*: sen sukupuolittavista sanoista 67,5 % on maskuliinisia, ja historiallisten henkilöiden maininnoista jopa 83,2 % on maskuliinisia. Muista sukupuolittavista sanoista kuin erisnimistä *Aktiivissa* enemmistö eli 53,6 % on feminiinisiä.

Sen lisäksi, että historiallisista henkilöistä miehiin on viitattu jokaisessa kirjasarjassa useammin kuin naisiin, kirjasarjojen viitatuimmat henkilöt ovat miehiä. Seuraavassa on lueteltu mainintajärjestyksessä eri kirjojen viisi viitatuinta historiallista henkilöä, listan ensimmäiseen on eniten viittauksia.

Aktiivi: Aleksis Kivi, Mikael Agricola, Eino Leino, Mika Waltari ja F.E. Sillanpää.

Loitsu: Aleksis Kivi, Mikael Agricola, Agatha Christie, Elias Lönnrot ja Juhani Aho.

Sisu: Mikael Agricola, Elias Lönnrot, Aleksis Kivi, J.L. Runeberg ja Aila Meriluoto.

Taju: Elias Lönnrot, Aleksis Kivi, Minna Canth, J.L. Runeberg ja Väinö Linna.

Aleksis: Mikael Agricola, Aleksis Kivi, J.L. Runeberg, Minna Canth ja Fredrika Runeberg.

Viiden viitatuimman henkilön listassa on 13 henkilöä, heistä 9 miestä. Kärkiviisikkoihin on päässyt neljä naista: Minna Canth kerran kolmanneksi ja kerran neljänneksi, Agatha Christie kerran kolmanneksi, Aila Meriluoto ja Fredrika Runeberg kerran viidenneksi. Aleksis Kivi ja Mikael Agricola ovat viitatuimmat henkilöt.

6.3.4. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat

Äidinkielen ja kirjallisuuden 9. luokan oppimateriaaleissa on – oppilaanohjausta lukuun ottamatta – tutkituista materiaaleista kaikkein eniten sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa pohtivia tekstikohtia ja tehtäviä. Sukupuolen ja tasa-arvon teemat limittyvät niin, että niitä on 9. luokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa vaikea pitää erillään. Sukupuolen teemoja pohditaan useimmissa oppimateriaaleissa kielen vaihteluun ja nimistöön liittyvissä jaksoissa, kirjoittamiseen ja lukemiseen liittyvissä tehtävissä, (media)kulttuurin rakentumisessa sekä kirjallisuusosioissa ja niihin liittyvissä tehtävissä. Lisäksi erilaisten tehtävien virike- ja pohjateksteissä saatetaan ottaa sukupuoli esiin. Oppimateriaaleissa on jonkin verran eroa siinä, kuinka paljon sukupuolta problematisoidaan. *Aktiivissa*, *Aleksiksessa* ja *Tajussa* nämä seikat tulevat käsiteltäviksi useammin kuin muissa kirjasarjoissa. Näiden lisäksi *Loitsun* uudistettuun oppikirjaan, joka ei ole selvityksessä mukana⁶, on lisätty tällaista pohdintaa. Kaiken kaikkiaan teoksissa on runsaasti kohtia, joissa sukupuolen rakentumista mietitään, ja niissä analysoidaan esimerkiksi kulttuurin rakentumista sukupuolijäsenyyksen kautta. Oheiseen tiivistelmään on voitu ottaa mukaan vain joitakin valaisevia esimerkkejä oppimateriaalien sisällöistä. Tämän alaluvun lopussa mainitaan myös niitä kohtia, joissa nousevat esiin erilaiset vähemmistöt.

6 Kustantaja lähetti selvitykseen *Loitsun* aiemman, uudistamattoman painoksen.

Kielen käsittelyyn ja analyysiin liittyviä tehtäviä, joissa sukupuolta käsitellään, on *Aleksiksessä* ja *Tajussa*. *Aleksiksen Maailman kieliä* -luvussa mainitaan, että kieli vaikuttaa ihmisen ajatteluun, ja esimerkkinä on käytetty sukupuolta kysymällä, onko lukija koskaan ajatellut kumpaa sukupuolta (Tove Janssonin luoma) Mörkö on. Tekstissä kerrotaan, että suomen kielessä *bän*-pronomini ei paljasta sukupuolta, mutta ruotsin kielessä asiaan on pakko ottaa kantaa, kun valitaan Mörköön viittaava pronomini. Samoin kirjassa kerrotaan myöhemmin, että puheesta, erityisesti sananvalinnoista, paljastuu usein ihmisen ikä, sukupuoli ja yhteiskuntaluokka.

Tajun harjoituskirjassa on tehtävä, joka kiinnittää oppilaan huomion kielen sukupuolittuneisuuteen. Oppilaan tehtävänä on tutkia, missä merkityksessä *mies*-sanaa on käytetty eri virkkeissä ja korvata ainakin kolme ilmausta samaa tai lähes samaa tarkoittavalla ilmauksella, jossa ei ole *mies*-sanaa. Lisäksi oppilasta kehoitetaan kokeilemaan, voiko ilmauksissa käyttää mieheen viittaavan sanan sijasta naiseen viittaavaa sanaa. Virkkeissä esiintyvät ilmaukset ovat *maanmiehet*, *kansanmiehet*, *kadunmiehet*, *miestä väkevämpi*, *viikatemies*, *virkamies* ja *pelimies*. Myös harjoituskirjan välimerkkeihin liittyvän harjoituksen pohjatekstissä kerrotaan karhuista ja isoista karhunpennuista, joita kutsutaan *erauspoikasiksi*. Erauspoikien vaeltelusta mainittaessa kirjassa on suluissa mainittu, että todellisuudessa puolet erauspojista on siis tyttöjä. Semanttista eroa *poikanen* – *poika* ei käsitellä.

Loitsun harjoituskirjassa verbien taipumista käsittelevän tehtävän pohjatekstissä kerrotaan nuorten aikakausilehdistä. Tekstissä mainitaan poikien ja tyttöjen suosituimmat aikakausilehdet ja se, että tyttöjen suosikkilehtien täytyy kilpailla keskenään poikien lehtiä enemmän, koska aiheet ja juttutyypit ovat niin samankaltaisia. Teksti käyttää aluksi ilmausta ”poikien suosikkilehti”, mutta myöhemmin ilmaus muuttuu vain ”poikien lehdeksi”. Tyttöjen ja poikien lukumotiivit esitetään erilaisiksi: tytöt haluavat irrottautua arjesta, ja pojat haluavat pysyä perillä ajankohtaisista asioista sekä saada virikkeitä harrastuksiinsa ja kuluttaa aikaa. Pohjatekstin voi lukea sukupuolieroa rakentavana.

Nimistöä käsiteltäessä sukupuoli nousee esiin erityisesti *Sisussa*. *Sisuun* on lainattu Sirkka Paikkalan *Helsingin Sanomiin* kirjoittamaa tekstiä *Omaa sukua*. Teksti käsittelee sukunimilakia ja naisen mahdollisuutta sukunimensä säilyttämiseen avioitumisen yhteydessä. Siinä kerrotaan kiivaasta keskustelusta, joka heräsi sukunimilain uudistamisen yhteydessä. Samalla mainitaan, että miehen nimen ottaminen on kuitenkin suhteellisen uusi käytäntö, vasta vuoden 1930 avioliittolaki pakotti naisen ottamaan miehensä sukunimen, vaikka kehitys miehen sukunimen omaksumiseen alkoi Suomessa 1700-luvulla. Teksti ei kuitenkaan käsittele miehen mahdollisuutta yhdysnimeen tai naisen sukunimen ottamiseen ja puhuu pelkästään ”vihittävistä puolisoista” miehinä ja vaimoina jättäen samaa sukupuolta olevien parisuhteen rekisteröimiseen liittyvän mahdollisen nimenvaihdon käsittelemättä. Tekstiin liittyvässä tehtävässä kehoitetaan oppilaita pohtimaan suhtautumistaan miehen tai vaimon sukunimen vaihtamiseen ja esitetään kysymys, voisivatko ryhmän pojat ottaa naimisiinsa mennessään vaimonsa sukunimen.

Myös joissain lukemiseen ja kirjoittamiseen liittyvissä tehtävissä nostetaan esiin sukupuolen merkityksiä. *Aleksiksessa* sukupuolten tasa-arvoa ja toisaalta sukupuolieroa mietitään oppimateriaaliin lainatussa Susanna Cygnelin nuorten kuluttamista käsittelevässä artikkelissa. Siinä mainitaan, että tytöt ja pojat omaksuvat jo varhaisella iällä sukupuolirooleja kulutustottumuksissaan. Kärjistäen esitetään, että pojat panostavat elektroniikkaan, tytöt ulkonäköön. Artikkelisiin on haastateltu nuorten kuluttamista tutkinutta dosentti Terhi-Anna Wilskaa. Wilskan mukaan pojat ovat alkaneet viime vuosina kiinnostua ulkonäöstään enemmän, mutta tytöt eivät ole innostuneet tietokonepeleistä. Lisäksi nuorten kerrotaan käyttävän rahaa myös harrastuksiin ja mainitaan, että ratsastus on tyttöjen ja jääkiekko poikien laji. Tytön euron sanotaan jo varhain olevan vähemmän kuin pojan euro, sillä vanhemmat näyttävät hyväksyvän poikien isommat ja kalliimmat ostokset paremmin kuin tyttöjen hankinnat. Perheissä pojat siis saavat tyttäriä enemmän rahaa käyttöönsä. Tyttöjen mainitaan kuitenkin olevan säästäväisempiä ja mieltävän jo nuorina eettisiä näkökulmia. Artikkelisiin liittyvissä tehtävissä oppilaita kehoitetaan pohtimaan, mitä eroja on tyttöjen ja poikien ostoksissa, sekä sitä, miten luotettavina artikkelin lähteitä voi pitää.

Sisun kirjoittamiseen liittyvässä osiossa sukupuolijärjestys esitetään dikotomisena erilaisia tekstin jäsentelytapoja esiteltäessä. Yksi jäsentelytapoista on vertailujärjestys, jonka esittelyssä mainitaan: ”Vastakkain voidaan asettaa seuraavanlaisia ilmiöitä: *ennen – nyt, edut – haitat, hyvää – huonoa, tytöt – pojat*. Toisaalta tutkielman tekoon liittyvässä jaksossa *Sisu* tarjoaa oppilaille aiheiksi muun muassa *Seitsemän erilaista veljestä, Rock- ja poplyriikka aikamme ilmiöiden kuvaajana* ja *Maija Vilkkumaan naiskuvia*. Ainakin näissä tutkielma-aiheissa olisi oppilaan mahdollista pohtia käsitystä sukupuolesta problematisoiden.

Loitsun harjoituskirjan kirjoittamiseen liittyvässä osiossa tarkastellaan pohjatekstiä, jossa käsitellään koulukiusaamista ja kerrotaan, että kiusaaminen on erilaista tytöillä ja pojilla. Tekstin mukaan tytöt kiusaavat hienovaraisemmin ja pojat aggressiivisemmin ja fyysisemmin. Lisäksi tekstissä mainitaan, että pojat joutuvat tyttöjä useammin kiusaamisen kohteeksi. Kerrotaan myös, että kiusatulla on yleensä hyvät suhteet vanhempiinsa ja että esimerkiksi äidin ylihuolehtivuus saattaa olla yksi kiusaamisen syy. Näin tekstissä liitetään kiusaamisen syy uhuriin ja hänen äitiinsä eikä kiusaamisen varsinaiseen syyhyn. Tämä teksti mahdollistaa sukupuoliero rakentavan lukutavan.

Kulttuuria ja etenkin mediakulttuuria käsittelevät jaksot tarjoavat monenlaista aineesta sukupuolen rakentumisen erittelyyn. *Tajun* ensimmäinen osio *Kulttuurien kentillä* sisältää jakson, jossa käsitellään sitä, miten media tuottaa sankareita ja sankarittaria. Miessankarit jaetaan voimamiehiin, kostajiin, pelastajiin, ikuisiin karsijoihin ja johtajiin. Naissankarit jaetaan hyviin naisiin ja pahoihin naisiin. Hyviin naisiin luetaan rakastavat äidit, vaaleat kaunottaret ja miestänsä kotonaan odottavat vaimot; pahoihin kuuluvat miesten tuhoksi koituvat naiset. Naisen sankaruus on siten miesten sankaruutta suppeampaa eikä naista esitetä itsenäisenä ja aktiivisena sankarina, vaan vaimona, miesten tuhoajana, äitinä ja kaunottarena.

Kirjan kuvituksessa on esitetty Herakles, Teräsmies ja Tarzan myyttisinä voima-miehinä sekä kirjan mukaan *heidän feminiininen nykyvastineensa* Lara Croft. Jaksossa ei kuitenkaan eksplisiittisesti pohdita sankaruuden sukupuolittumista. Kalevalaa käsittelevässä osiossa oppilaiden tehtävänä on analysoida *Me Naiset* -lehden mainoskuvaa Aionin tarusta ja Raha-automaattiyhdistyksen Gallen Kalle-lan *Lemminkäisen äiti* -maalaukseen liittyvä mainoskuvaa. Kuvista tulee pohtia, mitä ne sanovat nykymaailmasta ja -ihmisistä. Vaikka tehtävässä ei suoranaisesti kehoiteta pohtimaan sukupuolta, se tarjoaa mahdollisuuden myös sukupuolikäsi-tysten analysoimiseen.

Sisussa kerrotaan suomirockin ja -popin lyriikoista. Uranuurtajina mainitaan mie-het, jotka ovat saaneet viime vuosina yhä enemmän taitavia seuraajia, myös naisia. Vaikka teksti ilmeisesti pyrkii purkamaan käsitystä pelkästään miehistä lyriikoi-den tekijöinä, lisäys *myös naisia* ylläpitää kuitenkin miesnormia: on uranuurtajia ja naisuranuurtajia.

Kirjallisuutta käsittelevissä osioissa käsitellään oppimateriaaleissa huomattavan paljon sukupuolta ja esimerkiksi naisen aseman kohentumista kirjallisuuden ken-tillä ja naiskuvan muutosta kirjallisuudessa. Kaiken kaikkiaan mieskirjailijoita esi-tellään enemmän, mutta naiskirjailijoista nostetaan esiin erityisesti Minna Canth, L. Onerva, Maria Jotuni, Fredrika Runeberg ja uudemmasta kirjallisuudesta esimer-kiksi Pirkko Saisio, Tove Jansson ja Anja Kauranen.

Äidinkielen ja kirjallisuuden 9. vuosiluokan perinteisiin aihekokonaisuuksiin kuuluu *Kalevala*. Sen käsittelyn yhteydessä on usein kiinnitetty huomiota suku-puolen merkitykseen. *Aleksiksessa* nostetaan esiin erikseen *Kalevalan* miehet ja *Kalevalan* naiset. Naisista kerrotaan, että he ovat pääasiassa äitejä ja tyttäriä ja että äideillä ei Pohjan akkaa lukuun ottamatta ole erisnimiä. Nuorten naisten ker-rotaan olevan kauppatavaraa, sillä heitä pääasiassa kositaan ja naitetaan miehil-le. Nuorten naisten on vaikea osoittaa omaa tahtoaan. Harjoituksissa kehoitetaan pohtimaan, millainen on *Kalevalan* mieskuva ja naiskuva. Samoin *Kyllikin ryöstö* -runoon liittyen kysytään, mitä vaimon ryöstäminen kertoo naisen asemasta *Ka-levalan* maailmassa. Vaikka *Aleksiksessa* pyritään nostamaan esiin naisen heikko asema *Kalevalassa*, silti kirjan hakemistoon ei ole päätynyt yhtään *Kalevalan* naista, *Kalevalan* miehiä sieltä sen sijaan löytyy.

Sisussa Kalevalan henkilöitä on käsitelty esittäen ensin Väinämöinen tietäjänä, san-karina ja ihmisenä ja sen jälkeen erikseen muut *Kalevalan* henkilöt alaluvussa *Sep-päsankarista johtajanaiseen*. Teksti esittelee *Kalevalan* hahmot tasavertaisina eikä pureudu tarkemmin teoksessa esitettyyn nais- ja mieskuvaan ja sen mahdolliseen epätasa-arvoisuuteen. *Kalevalan* käsittelyssä heteronormatiivisuus nousee esiin esi-teltäessä sulhaselle ja morsiamelle annettavia ohjeita. Ohjeisiin liittyvissä tehtävissä oppilaan tulee pohtia ohjeiden soveltumista nykyhetkeen ja arvioida kenen päivä on raskain: nuoren isännän, nuoren emännän, apen vai anopin. Lisäksi tulee kirjoit-taa suorasanaiset nykyaikaiset ohjeet joko morsiamelle tai sulhaselle. Näin tuetaan käsitystä siitä, että naisen ja miehen osat parisuhteessa ovat erilaiset.

Tajussa Kalevalaa tutkittaessa todetaan, että *Kalevalassa* on piirteitä television saippuasarjoista: *Toiminnan motiivitkin ovat samat kuin nykyään: henkilöt tavoittelevat onnea eli parisuhdetta, omaisuutta ja valtaa*. Tekstissä tulee siis rakennetuksi maailmankuvaa, jossa ihmisten toiminnan motiiveina on parisuhteen, omaisuuden ja vallan tavoittelu.

Suomen kirjallisuuden suuntaviivoja hahmoteltaessa nostetaan tavallisesti myös naisten kirjoittama kirjallisuus esiin. Esimerkiksi *Aktiivissa* on esitelty monia naiskirjailijoita ja heidän tuotantoaan. Nykykirjallisuuden esittelyssä mainitaan, että naisnäkökulma voimistuu ja että nykykirjallisuuden teosten uudenlainen ilmaisu on murtanut käsitystä naisten kirjoittamasta kirjallisuudesta. 1980- ja 1990-lukujen kirjallisuuden kerrotaan nostaneen esiin myös naisten seksuaalisuuden sekä vahvojen naisten ja heikkojen miesten välisen ristiriidan. *Aktiivissa* on myös mainittu, että sukupuoleen liittyvät kysymykset ovat nousseet esiin miestenkin kirjoittamisessa romaaneissa. Muutoin kirjallisuutta esitellään aikakausittain ja kirjailijoittain, ilman että rakennetaan vahvaa jakoa mies- ja naiskirjailijoihin. Myös maahanmuuttajataustaiset kirjailijat mainitaan. Minna Canthin esittelyssä kerrotaan hänen edistäneen naisten äänioikeutta ja ottaneen kantaa yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Canth esitellään myös naisten ja lasten puolestapuhujana. L. Onervan osalta kerrotaan muun muassa hänen suhteestaan Eino Leinoon ja *Mirdja*-teoksen päähenkilön aiheuttamasta moraalisesta pahennuksesta. Lisäksi Onervaa kuvataan runoilijaksi, *lehtimieheksi* ja suomentajaksi. 1900-luvun alun kirjallisuuden aiheissa kerrotaan näkyvän köyhien ja rikkaiden väliset erot, naisten eriarvoisuus ja lasten heikko asema. Maria Jotuni esitellään kirjailijana, joka kuvasi novelleissaan erityisesti naisia, jotka joutuvat tekemään heidän omien pyrkimystensä tai yhteiskunnan normien kanssa ristiriidassa olevia ratkaisuja. Jotunin kerrotaan nostaneen esiin vaikeita asioita, kuten perheväkivallan ja naisten heikon aseman perheessä ja yhteiskunnassa.

Uuden Aleksiksen kirjallisuusosiossa naisen asemaa käsitellään ensin Fredrika Runebergin yhteydessä. Oppilaan tehtävänä on vastata, mitä muuta Fredrika Runeberg osasi kuin leipoa runebergintorttuja. Tekstissä kerrotaan, että 1800-luvun alkupuolella naisen ei ollut sopivaa esiintyä kirjailijana ja että Fredrika Runeberg oli ensimmäinen suomalainen naiskirjailija, joka puuttui naisen alisteiseen asemaan. Minna Canth mainitaan ensimmäisenä merkittävänä suomenkielisenä naiskirjailijana, joka käsitteli teksteissään naisten heikkoa asemaa yhteiskunnassa. Opetustekstissä kerrotaan, että naiset olivat 1800-luvulla täysin riippuvaisia miehistä ja että Canth vaati naisille seksuaalista tasa-arvoa ja oikeutta vastata omasta omaisuudestaan. Canthin kerrotaan myös kannattaneen raittiutta ja korostaneen kasvatuksen merkitystä yhteiskunnallisessa muutoksessa. Canthiin liittyen oppilaan tehtävänä on pohtia, miten tyttöjä ja poikia kasvatetaan nykyään. Lisäksi kysytään, mitä Canth olisi sanonut nykyajan tytöistä. Kysymys on kuvateksti kuvaan, jossa on takaapäin kuvattuna mustiin tolppakenkiin, niittivyöhön ja korsettitoppiin sonnustautunut tyttö, jolla on neonvärinen rastatukka. Canthin yhteydessä mainitaan myös Maria Jotuni kirjoittajana, joka ei ollut kritiikissään yhtä suorasukainen kuin Canth mutta joka yhtä kaikki arvosteli naisen asemaa. *Uudessa Aleksiksessa*

on myös otsikko *Naiskirjailijat rikkovat tabuja*. Luvun tekstissä esitellään lyhyesti Anja Kaurasen, Anna-Leena Härkösen, Rosa Liksomien ja Leena Krohnin teosten teemoja. Ohessa on myös kuvateksti, jossa kerrotaan Pirkko Saision osoittaneen, miten eri tavalla mies- ja naiskirjailijan romaaneja luetaan.

Loitsussa käsitellään hyvin vähän sukupuolta tai sukupuolten tasa-arvoa kirjallisuuden yhteydessä. Fredrika Runeberg esitellään kansallisrunoilijan varjoon jääneenä vaimona ja tuodaan esiin hänen tuolle ajalle tyypillinen asemansa naisena, mutta jätetään kertomatta hänen merkityksestään kirjailijana tai tasa-arvon edistäjänä. Realismia kuvattaessa mainitaan, että naiset ja lapset nousivat kertomusten päähenkilöiksi, mutta ei varsinaisesti kehoiteta pohtimaan heidän heikkoa yhteiskunnallista asemaansa tuolloin. Myös Minna Canthia esiteltäessä tämä näkökulma jää vaillinaiseksi. Hänen kerrotaan ottaneen kantaa yhteiskunnallisiin asioihin, mutta häntä ei mainita erityisesti naisen aseman puolestapuhujana. Maria Jotunia käsiteltäessä on mainittu, että hänen kuvaamiensa naisten mahdollisuudet tehdä valintoja elämässään ovat vähäiset. Kirjallisuutta 1960-luvulta lähtien käsittelevässä kappaleessa *Faktan ja fiktion rajalla* mainitaan, että naiskirjallisuus on merkittävä ilmiö. Anja Kaurasen *Sonja O. kävi täällä* -romaanin kerrotaan tuoneen kirjallisuuteen uudenlaisen, elämää janoavan ja rohkeasti seksuaalisen naistyypin. Kaurasen tuotannossa naiseuden ja tasa-arvon teemojen sanotaan olevan vahvasti läsnä. Lisäksi Tove Jansson mainitaan suvaitsevaisuuden puolestapuhujana.

Sisussa kirjallisuutta käsittelevä osuus painottuu hyvin vahvasti mieskirjailijoihin. Ainoa naiskirjailija, joka on saanut oman otsikoidun jakson, on Aila Meriluoto. Miehistä tällaisen esittelyn ovat saaneet J. V. Snellman, J.L. Runeberg, Zacharias Topelius, Aleksis Kivi, Timo K. Mukka sekä yhteisesti Eino Leino, Otto Manninen ja V.A. Koskeniemi. Naisnäkökulmaa tuodaan *Sisussa* esiin esittelemällä *Kanteletar* suomalaisen naisen kuvauksena. Fredrika Runeberg on mainittu Runebergin esittelyn yhteydessä kirjailijana, mutta ei naisen aseman kriittisenä kuvaajana. Minna Canthista on kerrottu luvussa *Realismi* radikaalina naisasian edistäjänä tuolloin vielä kovin vanhoillisessa Suomessa, jolloin implisiittisesti tuotetaan nykyhetki tasa-arvoiseksi. Maria Jotuni esitellään radikaalina kirjailijana, joka hermostutti jopa kansanedustajia, koska hänen näytelmässään mies joutuu alistettuun asemaan. Kuusikymmenluvusta kerrotaan kirjallisuudessa kantaaottavana aikakautena, jolloin naisasialiike voimistuu ja seksuaalisuutta aletaan kuvata rohkeammin. Postmodernille aikakaudelle tyypillisesti kuvataan vähemmistöjen esiin nostamista, naisnäkökulman ja vaihtoehtoliikkeiden vahvistumista sekä yleisinä pidettyjen totuuksien kyseenalaistamista. Anja Kaurasen kerrotaan monipuolistaneen perinteistä naiskuvaa muun muassa rikkomalla käsitystä siitä, että viettelijä on aina mies. Lisäksi postmodernista kirjallisuudesta kerrotaan puheenvuoron tarjoajana marginaaliryhmille, kuten homoseksuaaleille, mustille, sekä yhteiskunnasta syrjäytyneille ja vieraantuneille. *Sisussa* on myös alaluku *Naisnäkökulma voimistuu*, jossa kerrotaan Anja Kaurasen ja Anna-Leena Härkösen romaaneista. Lukuun liittyvässä tehtävässä tulee tutkia, millaisista asioista suomalaiset nais- ja mieskirjailijat kirjoittavat nykyään. Kirjallisuutta käsittelevän luvun lopussa on kirjallisuutta jaettuina eri kategorioihin, joista yksi on otsikoitu *Naisnäkökulmaa*.

Tajussa sukupuolten tasa-arvoa pohditaan realismin esittelyn yhteydessä, kun kerrotaan Henrik Ibsenin kiinnittäneen huomiota naisten ja miesten eriarvoisuuteen. Tämä on sikäli huomionarvoista, että maininta on yksi harvoista, joissa nimetty mies ylipäättään esiintyy sukupuolten tasa-arvoa käsittelevässä jaksossa. Tasa-arvoa pohditaan myös Minna Canthin yhteydessä. Canthin kerrotaan kuvanneen rohkeasti köyhyyttä ja vääryyksiä, joiden kohteiksi erityisesti naiset ja työväestö joutuivat. Hänet esitellään aktiivisena ja aikaansa edellä olevana, sillä 1800-luvun naisen odotettiin pysyvän keittiössä ja tottelevan miestänsä. Kaunokirjallisten tekstien lisäksi Canthilta on lainattu katkelma hänen naiskysymystä käsittelevästä lehtikirjoituksestaan. Siinä Canth kirjoittaa, että pojille sallitaan fyysinen aktiivisuus raittiissa ulkoilmassa, kun tyttö joutuu istumaan hiljaa ja sävyisesti sisässä neulomatyö tai koulukirja kädessään. Luvussa *Kirjallisuus kapinoi* kerrotaan, että vuosituhatlupissa kirjoitettiin muun muassa niin sanottua naiskirjallisuutta, jonka lisäksi syntyi myös kriittisestä miesnäkökulmasta maailmaa tarkastelevia teoksia. Vankkojen suomalaisten romaanien listauksessa on *Tajussa* käytetty myös sukupuolta yhtenä kirjojen lajitteluperusteena. Listan romaanit on jaettu luokkiin: tyttöjä ja naisia, poikia ja miehiä, sodassa, perhe-elämää, maaseudulla, erilaisia sekä rikoksen maailmassa.

Yleisten linjausten lisäksi sukupuolta käsitellään myös monien kaunokirjallisten lainausten ja niihin liittyvien tehtävien yhteydessä. *Aktiivissa* on katkelma esimerkiksi Pirkko Saision romaanista *Elämänmeno*, jossa tekstin päähenkilö Marja kuvaa sarkastisesti koulussa oppimaansa. Teksti sisältää monia käsityksiä ”kunnon ihmisestä”, joita koulu välittää oppilaille. ”Kunnon äiti ei maalaa eikä keikistele peilin edessä vaan on ryppyinen ja kultainen, vaalii ja suree. Kunnon isä ei syljeskele eikä korskaille Jumalaa vastaan vaan opastaa lapsiaan hartauteen ja vanhempien ja Suomen kunnioittamiseen ja tekee iltaisin monenlaisia puhdetöitä, askarteleo ja nikkaroi.” Tekstiin liittyvissä tehtävissä kysytään muun muassa, mitä opetuksista arvostetaan edelleen ja mitkä eivät kosketa nykyihmisen elämää. Teksti ja tehtävät mahdollistavat parhaimmillaan oppilaan elämänpöirissä välitettävien arvostusten kriittisenkin pohdinnan, mukaan lukien sukupuolikäsitykset. Toisaalla teoksessa oppilaan tehtävänä on kirjoittaa nykyversio Runebergin *Maamme*-runosta kuvitellen olevansa esimerkiksi bisnesmies tai -nainen.

Aleksiksen harjoituskirjassa on Teuvo Pakkalan novelli poikatyttö Liisasta. Novelli kuvaa, miten ympäristö suhtautuu tyttöön, joka ei toteuta perinteisen käsityksen mukaista tyttöyttä. Novelliin liittyvissä tehtävissä paneudutaan juuri sukupuolen merkitykseen: kysytään sitä, miten novellin henkilöt kohtelisivat Liisaa, jos hän olisi poika, sekä sitä, miten nykyään kohdellaan tyttöä, jolla on poikamaisia piirteitä, tai poikaa, jolla on tyttömäisiä piirteitä. Lopussa oppilas saa kirjoittaa vielä omakohtaisista kokemuksistaan tyttöjen ja poikien erilaisesta kohtelusta.

Sisussa sukupuolen merkitystä tarkastellaan miehen näkökulmasta, kun käsitellään Kari Hotakaiselta lainattua tekstiä *Suomen etä-isät värikuvina*. Tekstissä kertoja kertoo yksinhuoltajan lapsena olemisesta ja etäisyydestä todeten olevan epäreilua, että isien pitää asua kaukana ja äidit saavat jäädä kotiin. Tekstissä äiti

kuvataan aamuihmiseksi, joka on kiinnostunut terveellisestä ravinnosta, ja isä iltaihmiseksi, joka haluaisi seksiä silloinkin, kun äiti nuokkuu väsyneenä sohvalla päänsärkyä valittaen.

Tajussa oppilaan tehtävänä on muun muassa lukea katkelma *Ryysyrannan Joo-seppi* -romaanista ja selittää sitaatti: *mies on luotu liikkuvaksi, vaimo pirtin var-tijaksi*. Kehtolauluja käsittelevässä jaksossa tehtävänä on luetella, mitä kaikkea kehtolaulut paljastavat yhteisöstä, jossa ne ovat syntyneet. Oppilaan tulee pohtia, mitä arvostetaan, mitä pojan tai tytön kuuluu tehdä. Lopuksi oppilaan tehtävänä on sepittää nykyaikainen pojan kehtolaulu ja tytön kehtolaulu. Myös rekilauluista tulee tehdä päätelmiä tyttöjen ja poikien suhteista.

Etnisiä tai muita vähemmistöjä pohtivia jaksoja ei löydy kovin runsaasti. Lisäksi monissa teoksissa teksti rakentuu hyvin kantasuomalaisesta näkökulmasta. Esimerkiksi *Uuden Aleksiksen* kirjoitusosion kokoavien tehtävien teemoina ovat Suomi ja suomalaisuus sekä tulevaisuus. Suomea ja suomalaisuutta käsittelevissä tehtävissä paljastuu, että kirjan lukijalle oletetaan suomalainen identiteetti: Tehtävänä on esimerkiksi kuvailla omaa kansallismaisemaa ja samalla kysytään, mikä on lukijalle tutuin ja rakkain maisema Suomessa. Tehtävänä on myös kuvailla suomalaista peruskoulua, ja ohessa kerrotaan ulkomaalaisten kouluviranomaisten käyneen Suomessa tutustumassa erinomaiseen peruskouluumme. Yhdessä tehtävässä kuitenkin on mahdollisuus pohtia kahden kulttuurin kansalaisena olemista. Tämä tehtävä toisaalta rajaa pois ne oppilaat, joilla ei ole kokemusta kahden kulttuurin kansalaisena olemisesta, vaikka heitäkin voisi kiinnostaa pohtia millä tavoin suomalainen kulttuuri ja toinen kulttuuri ovat erilaisia ja samanlaisia. *Aktiivista* mainittakoon, että kirjasotaan liittyvään keskustelutehtävässä on lueteltu paneelikeskustelijoiden rooleja, ja niistä yksi on tasa-arvovaltuutetun rooli.

Kansallisuuksien ja kulttuurin teema esiintyy myös *Uuden Aleksiksen* harjoituskirjassa vitsejä käsittelevässä osuudessa. Yhtenä vitsien alalajina mainitaan rasistiset vitsit, joiden kerrotaan perustuvan pohjimmiltaan vierauden pelkoon. Myös rivot vitsit mainitaan vitsien alalajina. Tekstin mukaan rivot vitsit kuuluvat mies- ja poikaporukoiden kulttuuriin. Tekstissä sanotaan, että jos esimerkiksi työpaikalla naiset joutuvat kuuntelemaan heitä halventavia rivoja vitsejä, sitä voidaan pitää seksuaalisena häirintänä. Kohta kuitenkin esitetään, että yhteinen vitsinkerronta lujittaa miesten ryhmätunnetta ja helpottaa elämää äitien, sisarten, naisopettajien, tyttöystävien ja vaimojen maailmassa. Näin rakennetaan kuvaa erillisistä miesten ja naisten maailmoista. Vammaisvitseihin liittyen mainitaan, että vammaiset ovat huumorintajuista väkeä. Vaikka tekstin tarkoituksena lienee vammaisuuteen liittyvien vitsien kauhistelun hälventäminen, siinä tullaan luokitelleeksi kaikki vammaiset samanlaisiksi, huumorintajuisiksi henkilöiksi.

Tajussa nimistöä käsittelevässä luvussa oppilaan tehtävänä on päätellä, mikä hänen nimensä olisi, jos hän eläisi espanjalaisessa, venäläisessä, islantilaisessa tai somalikultuurissa. Tehtävän kielellinen muotoilu antaa ymmärtää, että lukijan oma nimi ei ole peräisin edellä mainituista kulttuureista. *Tajussa* kuitenkin pohditaan

myös maahanmuuttajien nimiä ja nimiä sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta. Kirjassa on esitelty nimiperiaatteita, ja keskustelutehtävänä on koota näkemyksiä, jotka tukevat ja jotka vastustavat muun muassa väitettä ”maahanmuuttajien nimet pitäisi muuttaa suomalaisen käytännön mukaisiksi”, ”ulkomaalaiset nimet pitäisi Suomessa kirjoittaa niin, kuin ne äännetään”, ”on oikein, että nainen saa naimisiin mennessään pitää oman sukunimensä” sekä ”perheen lasten pitäisi aina saada isänsä sukunimi”. Myös kansanperinteeseen liittyvän jakson yhteydessä esiintyvän väittelytehtävän yksi väite on: ”maahanmuuttajien pitää omaksua suomalaisia perinteitä”.

Haluamme vielä lopuksi ottaa esiin *Loitsu*-kirjasarjan yhdeksännen vuosiluokan uudistetun oppikirjan. *Uudessa Loitsussa* nimittäin on käsitelty perhettä laajasti, pyritään purkamaan luonnollistunutta käsitystä ”perinteisestä perheestä” ja esittelemään moninaisten perheiden kirjoja. Kirjassa mainitaan muun muassa, että käsitykset oikeanlaisesta perheestä ja hyveellisen äidin roolista tulivat Suomeen 1800-luvulla ja että ihmissuku on historian saatossa taipunut monenlaisiin perhe- ja sukumalleihin. Lisäksi mainitaan, että myös eläimillä ydinperhemalli on poikkeus. Perhemalliksi on nostettu myös sateenkaariperhe: kuvituksessa on käytetty mainoskuvaa, jossa on vaalea- ja tummaihoisen naisen aasialaisen vauvan kanssa. Lisäksi kuvituksena on käytetty kuvia *Ei niin hullunkuriset perheet* -pelikortteista, joissa rikotaan perinteisiä sukupuolimalleja ja perherooleja. Uudistamisen myötä muualla kirjassa myös osa miesten kuvista on vaihdettu naisten kuviksi ja J.L.Runebergilta lainattu runo *Kesäyö* on vaihdettu runoon *Torpan tyttö* ja sen viereen asetettu kuva aikakauden työstä.

6.4. Yhteenvedo äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleista

Äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa on sekä enemmän kuvia maskuliinisista hahmoista että enemmän tekstiin sisältyviä sukupuolittavia sanoja viittaamassa maskuliinisiin hahmoihin kuin viittaamassa feminiinisiin. Sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa käsitellään sekä 3. että 6. luokan oppimateriaaleissa lähinnä kaunokirjallisten tekstien aiheiden ja teemojen muodossa sekä joissain tehtävänannoissa. 9. luokan materiaaleista on löydettävissä sukupuoleen, naisten asemaan ja tasa-arvoon liittyviä tekstikohtia etenkin Suomen kirjallisuutta käsittelevissä jaksoissa.

Keskimäärin oppimateriaaleissa miesten/poikien/maskuliinisten hahmojen kuvien osuus on 61,5 %. Naisia/tyttöjä/feminiinisiä hahmoja on materiaaleissa kuvattu vähemmän, 33,9 %. Loput hahmojen kuvista ovat sellaisia, että hahmot on joko kuvattu androgyyneiksi tai kuvakulma on sellainen, että hahmon sukupuolta ei voi yksiselitteisesti määrittää (4,6 %).

Äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa maskuliinisten hahmojen kuvien osuus nousee, kun siirrytään 3. luokan materiaaleista 9. luokan materiaaleihin. 9.

luokan materiaaleista jo huomattava osa, 65,3 % hahmojen kuvista on kuvia miehistä/pojista/maskuliinisista hahmoista. Lasten kuvien määrä on suurin 3. luokan materiaaleissa, ja niissä kuvat esittävät useammin poikia kuin tyttöjä. Aikuisten kuvat ovat enemmistönä 6. ja 9. luokan materiaaleissa, ja niiden kuvissa on huomattavasti useammin miehiä kuin naisia. Kuvat fantasiahahmoista ja sukupuoliteuista eläimistä ovat kaikkien vuosiluokkien materiaaleissa valtaosin maskuliinisia (1089 maskuliinista, 271 feminiinistä hahmoa). Etnisiin vähemmistöihin kuuluvista henkilöistä on jonkin verran kuvia.

Kuvat	Maskuliiniset (%)	Feminiiniset (%)	Muut (%)
3. lk	58,5	34,8	6,7
6. lk	60,9	33,8	5,3
9. lk	65,3	33,2	1,5
Keskimäärin	61,5	33,9	4,6

Taulukko 8. Yhteenveto äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaalien kuvista.

Äidinkielen ja kirjallisuuden materiaaleissa sukupuolittavia sanoja on runsaasti. Niiden enemmistö (58,9 %) viittaa miehiin/poikiin/maskuliinisiin hahmoihin ja maskuliinisten osuus kasvaa 3. luokan materiaaleista 9. luokan materiaaleihin, joissa sukupuolijakauma on epätasaisin.

Sukupuolittavat sanat	Maskuliiniset (%)	Feminiiniset (%)
3. lk	56,8	43,2
6. lk	59,5	40,5
9. lk	60,5	39,5
Keskimäärin	58,9	41,1

Taulukko 9. Yhteenveto äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaalien sukupuolittavista sanoista.

Sukupuolittavista sanoista suurin osa viittaa fiktiivisiin hahmoihin, mihin syynä lienee kaunokirjallisen tekstin suuri osuus. Historiallisten henkilöiden osuus kasvaa 9. luokan materiaaleissa, jossa käydään läpi Suomen kirjallisuuden historiaa. Historiallisia naispuolisia henkilöitä mainitaan vielä 3. luokan materiaaleissa enemmän kuin miehiä, mutta muilla luokka-asteilla tilanne on päinvastainen. 3. luokan oppimateriaaleissa on lainattu useammin nais- kuin mieskirjailijoiden tekstejä, 6. luokan materiaaleissa useammin mieskirjailijoiden. Kehyskertomukset ovat useammin mieskirjailijoiden käsialaa. Kaiken kaikkiaan päähenkilöt ovat kaunokirjallisissa lainauksissa useammin poikia tai miehiä kuin naisia tai tyttöjä. 9. luokan materiaaleissa viiden viitatuimman kirjailijan joukkoon nousee 13 kirjailijaa, joista 9 miehiä. Neljästä joukkoon nousseesta naisesta eniten viittauksia saa Minna Canth, johon viitataan yhdessä kirjassa kolmanneksi, toisessa neljänneksi eniten. Viitatuimmat henkilöt ovat Aleksis Kivi ja Mikael Agricola.

Sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa pohditaan äidinkielen ja kirjallisuuden kolmannen ja kuudennen luokan materiaaleissa enimmäkseen kaunokirjallisuuden käsittelyn yhteydessä. Kolmannen luokan materiaaleissa sukupuolia kuvataan ennen kaikkea niin, että kuvaukset eivät varsinaisesti riko vallitsevia sukupuolistereotyyppioita, mutta myös niitä rikkovia kuvauksia löytyy. Kuudennen luokan materiaaleissa on muutamia tekstikohtia ja tehtäviä, joiden avulla opettajan on mahdollista virittää keskustelua sukupuolten tasa-arvosta sekä sukupuolistereotyyppioista esimerkiksi mainonnassa. Useimmissa tehtävissä kuitenkin rakennetaan ja vahvistetaan käsitystä sukupuolten erilaisuudesta. Yhdeksännen luokan oppimateriaaleissa on melko paljon kohtia, joissa pohditaan sukupuolta tai sukupuolten tasa-arvoa. Erityisesti näitä kohtia rakentuu aihekokonaisuuksiin kielen vaihtelusta ja nimistöstä, kirjoittamiseen ja lukemiseen liittyvissä tehtävissä, (media) kulttuurin rakentumisesta käsiteltäessä sekä kirjallisuusosioissa ja niihin liittyvissä tehtävissä. Erilaisten tehtävien virike- ja pohjateksteissä sukupuoli nousee toisinaan esiin. Oppimateriaaleissa on kuitenkin jonkin verran eroa siinä, kuinka paljon sukupuolta problematisoidaan.

Etnisten vähemmistöjen edustajat eivät juurikaan oppimateriaaleissa näy. Poikkeuksen muodostaa erityisesti yksi kuudennen luokan oppikirja, jonka kehyskertomuksen henkilöinä on kolme maahanmuuttajataustaista lasta. Tässä teoksessa monikulttuurisuus rakentuu olennaiseksi osaksi kirjan maailmankuvaa. Myös toisessa kuudennen luokan oppikirjassa henkilögalleriaan kuuluu Kambodzhasta kotoisin oleva poika, joka nousee kehyskertomuksessa keskeiseen asemaan. Oppimateriaaleissa esiintyvät parisuhteet ovat heterosuhteita. Yhdeksännen luokan oppimateriaaleissa näkökulmaksi nousee pikemminkin kantasuomalainen identiteetti kuin monikulttuurinen suomalainen, eikä niissäkään heteronormatiivisuutta pureta.

7. Matematiikka

7.1. Matematiikka, 3. lk

Tutkitut teokset:

Tuhattaituri (Otava):

Asikainen, Katariina, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2007. Tuhattaituri 3a. Helsinki: Otava.

Asikainen, Katariina, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2008. Tuhattaituri 3b. Helsinki: Otava.

Tuhattaituri 3:n on kuvittanut Tarja Ilola. Oppikirjat on jaettu pääjaksoihin ja ne erillisiin alalukuihin. Lukujen nimet kuvaavat matemaattista sisältöä (esim. *Yhteenlasku allekkain*), yhteistä tekemistä (esim. *Ratkaisemme sanallisia tehtäviä*) tai oppilaan itsearviointia (*Mitä osaan?*). Kirjasarjassa päähenkilöitä ovat kolmasluokkalaiset Iida ja Antti sekä (sukupuolettomat) Kasse-harakka ja Kurre-orava. Tuhattaiturissa on värikkäät piirroskuvat ja lähes joka aukeamalla esiintyvät päähenkilöt Kasse ja Kurre.

Uusi matikkamatka (Tammi):

Putkonen, Hellevi, Sinnemäki, Jussi, Mikkonen, Virpi & Lilli, Marjatta 2008. Uusi Matikkamatka 3. Syksy. Helsinki: Tammi.

Putkonen, Hellevi, Sinnemäki, Jussi, Mikkonen, Virpi & Lilli, Marjatta 2009. Uusi Matikkamatka 3. Kevät. Helsinki: Tammi.

Uuden Matikkamatka 3:n ovat kuvittaneet Pasi Pitkänen, Carlos Da Cruz ja Inkeri Patrakka. Syksyn ja kevään kirjoissa on kolme pääjaksoa, jotka on nimetty jakson matemaattisen sisällön mukaan. Kirjojen kuvissa ja tehtävissä esiintyvät päähenkilöinä kolmasluokkalaiset Klaara ja Oiva, (sukupuolettomat) robotit Robo ja Mutteri sekä salapoliisikoira Santtu. Matikkamatkassa on paljon tehtäviä, joissa esiintyy Santtu-koira salapoliisina.

Matikka (WSOY):

Rinne, Sari, Sintonen, Ann-Mari & Uus-Leponiemi, Tuula 2008. Matikka 3. Syksy. Porvoo: WSOY.

Rinne, Sari, Sintonen, Ann-Mari & Uus-Leponiemi, Tuula 2008. Matikka 3. Kevät. Porvoo: WSOY.

Matikka 3:n ovat kuvittaneet Ilkka Ruokonen ja Cara Knuutinen. Kirjan *Syksy*-osa jakaantuu viiteen lukuun: *Yhteen ja vähennyslaskua 0–1000*, *Kertolaskua*, *Mittaaminen*, *Geometriaa* ja *Kertausta*. *Kevät*-osa jakaantuu kuuteen lukuun: *Kertolaskua*, *Jakolaskua*, *Murtoluvut*, *Desimaaliluvut*, *Luvut 0–10 000* ja *Kertausta*. Kirjat koostuvat perusaukeamista ja niihin liittyvistä lisäaukeamista. Lukujen lopussa on *Löytöretki*-aukeama, jossa esitellään erilaisia näkökulmia matematiikkaan ja sen ilmenemiseen luonnossa ja arkielämässä. *Matikassa* esiintyy nimeämättömiä tyttöjä ja poikia, samantapaisissa rooleissa ja yhtä aktiivisina. Lisäksi *Matikan* kuvituksessa on muutama maskuliiniseksi nimetty tai kuvattu eläinhahmo, muun muassa Rufus-koira.

Laskutaito (WSOY):

Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula, Ilmavirta, Risto & Rikala, Seppo 2003. (Uudistettu) Laskutaito 3. Syysosa. Helsinki: WSOY.

Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula, Ilmavirta, Risto & Rikala, Seppo 2003. (Uudistettu) Laskutaito 3. Kevätosa. Helsinki: WSOY.

Laskutaito-kirjasarja on pitkäikäinen sarja, jota on uudistettu. Tutkimuksessa tarkastellut painokset ovat 12. – 17. vuodelta 2009. *Uudistetun Laskutaidon* ovat kuvittaneet Timo Kontoniemi, Lena Vahtera, Inkeri Patrakka ja Jukka Pylväs. Kirjat jakaantuvat matemaattisen sisällön mukaan nimettyihin lukuihin, joita on viisi sekä syksyn että kevään kirjassa. Lisäksi kirjoissa on erilliset *Lisä-* ja *Kotitehtäviä* -osiot. Kuvituksessa kulkee mukana muutama samannäköinen oppilas, joita ei kuitenkaan ole nimetty tai esitelty. Oppilaat harrastavat erilaisia asioita, retkeilevät ja matkustavat kuvituksessa. Tyttöjä ja poikia kuvataan usein yhdessä toimimassa. Kouluun tai kotiin sijoittuvia kuvia on hyvin vähän. Lisäksi kuvituksessa esiintyvät usein fantasiahahmomaiset harakka ja koira. Haastavampien tehtävien kohdalla esiintyy aina kettusymboli. *Laskutaidolle* ominaista on eläinten runsas osuus kuvituksessa.

7.1.1 Kuvat

Kolmannen vuosiluokan matematiikan kirjojen kuvat ovat pääsääntöisesti piirroskuvia. *Laskutaidossa* ja *Matikkamatkassa* on joukossa muutama valokuva, mutta niissä ei ole kuvattu ihmisiä. Kuvituksessa esiintyvien henkilöiden ja hahmojen määrä vaihtelee kirjasarjoittain suuresti (esim. *Laskutaito* 303 ja *Matikkamatka* 1531 kuvaa).

Laskutaito 3	Maskuliiniset 191			Feminiiniset 99			Muut 13
	Aikuiset 71	Lapset 103	Hahmot/ eläimet 17	Aikuiset 16	Lapset 76	Hahmot/ eläimet 7	
Matikka 3	Maskuliiniset 347			Feminiiniset 184			Muut 2
	Aikuiset 40	Lapset 177	Hahmot/ eläimet 130	Aikuiset 23	Lapset 156	Hahmot/ eläimet 5	
Matikkamatka 3	Maskuliiniset 1034			Feminiiniset 297			Muut 200
	Aikuiset 403	Lapset 91	Hahmot/ eläimet 540	Aikuiset 43	Lapset 107	Hahmot/ eläimet 147	
Tuhattaituri 3	Maskuliiniset 197			Feminiiniset 188			Muut 499
	Aikuiset 25	Lapset 132	Hahmot/ eläimet 40	Aikuiset 11	Lapset 153	Hahmot/ eläimet 24	
Yhteensä	Maskuliiniset 1769			Feminiiniset 768			Muut 714
	Aikuiset 539	Lapset 503	Hahmot/ eläimet 727	Aikuiset 93	Lapset 492	Hahmot/ eläimet 183	

Taulukko 10. Kuvat kolmannen vuosiluokan matematiikan oppimateriaaleissa.

Kolmannen vuosiluokan matematiikan kaikissa kirjasarjoissa maskuliinisten henkilöiden ja hahmojen osuus on feminiinisiä suurempi. Keskimäärin 54,4 % kirjoissa kuvatuista henkilöistä ja hahmoista on maskuliinisiä ja 23,6 % feminiinisiä. Kirjasarjoissa on kuitenkin suuria eroja siinä, kuinka paljon suurempi maskuliinisten kuvien osuus on. *Tuhattaiturissa* ero on hyvin pieni: maskuliinisten henkilöiden

ja hahmojen osuus on 22,3 % ja feminiinisten 21,3 %. *Matikkamatkassa* puolestaan ero on kaikkein suurin: maskuliinisten henkilöiden ja hahmojen osuus kuvituksesta on 67,5 % ja feminiinisten 19,4 %. *Matikkamatkassa* maskuliinisten henkilöiden ja hahmojen suurta määrää selittää osittain tehtävänantoihin ja opetustekstiin kuuluvat postimerkkiarkit, joiden valtaosassa on kuvattuna maskuliininen henkilö tai hahmo.

Huomattava on, että *Matikkamatkaa* lukuun ottamatta kuvia aikuisista esiintyy vähemmän kuin lapsista. Aikuisista kuitenkin miesten määrä on huomattavan suuri (539); naiset jäävät ihmishahmoista vähemmistöön (93). Lasten kuvien sukupuolijakauma on suhteellisen tasainen. Maskuliiniset fiktiiviset hahmot hallitsevat kokonaismäärää huomattavalla enemmistöllä (727 maskuliinista hahmoa, 183 feminiinistä hahmoa). Esimerkiksi *Matikassa* seikkailee ahkerasti Rufus-koira, *Matikkamatkassa* salapoliisikoira Santtu. Kategoriaan muut on laskettu esimerkiksi *Matikkamatkan* Robo ja Mutteri. *Matikka*-sarjassa muun muassa kuvituksessa mukana kulkevista lapsista kaksi on kuvattu niin, että he voisivat edustaa sekä tyttöjä että poikia. Tekstissä nämä lapset on kuitenkin nimetty toinen tytöksi, toinen pojaksi.

Etnisiä vähemmistöjä on kuvattu muutamassa oppikirjassa. *Laskutaidossa* on kuvattu etnisen vähemmistön edustajia pizzeriatyöntekijöinä. Muualta kuin Suomesta on kuvattu kaksi turbaanipäistä miestä aavikolla kameleiden laukatessa vieressä. *Matikassa* sekä *Tuhattaiturissa* muutama kirjan kuvituksessa mukana kulkevista lapsista on tummaihoisen.

7.1.2. Sukupuolittavat sanat

Kolmannen vuosiluokan matematiikan oppikirjojen tekstistä suurin osa koostuu sanallisista tehtävistä. Kaikkiaan tekstissä esiintyvistä sukupuolittavista sanoista 59,7 % on maskuliinisia ja 40,3 % feminiinisiä. Erot kirjasarjojen välillä ovat kuitenkin suuret. *Matikka*- ja *Tuhattaituri*-kirjoissa maskuliinisia ja feminiinisiä sanoja on lähes yhtä paljon. *Matikkamatkassa* maskuliinisten sanojen osuus on yli 70 %.

Sukupuoli on tekstissä esillä lähinnä tehtävissä esiintyvien henkilöiden erisnimissä. 75 % kaikista sukupuolittavista sanoista on fiktiivisten hahmojen erisnimiä, joista maskuliinisia on 59,8 % ja feminiinisiä 40,2 %. Kuitenkin maskuliinisten sanojen osuus fiktiivisten hahmojen maininnoista vaihtelee eri kirjasarjoissa. *Tuhattaiturissa* jakauma maskuliinisten ja feminiinisten fiktiivisten hahmojen määrässä on kaikkein tasaisin. *Tuhattaituri*-kirjojen fiktiivisten henkilöiden maininnoista 53 % on maskuliinisia ja 47 % feminiinisiä. Suurin ero löytyy *Matikkamatka*-kirjoista, joiden maskuliinisten fiktiivisten henkilöiden osuus on 77,3 % ja feminiinisten 22,7 % kaikista maininnoista.

Kolmannen vuosiluokan matematiikan kirjoissa mainitaan hyvin vähän historiallisia henkilöitä – suuri osa historiallisten henkilöiden mainintojen lukumäärästä tulee kirjan tekijöistä. Muutamia muita historiallisia henkilöitä on mainittu *Laskutaito*-kirjoissa ja *Matikkamatkan* syysosassa. Kaikista mainituista historiallisista henkilöistä

52,6 % on naisia. Muihin kuin kirjan tekijöihin viittaavista historiallisten henkilöiden erisnimistä miesten nimiä on 44 (91,7 %) ja naisten vain 4 (8,3 %).

Laskutaito 3	Maskuliiniset 355			Feminiiniset 252		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	64	207	84	31	171	50
Matikka 3	Maskuliiniset 231			Feminiiniset 218		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	4	173	54	26	84	19
Matikkamatka 3	Maskuliiniset 236			Feminiiniset 97		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	16	198	23	24	58	15
Tuhattaituri 3	Maskuliiniset 401			Feminiiniset 377		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	16	355	30	30	315	32
Yhteensä	Maskuliiniset 1223			Feminiiniset 855		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	100	933	191	111	628	116

Taulukko 11. Sukupuolittavat sanat kolmannen vuosiluokan matematiikan oppimateriaaleissa.

Yleisesti ottaen maskuliiniset ja feminiiniset henkilöt ja hahmot tekevät samantapaisia asioita ja heidät on kuvattu yhtä aktiivisina. *Tuhattaiturissa* kuitenkin näyttävät pojat harrastavan enemmän urheilua, erityisesti palloilulajeja, kun tytöt kuvataan muiden kulttuuriharrastusten parissa, esimerkiksi kuvataidekerhossa tai menossa konserttiin. Pojat ostavat teoksissa usein urheilutarvikkeita, tytöt taas vaatteita.

Kolmannen vuosiluokan matematiikan kirjojen tehtävissä eri ammatit näkyvät hyvin vähän liitettyinä johonkin historialliseen tai fiktiiviseen hahmoon. *Matikkamatkassa* Santtu-koira on esitetty salapoliisina ja turvallisuuspäällikkönä. Tehtävissä nainen on leipomo-omistaja ja pullakuski, mies on pullakuski ja Kodin 1:n myyjä. Historiallisista henkilöistä mainitaan Jules Verne kirjailijana. Elokuvia esittelevissä laatikoissa on mainittu näyttelijät Konsta Hietanen, Samuli Edelmann ja Jukka Rasila. Lisäksi kerrotaan Batmania näyttelevän miehen pituudesta ja Leonardo Di Caprion olevan näyttelijä. *Matikka*-kirjassa ainoa tekstissä mainittu am-

matti, jonka edustajaksi määrittyy mies tai nainen, on emäntä. Tekstissä on myös mainittu äidin käyvän työssä. Matikan kuvituksessa kuitenkin näkyy henkilöitä ammateissa. Nainen on kuvattu kaupanmyyjänä, torimyyjänä (kolmesti), lipunmyyjänä ja jäätelömyyjänä. Mies on kuvattu opettajana (kahdesti) ja talonhoitajana. Lisäksi kuvituksessa näkyy maskuliininen karhu merikapteenina. Vaikka *Tuhattaiturin* teksteissä ammatit eivät tule esiin, myös siinä nainen on kuvattu torimyyjänä ja raitiovaunukuljettajana ja mies opettajana. *Laskutaidossa* tekstissä esiintyy mies löytöretkeilijänä, kapteenina, etelänavan tutkijana, auton rakentajana, lentokoneen rakentajana, lentäjänä, avaruuslentäjänä, juoksijana. Nainen mainitaan tekstissä avaruuslentäjänä, keisarinnana ja presidenttinä. Lisäksi tekstissä mainitaan elokuvapäärooleja esittävät maskuliininen koira Rin Tin Tin ja feminiininen koira Lassie. Kuvissa sekä mies että nainen on esitetty työssä maatilalla ja pizzeriassa. Lisäksi mies on kuvattu laivan kapteenina (kahdesti), laivan muun miehistön edustajana, veturinkuljettajana, keramiikkapajan ohjaajana, kauppiana ja lehdenjakajana.

7.1.3. Sukupuoleen tai sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat

Matematiikan kolmannen luokan oppimateriaaleista ei löytynyt kohtia, joissa olisi suoraan käsitelty sukupuolten ominaisuuksia tai sukupuolten tasa-arvoon liittyviä asioita. Kirjasarjoissa tytöt ja pojat on kuvattu tekemässä suurin piirtein samanlaisia asioita, molempien ryhmien edustajat ovat toiminnallisia ja aktiivisia. Aikuisista on vähemmän kuvia kuin lapsista, ja kuvissa esiintyvistä aikuisista huomattava osa on miehiä (539 miestä, 93 naista). Tämä voi luonnollisesti antaa vaikutelman, että miehet liittyvät kiinteämmin matematiikkaan kuin naiset, etenkin kun mainituista historiallisista henkilöistä – muista kuin kirjan tekijöistä – 91,7 % on miehiä.

Tehtävänantojen osalta yhteistä *Uudelle Matikkamatkalle*, *Tuhattaiturille* ja *Laskutaidolle* on, että kirjojen tehtävissä ei varsinaisesti rakenneta tytöt–pojat-erottelua esimerkiksi laskemalla tyttöjen tai poikien lukumäärää luokan oppilaista. *Matikassa* puolestaan tällaisia tehtäviä on kymmenen. Siinä lasketaan muun muassa, kuinka monta naista osallistuu pyöräilytapahtumaan ja mikä on koulun oppilaiden lukumäärä, kun lasketaan yhteen tyttö- ja poikaoppilaat.

7.2. Matematiikka, 6. lk

Tutkitut teokset:

Tuhattaituri (Otava):

Asikainen, Katariina, Fällden, Hannu, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2006. Tuhattaituri 6a. Helsinki: Otava.

Asikainen, Katariina, Fällden, Hannu, Nyrhinen, Kimmo, Rokka, Pekka & Vehmas, Päivi 2006. Tuhattaituri 6b. Helsinki: Otava.

Tuhattaituri 6:n on kuvittanut Tarja Ilola. Kirjat on jaettu jaksoihin ja jaksot alalukuihin. Niiden alussa on erillinen opetuslaatikko, jossa annetaan esimerkki opiskeltavasta asiasta. Opetuslaatikkoa seuraavat tehtävä, kotitehtävät ja vapaavalintaiset lisätehtävät. Kehyskertomusta tai toistuvia fiktiivisiä hahmoja ei ole.

Matikkamatka (Tammi):

Hänninen, Leena, Laine, Anu, Putkonen, Hellevi, Ranta, Pekka & Sinnemäki, Jussi 2005. *Matikkamatka 6*. Helsinki: Tammi.

Matikkamatka 6 käsittää vain yhden oppikirjan, joka on tarkoitettu koko vuoden opintoihin. Kirjat on kuvittanut Jusa Hämäläinen. Kirja jakaantuu kuuteen osioon, jotka on otsikoitu matematiikan sisällön mukaan. Lisäksi kirjan lopussa on *Kotitehtävä-* ja *Lisätehtävä-*osiot. Teksti muodostuu kirjassa laatikoihin ryhmitellyistä tehtävistä. Tehtävien ympärille on sijoitettu leirikoululaisten käymää dialogia. *Matikkamatkassa* on nimittäin kehyskertomus, jossa seikkailee Sähkönsinisen planeetan leirikoululaisia. Seitsemän leirikoululaista ovat Rolle, Nisse ja Elja (maskuliinisia hahmoja), Roo ja Myy (feminiinisiä) sekä Pii (androggyyni). Lisäksi hahmoihin kuuluu miesopettaja Iisakki. Hahmot eivät ole ihmisiä, mutta niillä on ihmismäinen ruumiinrakenne vaikkakin suuri pää.

Laskutaito (WSOY):

Koivisto, Marjatta, Salonen, Merja, Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula & Ilmavirta, Risto 2006. *Laskutaito 6*. Syysosa. Helsinki: WSOY.

Koivisto, Marjatta, Salonen, Merja, Sintonen, Ann-Mari, Uus-Leponiemi, Tuula & Ilmavirta, Risto 2006. *Laskutaito 6*. Kevätosa. Helsinki: WSOY.

Laskutaito 6 käsittää syysosan ja kevätosan. Kirjat on kuvittanut Timo Kontonen. Kirjassa ei ole kehyskertomusta tai päähenkilöitä. Vaikeimpia tehtäviä ilmaisee kettusymboli. Teoksessa on neljä lukua ja jaksot kotitehtävistä, lisätehtävistä ja mittayksiköistä.

7.2.1. Kuvat

Kuudennen vuosiluokan matematiikan oppikirjojen kuvituksessa on oppikirjasarjoittain eroja. *Matikkamatka* sisältää pelkkiä piirroskuvia, ja hyvin suuri osa kuvituksesta on kirjan päähenkilöhahmojen kuvitusta. Päähenkilöinä ovat Sähkönsinisen planeetan leirikoululaiset ja heidän opettajansa. *Laskutaidossa* ja *Tubattaiturissa* puolestaan on sekä piirroksia että valokuvia. Fantasiahahmoja tai eläimiä, jotka on kuvattu feminiinisinä tai maskuliinisina, ei ole *Tubattaiturissa* ollenkaan ja *Laskutaidossakin* vain viisi. Yhteistä kuitenkin on, että kaikissa kirjasarjoissa maskuliinisten henkilöiden ja hahmojen osuus kuvituksesta on feminiinisiä suurempi. Kategorioihin lasketuista kuvista 53,7 % on maskuliinisia ja 39,6 % feminiinisiä. Suurin ero maskuliinisten ja feminiinisten kuvien osuudessa on *Laskutaidossa*, jossa maskuliinisten kuvien osuus on 65,9 % ja feminiinisten 28,1 %.

Aikuisten kuvista jokaisessa kirjasarjassa on selvä enemmistö miehiä, keskimäärin miehiä on kolme kertaa enemmän kuin naisia. Kuudennen luokan oppikirjoissa toistuu siis sama tendenssi kuin kolmannen luokan oppimateriaalissa. Lasten kuvista kuudennen luokan materiaaleissa tyttöjä on enemmän kuin poikia. Ero syntyy kuitenkin suurelta osin siitä, että *Matikkamatkassa* 100 samanlaista cheerleader-tytön kuvaa esiintyy yhteen tehtävänantoon liittyvässä kuvituksessa; niitä ilman tyttöjen kuvia olisi kirjassa suurin piirtein saman verran kuin poikien. *Tubattaiturissa* tyttöjä on muutama enemmän kuin poikia, *Laskutaidossa* puolestaan hieman enemmän poikia. *Tubattaiturissa* on myös jonkin verran kuvia, joissa henkilön sukupuolta ei voi luokitella kuvan perusteella tytöksi tai pojaksi. Kuvat kuitenkin liittyvät kirjan tehtäviin, joissa henkilöiden nimet paljastavat sukupuolen.

Laskutaito 6	Maskuliiniset 89			Feminiiniset 38			Muut 8
	Aikuiset 50	Lapset 37	Hahmot/ eläimet 2	Aikuiset 14	Lapset 21	Hahmot/ eläimet 3	
Matikkamatka 6	Maskuliiniset 356			Feminiiniset 286			Muut 55
	Aikuiset 40	Lapset 28	Hahmot/ eläimet 288	Aikuiset 23	Lapset 130	Hahmot/ eläimet 133	
Tuhattaituri 6	Maskuliiniset 62			Feminiiniset 50			Muut 0
	Aikuiset 28	Lapset 34	Hahmot/ eläimet 0	Aikuiset 12	Lapset 38	Hahmot/ eläimet 0	
Yhteensä	Maskuliiniset 507			Feminiiniset 374			Muut 63
	Aikuiset 118	Lapset 99	Hahmot/ eläimet 290	Aikuiset 49	Lapset 189	Hahmot/ eläimet 136	

Taulukko 12. Kuvat kuudennen vuosiluokan matematiikan oppimateriaaleissa.

Fantasiahahmoja on kuudennen luokan matematiikan oppimateriaalien kuvituksissa yleisesti ottaen melko vähän. *Matikkamatkassa* kuitenkin on merkittävä määrä päähenkilöiden eli seitsemän Sähkönsiniseltä planeetalta tulleen fantasiahahmon piirroskuvia. Nämä leirikoululaiset ovat pukeutuneet paituleihin. Silti heidän sukupuolensa on mahdollista määrittää sekä nimen että hahmon ulkomuodon perusteella: Rolle, Nisse ja Elja ovat maskuliinisiä hahmoja, Roo ja Myy feminiinisiä, Piin olemme luokitelleet androgyyniksi. Lisäksi hahmoihin kuuluu miesopettaja Iisakki. *Matikkamatkan* fantasiahahmojen kuvista 61,1 % on maskuliinisen, 28,2 % feminiinisen ja 10,6 % androgyynin hahmon kuvia.

Matikkamatkassa mittayksikköjä käsittelevässä luvussa käsitellään paljon ihmisen fysiologiaa. Kappaleessa kuvatut ihmisen kehot ovat kaikki miehen tai pojan kehoja. Myös *Tuhattaiturissa* nopeutta käsittelevässä kappaleessa kuvatekstin ”ihminen 36 km/h” kuvassa oleva henkilö on mies.

Kuudennen vuosiluokan matematiikan oppikirjoissa on kuvattu hyvin vähän etnisiä vähemmistöjä.

7.2.2. Sukupuolittavat sanat teksteissä

Kokonaismäärien osalta kuudennen vuosiluokan matematiikan oppikirjoissa on sukupuolittavista sanoista pieni enemmistö maskuliinisiä. Niitä on 53,6 %; feminiinisiä on 46,4%. Maskuliininen painotus näkyy erityisesti historiallisten henkilöiden mainintojen lukumäärässä. Historiallisten henkilöiden maininnoista 61,3 % on mainintoja maskuliinisesta henkilöstä. Erityisesti *Tuhattaiturissa* maskuliinisten historiallisten henkilöiden mainintojen määrä on suuri verrattuna mainintoi-

hin feminiinisistä historiallisista henkilöistä. Kokonais määrä siinä on kuitenkin pieni, ja suurin osa naisten nimien maininnoista on kirjan tekemiseen osallistuneita henkilöitä.

Laskutaito 6	Maskuliiniset 542			Feminiiniset 482		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	90	346	106	59	323	100
Matikkamatka 6	Maskuliiniset 210			Feminiiniset 145		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	30	159	21	25	95	25
Tuhattaituri 6	Maskuliiniset 257			Feminiiniset 245		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	49	160	48	22	183	40
Yhteensä	Maskuliiniset 1009			Feminiiniset 872		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	169	665	175	106	601	165

Taulukko 13. Sukupuolittavat sanat kuudennen vuosiluokan matematiikan oppimateriaaleissa.

Kaikissa kuudennen vuosiluokan matematiikan kirjoissa on runsaasti tehtäviä ja esimerkkejä, joissa fiktiivinen henkilö tekee jotain. *Matikkamatkassa* suurin osa tehtävistä ja esimerkeistä käsittelee päähenkilöhahmoja. Sähkösinisen planeetan leirikoululaiset ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Eniten sijaa tekstissä saa leirikoululaisten (aikuinen) opettaja Iisakki, jonka puheenvuoroista suurin osa on ohjeistavia tai neuvovia. Leirikoululaiset Rolle ja Nisse ovat myös paljon esillä ja suurin osa heidänkin puheenvuoroistaan on ohjeistavia ja neuvovia. Vaikka feminiinisen Roonkin puheenvuorot ovat enimmäkseen neuvovia tai ohjeistavia, niitä on kuitenkin selvästi vähemmän kuin Rollen ja Nissen puheenvuoroja. Tyttöleirikoululaisilla Myyllä ja Roolla on keskenään saman verran puheenvuoroja, mutta Myy hakee vuoroillaan enimmäkseen tukea tai kysyy. Myös androgyyni Pii kysyy tai hakee tukea lähes kaikilla puheenvuoroillaan. Elja on esillä kaikkein vähiten. Hänen vuoroistaan suurin osa on ohjeistavia tai neuvovia, eikä hän kysy tai hae tukea. Toisin sanoen maskuliiniset päähenkilöhahmot Iisakki, Rolle ja Nisse ovat ensinnäkin enemmän esillä kuin muut ja toiseksi maskuliiniset hahmot on matematiikan alueella esitetty pätevämpinä (neuvojina ja ohjeen antajina) kuin feminiiniset hahmot tai androgyynihahmo Pii. *Matikkamatkassa* on myös muu-

tamia tehtäviä, joissa lasketaan jotain sukupuolen perusteella (esimerkiksi lajin harrastajista tyttöjen ja poikien osuutta).

7.2.4 Sukupuoleen tai sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat

Varsinaisia sukupuolten tasa-arvoon liittyviä kohtia ei kuudennen luokan matematiikan oppimateriaaleissa ole. *Laskutaidossa* kuitenkin esitetään useassa kohdassa sekä miesten että naisten erilaisia urheiluennätyksiä ja niihin liittyviä tehtäviä. Pojat liitetään kuitenkin kaiken kaikkiaan useammin urheiluun kuin tytöt. Urheiluennätysten yhteydessä kysytään yhtenä kysymyksenä usein sitä, kuinka suuri ero on miesten ja naisten välillä tuloksissa (esim. lasketaan, kuinka paljon pidemmälle heittää mieskeihäänheitäjä kuin naiskeihäänheitäjä). Lisäksi kahtiajakoa sukupuolen perusteella tuotetaan muun muassa laskemalla, montako prosenttia luokan oppilaista tai pohjoisamerikkalaisista pelaajista on tyttöjä, esittelemällä tyttöjen ja poikien suosituimpia liikuntalajeja, kertomalla että leirillä on kolmea poikaa kohden aina kaksi tyttöä, kysymällä kuinka monta miesopettajaa osallistuu liikuntatapahtumaan tai kuinka moni mukana olevista vanhemmista on äitejä. Lisäksi presidentteihin liittyvissä tehtävissä Tarja Halonen on mainittu etunimeltä, Relander ja Mannerheim vain sukunimillä. Yhdessä tehtävässä kerrotaan Tarja Halosen olevan ensimmäinen nainen Suomen presidenttinä ja kysytään, kuinka kauan aikaa Suomen presidentit olivat miehiä.

7.3. Matematiikka, 9. lk

Tutkitut teokset:

Pii (Otava):

Heinonen, Martti, Luoma, Markus, Mannila, Leena & Tikka, Tommi 2008. Pii 9. Helsinki: Otava.

Pii 9:n piirroksot on tehnyt Marcus Lindén ja kirjan ovat tahtaneet Eeva Lehtonen ja Marcus Lindén. Oppikirja on jaettu kolmeen jaksoon: *Kuvaajia ja yhtälöitä*, *Kuvioita ja kappaleita* sekä *Osista kokonaisuuksiin*. Jaksoissa on 12 uutta asiaa sisältävää kokonaisuutta ja lisäksi kertauslukuja. Luvut sisältävät teoriaosuuden, esimerkkejä ja harjoitustehtäviä. Harjoitustehtäviä on kolmea vaatavuustasoa: perustehtäviä, syventäviä tehtäviä ja soveltavia tehtäviä. Luvun lopussa on lisäksi kotitehtäviä.

Kartio (Tammi):

Järvinen, Rita, Latva, Olli & Makkonen, Jari-Pekka 2007. Kartio 4. Perusopetuksen matematiikka kurssit 8–10. Helsinki: Tammi.

Kartion on toimittanut Mai Tallgren ja kuvittanut Pekka Könönen. Kirja sisältää jaksot *Funktio*, *Trigonometria ja avaruusgeometria* sekä *Yhtälöpareja ja tilastoja*. Jaksot jakautuvat alalukuihin, jotka sisältävät alalukuja. Sisällysluetteloon on merkitty kappaleiden käsittelyyn käytettävät tuntimäärät. Kirjassa on runsaasti erilaisia merkkikuvioita. Teoriaosissa on määritelmiä, ominaisuuksia, tärkeitä kohtia, historiaa, huomioitavia asioita ja lisätietoja merkitty eri tavoin. Harjoitukset sisältävät perustehtäviä, syventäviä tehtäviä, tutkimustehtäviä, ryhmätöitä, paritöitä, projektitöitä ja tietokoneella työskentelyä. Lisäksi jaksosten lopussa on *Opin ja oivallan* -osio, joka sisältää vaativia tehtäviä. Kirjassa on myös lisätehtäviä, kotitehtäviä, tietoja testaavia testejä, kertaustehtäviä ja harjoitusten vastauksia.

Kuutio (Tammi):

Latva, Olli, Hassinen, Sanna, Makkonen, Jari-Pekka & Tolvanen, Aulis 2010. Kuutio 9. Helsinki: Tammi.

Kuutio 9:n piirroksat ovat Marja Venäläisen ja kirjan on toimittanut Kirsi Malila. Kirja sisältää kolme päälukua: *Funktio ja yhtälöpari*, *Tilastoja ja todennäköisyyksiä* sekä *Trigonometria ja avaruusgeometria*. Kukin pääluku sisältää 25–27 oppituntiaukeamaa, ja päälukujen lopussa on lisäksi joustotehtäviä, lisätehtäviä ja kotitehtäviä. Tehtävät on jaoteltu yhteisiin tehtäviin, perustehtäviin, syventäviin tehtäviin sekä harrastustehtäviin. Harrastustehtävät ovat erittäin vaativia. Oppituntiaukeamat on nimetty pääsääntöisesti matemaattisen sisällön mukaan. Niiden joukossa on kuitenkin kappaleet *Matematiikka ja media*, *Me suomalaiset*, *Likennematematiikkaa*, *Pelimatematiikkaa*, *Ihminen ja luonto*, *Elokuvan maailma* ja *Vaalimatematiikkaa*. Kuutiossa valtaosa ihmisten kuvista on pieniä piirroskuvia.

Kolmio (Tammi):

Latva, Olli, Tolvanen, Aulis, Tuomaala, Tuulikki, Järvinen, Rita & Makkonen, Jari-Pekka 2009. *Kolmio*. Matematiikan tietokirja. Helsinki: Tammi.

Latva, Olli, Tolvanen, Aulis & Tuomaala, Tuulikki 2009. *Kolmio*. Matematiikan harjoituskirja 3. Helsinki: Tammi.

Kolmio Matematiikan tietokirjan piirroksat ovat Pekka Könösen. Kirjan ovat toimittaneet Marjatta Saikku ja Mai Tallgren. *Kolmio Matematiikan harjoituskirja 3:n* piirroksat ovat tehneet Pirjo Helke, Olli Luotonen ja Pekka Könönen. Kuvatoimituksesta on vastannut Sami Suvanne. Perusteena 7–9-luokille tarkoitettu matematiikan oppikirja *Kolmio* sisältää tietokirjan ja harjoituskirjoja. Tässä selvityksessä on tarkasteltu *Kolmio Matematiikan Harjoituskirja 3:a*, koska se vastaa matemaattisilta sisällöiltään muita vastaavia tarkasteltuja yhdeksännen vuosiluokan matematiikan oppikirjoja. *Tietokirjasta* on tarkasteltu niitä lukuja, joissa on esitetty *Harjoituskirja 3:n* opettavat sisällöt eli kurssia 8 *Funktioita ja tilastoja*, kurssia 9 *Trigonometria ja avaruusgeometria* sekä kurssia 10 *Todennäköisyyyslaskenta ja yhtälöpareja*. *Tietokirjan* luvuissa on lyhyt teoriaosuus ja runsaasti esimerkkejä. Harjoituskirja sisältää nimensä mukaisesti harjoituksia, jotka on jaoteltu yhteisiin tehtäviin, perustehtäviin, syventäviin tehtäviin ja harjoitustehtäviin. Harjoituskirjassa on myös ryhmitöitä, teemasivuja, oppimispelejä ja kertaustehtäviä.

Laskutaito (WSOY):

Laurinolli, Teuvo, Luoma-aho, Erkki, Sankilampi, Timo, Talvitie, Kirsi & Vähä-Vahe, Outi 2006. *Laskutaito 9*. Helsinki: WSOY.

Laskutaito 9:n on kuvittanut Jussi Anttonen ja kuvatoimittanut Anita Kokkila. Kirja sisältää kolme lukua: *Avaruusgeometria*, *Funktiot* sekä *Yhtälöparit ja epäyhtälöt*. Luvut sisältävät opetuskokonaisuuksia, jotka ovat aukeaman laajuisia ja tarkoitettu käsiteltäväksi yhden oppitunnin aikana. Aukeamat koostuvat teoriasivusta ja tuntitehtäväsivusta. Tuntitehtävät jakautuvat *Harjoittele-* ja *Sovella* -tehtäviin. Kirjan lopussa on lisätehtäviä ja kotitehtäviä. Kirja sisältää lisäksi CD-ROM -levyn, jossa on omatoimiseen harjoitteluun sopivia tehtäviä ja pelejä sekä käsitteiden oppimista tukevaa visuaalista materiaalia. CD ROM -levyä ei ole kuitenkaan analysoitu tässä selvityksessä.

7.3.1. Kuvat

Kokonaismääriä tarkasteltaessa yhdeksännen luokan matematiikan oppimateriaaleissa maskuliinisten henkilöiden osuus kuvituksesta on hieman suurempi kuin feminiinisten. Kuvien henkilöistä maskuliinisia on 53,6 % ja feminiinisiä 43,1 %. Nimettyjä eläinhahmoja tai fantasiahahmoja kuvituksissa ei ole.

Erot maskuliinisten ja feminiinisten hahmojen määrien suhteessa eri oppikirjojen välillä ovat kuitenkin suuria. *Kuution* ja *Laskutaidon* suhdeluvut ovat lähes samat kuin kokonaistarkastelun luvut. *Piissä* esiintyy maskuliinisia ja feminiinisiä henkilöitä kuvituksessa yhtä usein. *Piissä* on ylipäätään hyvin vähän kuvia ihmisistä. Vaikka siinä feminiinisten henkilöiden lukumäärä on yhtä suuri kuin maskuliinisten, naisista tai tytöistä ei ole esitetty yhtään kokovartalokuvaa. Sen

sijaan miesten ja poikien kuvista yli puolet on kokovartalokuvia. *Kartiassa* feminiinisten henkilöiden osuus kuvituksesta on 64,5 % ja maskuliinisten 35,5 %. Huomattava kuitenkin on, että siinä feminiinisten hahmojen suuri osuus muodostuu kahdesta muodostelmaluistelukuvasta, joissa on yhteensä 22 vähäpukeista naishahmoa. Kuitenkin kuvia, joissa esiintyy feminiinisiä hahmoja, on yhtä monta kuin kuvia, joissa esiintyy maskuliinisiä hahmoja. *Kolmiossa* maskuliinisten henkilöiden osuus kuvituksesta on 67,1 % ja feminiinisten 31,6 %. *Kolmiossa* muodostelmaluistelukuvia vastaavia joukkokuvia ei ole.

Kartio 9	Maskuliiniset 27		Feminiiniset 49		Muut 0
	Aikuiset 22	Lapset 5	Aikuiset 40	Lapset 9	
Kolmio 9	Maskuliiniset 53		Feminiiniset 25		Muut 1
	Aikuiset 42	Lapset 11	Aikuiset 12	Lapset 13	
Kuutio 9	Maskuliiniset 86		Feminiiniset 66		Muut 6
	Aikuiset 39	Lapset 47	Aikuiset 25	Lapset 41	
Laskutaito 9	Maskuliiniset 70		Feminiiniset 56		Muut 6
	Aikuiset 36	Lapset 34	Aikuiset 17	Lapset 39	
Pii 9	Maskuliiniset 10		Feminiiniset 10		Muut 3
	Aikuiset 5	Lapset 5	Aikuiset 1	Lapset 9	
Yhteensä	Maskuliiniset 256		Feminiiniset 205		Muut 16
	Aikuiset 144	Lapset 102	Aikuiset 95	Lapset 111	

Taulukko 14. Kuvat yhdeksännen vuosiluokan matematiikan oppimateriaaleissa.

Yhdeksännen vuosiluokan matematiikan oppikirjojen kuvituksen henkilöistä suurin osa on aktiivisia, hymyileviä vaaleaihoisia nuoria tai nuoria aikuisia. Ihmisten kuvat ovat pääasiassa valokuvia (kolme piirrettyä mieshahmoa). Miespuolisia aikuisia hahmoja on enemmän kuin naisia (144 miestä, 95 naista). Pieniä lapsia on teosten kuvituksissa jonkin verran, vanhuksia käytännössä ei ollenkaan. Ainoastaan *Laskutaidossa* on merkittävästi esillä myös muita kuin vaaleaihoisia henkilöitä: osa kuvista on ulkomailta ja kuvituksessa näkyy muutenkin eri etnisiä vähemmistöjä.

7.3.2. Sukupuolittavat sanat

Yhdeksännen vuosiluokkien matematiikan kirjojen maskuliinisten ja feminiinisten sukupuolittavien sanojen jakauma oli tasainen. Kaikista sukupuolittavista sanoista 51,4 % on maskuliinisiä ja 48,6 % feminiinisiä. Fiktiivisistä hahmoista jonkin ver-

ran suurempi osa, keskimäärin 53,6 % on feminiinisiä. Kuitenkin kaikissa kirjoissa historiallisista henkilöistä valtaosa, keskimäärin 81,1 %, on miehiä tai poikia. Historiallisista henkilöistä suuri osa on kirjojen tekoon osallistuneita tai esimerkiksi valokuvaoikeuksien haltijoita. Muista maskuliinisista historiallisista henkilöistä suurin osa on matemaatikoita ja urheilijoita. Lisäksi kirjoissa mainitaan mieshallitsijoita, -kirjailijoita, -artisteja, -taiteilija ja -pelintekijä. Feminiinisistä historiallisista henkilöistä on mainittu artisteja. *Piissä* ei ollut viittauksia muihin historiallisiin henkilöihin kuin kirjan tekijöihin ja oikeuksien haltijoihin.

	Maskuliiniset 128			Feminiiniset 118		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
Kartio 9	28	96	4	9	104	5
Kolmio 9	Maskuliiniset 288			Feminiiniset 261		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	69	176	43	12	209	40
Kuutio 9	Maskuliiniset 343			Feminiiniset 349		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	37	256	50	8	262	79
Laskutaito 9	Maskuliiniset 269			Feminiiniset 200		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	63	137	69	16	141	43
Pii 9	Maskuliiniset 230			Feminiiniset 267		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	48	156	26	12	231	24
Yhteensä	Maskuliiniset 1258			Feminiiniset 1195		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	245	821	192	57	947	191

Taulukko 15. Sukupuolittavat sanat yhdeksännen vuosiluokan matematiikan oppimateriaaleissa.

Kirjasarjojen välillä on pieniä eroja maskuliinisten ja feminiinisten sukupuolittavien sanojen suhteissa. Maskuliinisten sukupuolittavien sanojen osuus on suurin *Laskutaidossa*, jossa 57,5 % niistä on maskuliinisiä. Myös *Kartiossa* ja *Kolmiossa*

maskuliinisten sanojen osuus on hieman suurempi kuin feminiinisten. Feminiinisten sukupuolittavien sanojen osuus on suurin *Piissä*, jossa suurin osa, 53,7 %, kaikista sukupuolittavista sanoista on feminiinisiä.

Suurin osa kirjojen sukupuolittavista sanoista on fiktiivisten henkilöiden erisnimiä, joita käytetään runsaasti kaikkien kirjasarjojen tehtävissä. Muita sukupuolittavia sanoja kuin erisnimiä käytetään kirjoissa vaihtelevasti. *Kartiassa* niitä on huomattavan vähän (9 kpl) verrattuna kaikkiin muihin tämän selvityksen oppikirjoihin. Tosin *Kartiassa* on muutenkin huomattavasti vähemmän sukupuolittavia sanoja kuin muissa yhdeksännen vuosiluokan matematiikan oppikirjoissa.

Kuutiassa, *Kartiassa* ja *Kolmiossa* on jonkin verran täysin samoja tehtäviä. Tämä selittynee sillä, että kirjoilla on osittain samat tekijät. *Kuution* esimerkeissä ja tehtävissä esiintyy kuitenkin selvästi enemmän myös muita kuin suomalaisen nimipäiväkalenterin etunimiä, mitä voi pitää monikulttuurisuuden esiin nostamisena. *Laskutaito*-kirjassa esiintyy amerikkalainen vaihto-oppilas Nancy, mutta muut erisnimet ovat suomalaisen nimipäiväkalenterin nimiä.

Pii sisältää kokonaisuudessaan enemmän feminiinisiä sukupuolittavia sanoja kuin maskuliinisiä. Fiktiivisten henkilöiden erisnimistä 59,7 % on feminiinisiä ja 40,3 % maskuliinisiä. *Pii* ei sisällä muita historiallisia henkilöitä kuin kirjan tekoon osallistuneet ja valokuvaoikeuksien haltijat. Muista sukupuolittavista sanoista kuin erisnimistä lähes yhtä monta on maskuliinisiä kuin feminiinisiä. Kaikki kirjassa esiintyvät fiktiiviset erisnimet ovat suomalaisen nimipäiväkalenterin nimiä.

Tarkastelimme myös sitä, millaisissa ammateissa oppimateriaaleissa esitetään naiset ja miehet. *Kartiassa* lasketaan kerran Annan kukkakaupan ruusujen hintaa, jolloin voidaan olettaa nainen kukkakaupparyhtijäksi. *Kolmiossa* mies on esitetty ammattimuusikkona, F1-kuljettajana, jalkapalloilijana, yhdistetyn olympiamitalistina, keihäänheittäjänä, varastotyöntekijänä, pituushyppääjänä, tullivirkailijana, jääkiekkomaalivahtina, koripalloilijana, kesätöissä työmaalla, muurarina, kirvesmiehenä, kirjailijana ja nyrkkeilijänä. Nainen on kuvattu ammattimuusikkona, kolmiloikkaajana, kaupan kassana, pituushyppääjänä, torimyyjänä ja töissä autoliikkeessä. *Kuutiassa* nainen on opettaja, kesätyössä puisto-osastolla, laulaja, elokuvaohjaaja ja sairaanhoitaja; mies on opettaja, matemaatikko, juoksija, myyjä, keihäänheittäjä, tullimies, tullivirkailija, ammatitipeluri, matemaatikko, autokatsastusaseman omistaja, kirjailija, elokuvaohjaaja, keksijä, yrittäjä, pituushyppääjä, nyrkkeilijä ja pikajuoksija. *Laskutaidossa* nainen työskentelee kioskillä ja mies kirvesmiehenä, kaupassa ja varastolla. *Piissä* nainen esiintyy puhelinmyyjänä, konsulttitoimiston omistajana, mainostenjakajana, osakeyhtiön omistajana, palvelualalla työskentelevänä, joululehtien myyjänä sekä virvokkeidenmyyjänä uimarannalla, mies taas rakennusmiehenä ja mainostenjakajana. Yhteenvetona voidaan todeta, että mies esiintyy oppimateriaaleissa huomattavasti useammassa ammattimaisessa tehtävässä kuin nainen ja sängen usein urheilun alueella.

7.3.3 Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat

Yhdeksännen luokan matematiikan oppimateriaaleissa ei varsinaisesti pohdita sukupuolta tai käsitellä sukupuolten tasa-arvoa. Niissä on kuitenkin tehtäviä, joissa sukupuoli nousee esiin, ja muutama sellainenkin tehtävä, jossa puhutaan tasa-arvosta.

Tasa-arvo on mainittu *Kolmiossa* ja *Kuutiossa* olevassa (samassa) tehtävässä, jossa kartoitetaan luokan arvomaailmaa pisteyttämällä ominaisuuksia, joita kukin oppilas arvostaa eniten. *Tasa-arvon* lisäksi pisteytettäviä ominaisuuksia ovat *vapaus, maailmanrauba, rikkaus, koulutus, ystävyys, perhe, viisaus, rakkaus, jännittävä elämä, ulkonäkö, työ, uskonto, puhdas luonto ja menestys*. Samalla sivulla on myös kysymys ”Ketä auttaisit?”. Oppilaan tehtävänä on pohtia minkälaiselle järjestölle lahjoittaisi 20 euroa.

Sukupuoleen liitettyjä tehtäviä oli kaikissa oppimateriaaleissa. Parhaimmillaan tehtävät tarjoavat hyvän tilaisuuden keskustella sukupuolen merkityksestä, mutta pahimmillaan ne vahvistavat joidenkin elämänalueiden kuulumista yksinomaan pojille ja miehille tai tytöille ja naisille.

Esimerkiksi *Kartiassa* on kaksi sukupuoleen liittyvää tehtävää. Toisessa kerrotaan koulun oppilaista olevan 48 % poikia ja kysytään, minkä ominaisuuden mukaan oppilasmäärää on tutkittu. Toisessa tehtävässä puolestaan kerrotaan tyttöjen osuus urheiluseuran jäsenmäärästä ja kysytään poikien suhteellista frekvenssiä.

Myös *Kolmiossa* on jonkin verran tehtäviä, joissa tarkastellaan asioita sukupuolen näkökulmasta. Kirjassa lasketaan muun muassa, millä todennäköisyydellä perheeseen syntyvä lapsi on tyttö tai poika, montako prosenttia poikien keskiarvo on parempi kuin tyttöjen, ja tutkitaan, mikä on väestön ja oman luokan sukupuolijakauma. Lisäksi *Kolmiossa* on runsaasti tehtäviä ja esimerkkejä, jotka on liitetty johonkin erisnimellä mainittuun henkilöön. *Kolmion tietokirjassa* on sukupuolen kannalta kiinnostava esimerkki: ”Vakuutusyhtiöt määrittävät maksunsa tapahtumien todennäköisyyksien perusteella. Henkivakuutusmaksut perustuvat ikäjakaumaan. Miehen henkivakuutus on huomattavasti kalliimpi kuin samanikäisen naisen vastaava vakuutus.” Liitteenä on taulukko Suomen väestöjakaumasta vuodelta 2001 koskien ikää ja sukupuolta. Tehtävään liitettyllä tiedolla vakuutusten hinnoista ei kuitenkaan ole mitään merkitystä laskettavien tehtävien kannalta.

Kuution tehtävissä tuotetaan sukupuolidikotomiaa laskemalla kuinka monta erilaista tyttö–poika-paria voidaan muodostaa tietyistä joukosta, vertailemalla tyttöjen ja poikien läksyjentekoaikaa, todistuksen keskiarvoa, Facebook-ystävien lukumäärää ja asennoitumista turkiksiin. Lisäksi esitellään vakuutusyhtiöiden henkivakuutushinnoittelua (miesten vakuutukset ovat kalliimpia) ja taulukkoa mopoilijoiden henkilövahinkojen määrien sukupuolieroista. Katsotuimpien kotimaisten elokuvien taulukon yhteydessä kysytään, kuinka monta naisohjaajaa listalta löytyy.

Laskutaidossa on muutama tehtävä, jossa sukupuoli nousee esiin tehtävän muodostamisessa laskettaessa tyttöjen ja poikien määrää luokassa. Lisäksi kasvun lineaarista mallintamista havainnollistetaan taulukoilla, joissa on erikseen tyttö- ja poikavauvojen keskimääräiset massan ja pituuden kuvaajat ja tehtäviä niihin liittyen. Tehtävissä ei kuitenkaan vertailla keskenään poikavauvojen ja tyttövauvojen mittoja.

Piissä sukupuoleen liittyvissä tehtävissä lasketaan tyttöjen määrää luokan ja koulun oppilaista sekä ilmoitetaan naisten ja miesten suhteen olevan likimain 13:12. Heterosuhteita *Piissä* ei varsinaisesti ole esillä, mutta yhdessä tehtävässä kerrotaan Laura ja Tuomas Hujalan sekä Marjo ja Lassi Parkkosen omistavan perustamansa yhtiön osakkeita. Yhteinen sukunimi voi viestiä aviosuhteesta, mutta kyseessä voi olla myös sisarusparit.

Sekä *Kuutiossa* että *Kolmiossa* heterosuhteet nousevat esiin. *Kolmiossa* Laura ja Eetu menevät naimisiin ja järjestävät häät, Annulla on poikaystävä, Jenna ja Taavi haluavat neljä lasta ja Tomi haaveilee tyttöystävästä, jolla olisi seuraavat ominaisuudet: hänen pitää olla sinisilmäinen vaaleatukkainen ja rakastaa matematiikkaa. *Kuutiossa* Venlalla on poikaystävä Niklas, Eetu haaveilee tyttöystävästä, joka olisi sinisilmäinen, vaaleatukkainen ja rakastaisi matematiikka, ja Jenna ja Taavi haluavat taas neljä lasta.

Etnisiä vähemmistöjä yhdeksännen luokan materiaaleissa ei juuri tuoda esiin. *Kuutiossa* yksi kirjan luvuista on otsikoitu *Me suomalaiset*, ja siinä on esitetty väestön ikäjakauma vuonna 2008 jaoteltuna miehiin ja naisiin. *Me suomalaiset* kappaleessa on myös taulukoitu väestön yleisimmät äidinkielet. Taulukon ohessa olevassa tehtävässä kysytään kuitenkin, kuinka monta prosenttia väestöstä on äidinkieleltään muita kuin suomalaisia, ja puhutaan venäläisistä ja virolaisista. Keitä ovat siis *me suomalaiset* ja rajautuvatko muuta kuin suomea äidinkielenään puhuvat suomalaisuuden ulkopuolelle? Lisäksi kirjassa käytetään monikon ensimmäistä persoonaa jopa lottoamisen yhteydessä kertomalla, että se on suosituin rahapelimme. *Kuution* yhdessä tehtävässä lasketaan kuitenkin pyörätuoliliuskan pituutta, mikä tuo esteettömyyden näkökulman oppimateriaaliin.

7.4. Yhteenveto matematiikan oppimateriaaleista

Matematiikan oppimateriaaleissa on sekä enemmän kuvia maskuliinista hahmoista että enemmän viittauksia maskuliinisiin hahmoihin. Oppimateriaaleissa on jonkin verran tehtäviä, joissa sukupuoli nousee esiin, eniten 9. luokan materiaaleissa.

Kuvista keskimäärin 53,9 % on miesten/poikien/maskuliinisten hahmojen kuvia, naisten/tyttöjen/feminiinisten hahmojen kuvia materiaaleista on 35,4 %. Loput hahmoista oli kuvattu androgyyneina tai niin, että hahmojen sukupuolta ei voinut yksiselitteisesti määrittellä (10,7 %).

Kuvat	Maskuliiniset (%)	Feminiiniset (%)	Muut %
3. lk	54,4	23,6	22,0 %
6. lk	53,7	39,6	5,7 %
9. lk	53,6	43,1	3,3 %
Keskimäärin	53,9	35,4	10,7 %

Taulukko 16. Yhteenveto matematiikan oppimateriaalien kuvista.

Kuvituksessa maskuliinisten hahmojen määrä kuitenkin hieman vähenee, kun siirrytään vuosiluokalta toiselle niin, että 9. luokan materiaaleissa maskuliinisten kuvien enemmistö on pienin. Ihmisiä tai hahmoja esittävien kuvien määrä kuitenkin kokonaisuudessaan laskee 3. luokan oppimateriaalien suuresta määrästä niin, että niitä 9. luokan materiaaleissa on huomattavasti vähemmän. Fantasia- tai eläinhahmoja ei enää esiinny 9. luokan oppimateriaaleissa. Kolmannen ja kuudennen luokan kirjoissa maskuliinisten fiktiivisten hahmojen määrä on huomattavasti suurempi kuin feminiinisten. Ihmishahmoista kolmannen luokan materiaaleissa on enemmän lasten kuvia, myöhemmin aikuisten määrä oli lapsia suurempi. Aikuisten kuvista huomattava osa on miesten kuvia. Sukupuolittavia sanoja esiintyy matematiikan oppimateriaaleissa eniten tehtävänannoissa. Viittauksista suurin osa on niissä esiintyviin fiktiivisiin hahmoihin, historiallisia henkilöitä mainitaan oppimateriaaleissa vain vähän. Kaikista sukupuolittavista sanoista suurempi osa viittaa miehiin/poikiin/maskuliinisiin hahmoihin (54 %) kuin naisiin/tyttöihin/feminiinisiin hahmoihin (46 %).

Sukupuolittavat sanat	Maskuliiniset (%)	Feminiiniset (%)
3. lk	57,0	43,0
6. lk	53,6	46,4
9. lk	51,4	48,6
Keskimäärin	54,0	46,0

Taulukko 17. Yhteenveto matematiikan oppimateriaalien sukupuolittavista sanoista.

Sukupuolittavien sanojen osalta sukupuolijakauma on tasaisin yhdeksännen luokan oppimateriaaleissa. Fiktiivisiin hahmoihin viittaavista sanoista kolmannen luokan materiaaleissa valtaosa viittaa maskuliinisiin hahmoihin, kuudennen luokan materiaaleissa viitataan hieman useammin maskuliinisiin hahmoihin ja yhdeksännen luokan materiaaleissa viitataan useammin feminiinisiin hahmoihin. Historiallisiin henkilöihin viitataan kaiken kaikkiaan harvakseltaan, ja valtaosa viittauksista on miehiin; viittaukset naisiin tulevat lisäksi lähinnä kirjan tekijöistä. Etenkin 9. luokan oppimateriaaleissa sukupuolijakauma on hyvin epätasainen (245 viittausta historiallisiin miehiin, 57 viittausta naisiin). Tytöistä ja pojista kirjoitettaessa näyttää siltä, että pojat liitetään useammin urheilullisiin toimintoihin. Miehet esiintyvät myös hieman useammin ammatillisissa rooleissa kuin naiset.

Yhdessä kuudennen luokan oppikirjassa maskuliiniset fiktiiviset hahmot esitetään kompetentimpina matematiikan suhteen kuin feminiiniset fiktiiviset hahmot.

Sukupuolta tai sukupuolten tasa-arvoa pohdiskelevia tekstikohtia matematiikan oppimateriaaleissa ei varsinaisesti ole. Kuitenkin monissa tehtävänannoissa, etenkin yhdeksännen luokan materiaaleissa, sukupuoli tuodaan esiin yhtenä muuttujana. Myös tasa-arvo mainitaan muutamassa tehtävässä. Monissa tehtävissä lasketaan vaikkapa tyttöjen ja poikien määrää tai vertaillaan heidän suorituksiaan. Parhaimmillaan nämä tehtävät antavat opettajalle mahdollisuuden käsitellä sukupuoleen liitettyjä merkityksiä, mutta mahdollista myös on, että tyttöjen ja poikien erilaisuutta korostavissa tehtävissä rakennetaan edelleen sukupuolistereotyyppiä.

Etnisiä tai muita vähemmistöjä ei matematiikan oppimateriaaleissa juurikaan näy. Parisuhteista ovat (implisiittisesti) esillä vain heterosuhteet.

8. Oppilaanohjaus⁷

Tutkitut teokset:

Oma suunta (WSOY):

Alanen, Sinikka, Hiekkataipale, Juha, Kauttu, Pekka & Siippainen, Mikko 2008. Oma suunta. Peruskoulun oppilaanohjauksen oppikirja. Helsinki: WSOY.

Oman suunnan kuvitus (valokuvia, piirroksia) on Jussi-Pekka Ahosen. Oppikirjassa on paljon tehtäviä ja suhteellisen vähän tekstiä. Väritys on mustavalkoinen, tehostevärinä sininen. Tehtävissä keskeistä on omien vahvuuksien ja intressien sekä tottumusten kartoittaminen ja arviointi. Kirja ei sisällä juurikaan tekstin omaksumista mittaavia tai vaativia tehtäviä, sen sijaan avokysymyksiä, monivalintatehtäviä ja joitain testejä.

Valmentaja (Edita):

Haime, Satu, Huttunen, Marja-Leena, Kuikka, Johanna & Valtonen, Tina 2009. Valmentaja. Oppilaanohjaus 7–9. Helsinki: Edita.

Valmentajan kuvittaja on Ulla Sainio, se sisältää värillisiä piirroksia. *Valmentajassa* on suhteellisen paljon tekstiä ja vähän tehtäviä muihin oppiaineen materiaaleihin verrattuna. Taitto on värikäs ja väljän oloinen. Suurin osa tehtävistä liittyy itsen testaamiseen tai tuntemaan oppimiseen, jonkin verran on myös yleisluontoisempia pohdintatehtäviä. Tekstin omaksumista mittaavia tehtäviä ei ole.

Futurix (Otava):

Heikkinen, Raimo, Koski, Erkki & Öhman, Erja 2009. Futurix +. Omatoimikirja 2009–2012. Helsinki: Otava.

Lisämateriaalit: Futurix+ TET-aineisto 2006; Futurix+ Oma valintani 2009–10 2009.; Futurix Koulutyöopas. Luokanohjaajan tunnille 2007.

Futurixin kuvittajana on toiminut Johanna Aulén. Teokset sisältävät jonkin verran valokuvia. Piirroskuvitus on mustavalkoinen, tehostevärinä on käytetty vihreää.

Futurix + Omatoimikirja on varsinainen oppikirja. Se sisältää paljon suhteellisen vaikeaselkoista tekstiä, esimerkiksi lainsäädäntöä ja oppilaitosten sekä erilaisten koulutusalojen esittelyä. Kirjaan sisältyy erityyppisiä tehtäviä, jotka testaavat tekstissä käsiteltyjen asioiden omaksumista ja ohjaavat niiden soveltamiseen tai edellyttävät tiedonhakua muualta sekä pohdintatehtäviä. Mukana on humoristisia ja vakavia testejä, joissa käsitellään esimerkiksi omia opiskelutottumuksia, kiinnostuksenkohteita, taipumuksia ja soveltumista yrittäjäksi. Jonkin verran tilastoja ja kaavioita on esitetty esimerkiksi koulutusjärjestelmästä, elinkeinorakenteesta, muistin toiminnasta yms.

Futurix + TET -aineisto on työelämään tutustumisjaksojen aikana täytettävä vihkonen. Alussa on ohjeita TET:iin liittyen, loput vihkosesta käsittää jaksoon liittyviä sopimuksia, todistuksia, haastattelu- ja itsearviointilomakkeita. Se sisältää myös lomakkeet täytettäväksi kahta yritys- ja kahta oppilaitosvierailua varten.

Futurix + Oma valintani on yhdeksäsluokkalaisille yhteishakuun valmistautumista varten suunnattu opas. Se esittelee erilaisia toisen asteen koulutuksen mahdollisuuksia sekä hakumenetelmiä. Laajat kuvaukset etenkin erilaisista ammatillisen koulutuksen suuntautumisvaihtoehdoista sekä tehtäviä, joissa oppilas pohtii itseään kiinnostavia vaihtoehtoja ja mahdollisuuksiaan päästä opiskelemaan. Materiaalia on myös eri alojen työllisyysnäkyksiä, terveydellisten rajoitusten vaikutus ammatinvalintaan, pääsy- ja soveltuvuuskokeisiin valmistautumisesta, lukion ainevalintojen ja arvosanojen vaikutuksesta yliopistoon pyrkimiseen, vieraalle paikkakunnalle muuttamiseen liittyvät riskit, ohjaustarvearvio.

7 Oppilaanohjauksen oppimateriaaleja käsittelevän luvun käsikirjoituksen on laatinut Ulla Karvonen. Liisa Tainio ja Tiina Teräs ovat toimittaneet tekstiä.

Futurix Koulutyöopas käsittelee koulutyöhön liittyviä asioita: koulun ja luokan sääntöjä sekä viihtyvyyttä edistäviä ja häiritseviä asioita. Lisäksi siihen sisältyy asiaa opiskelutottumuksista, omien opiskelutottumusten kartoittamista ja arviointia. Tekstistä ja tehtävistä suuri osa liittyy omien käytänteiden ja tottumusten kartoittamiseen. Mukana on myös opetustekstin omaksumista mittaavia tehtäviä. Kuvitus on mustavalkoinen, tehosteväriä vihreä.

8.1. Kuvat

Oppilaanohjauksen oppimateriaaleissa on yhteensä 462 henkilön tai hahmon kuvaa, joista suurin osa on piirroskuvia. Ihmishahmoista 198 (43 %) on naisia, 244 (53 %) miehiä ja 20 (4 %) sukupuoleltaan tunnistamattomia tai androgyynejä.

Futurix	Maskuliiniset 158			Feminiiniset 114			Muut 5
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	64	94	0	38	72	4	
Omasuunta	Maskuliiniset 37			Feminiiniset 31			Muut 3
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	16	21	0	10	21	0	
Valmentaja	Maskuliiniset 49			Feminiiniset 53			Muut 12
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	10	39	0	15	38	0	
Yhteensä	Maskuliiniset 244			Feminiiniset 198			Muut 20
	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	Aikuiset	Lapset	Hahmot/ eläimet	
	95	149	0	63	131	4	

Taulukko 18. Kuvat oppilaanohjauksen oppimateriaaleissa.

Oppimateriaalissa esiintyvistä piirroshahmoista valtaosa on miehiä, mutta valokuvissa naisten edustus on suurempi. Mies- ja naispuoliset hahmot ovat sekä valokuvissa enimmäkseen hyvin helposti tunnistettavissa: naishahmoilla on lähes poikkeuksetta pitkä tukka ja usein myös joitain muita sukupuoleensa liitettäviä tunnuspiirteitä kuten hame tai mekko, korkokengät, koruja ja piirroskuvissa korostetut ruumiinmuodot. Mieshahmoilla taas on lähes poikkeuksetta lyhyt tai lyhyehkö tukka ja pitkätukkaisille mieshahmoille, joita esiintyy lähinnä *Futurixin* kuvissa, on piirretty ikään kuin tunnistamisen helpottamiseksi viikset tai parta. Androgyynit tai sukupuoleltaan tunnistamattomat hahmot ovatkin lähinnä pikkulapsia tai selin katsojaan kuvattuja, ulkovaatteisiin puettuja hahmoja. Myös muutama joukkokuvassa esiintyvä tai kaukaa kuvattu piirros- tai valokuvan hahmo kuuluu tähän ryhmään.

Oppikirjojen välillä on jonkin verran eroja. *Valmentaja* on ainut oppikirja, jonka kuvista enemmistö on naisten – tosin ero miespuolisten hahmojen kuviin on hyvin pieni. Siinä myös sukupuoleltaan tunnistamattomien tai androgyynien hahmojen osuus on suurin (11 % hahmojen kuvista). *Futurixissa* on kuvattujen hahmojen miesenemmistö suurin. Kuvissa esiintyvät piirroshahmot ovat etenkin *Futurixissa* karikatyyrejä, joiden ikää on vaikeaa tunnistaa ulkonäön perusteella pikkulapsia lukuun ottamatta, joten määrällisiin eroihin aikuisten ja lasten välillä voi suhtautua hieman kriittisesti.

Ihmishahmoja on tarkasteltu myös sen mukaan, missä roolissa he kuvassa esiintyvät. Koululaisiksi ja opiskelijoiksi on katsottu ne henkilöt, jotka selvästi esiintyvät koulukontekstissa (luokkahuoneessa, välitunnilla), opiskelevat tai ovat tekstin perusteella tunnistettavissa koululaisiksi tai opiskelijoiksi. Ammatinharjoittajiksi on luokiteltu ne henkilöt, jotka toimintansa tai ulkonäkönsä, esimerkiksi virka-asunsa tai tekstin perusteella ovat tunnistettavissa työntekijöiksi, yrittäjiksi tai esimiehiksi. Ammatinharjoittajat on luokiteltu vielä heidän ammattiensa mukaan eri aloille sijoittuviksi sekä toisen asteen ja korkeakoulutuksen edellyttäviin tehtäviin ja esimiesasemassa oleviin henkilöihin. Ammatinharjoittajia luokiteltaessa eri aloille sekä koulutustasoille mukaan on laskettu myös selvästi jotain ammattiryhmää edustavat opiskelijat. Työnhakijoiksi on katsottu tekstin ja kuvan perusteella työpaikkaa etsivät, työhaastattelussa olevat ja työsopimusta allekirjoittavat henkilöt. Lisäksi esiintyy vanhempia ja heidän lapsiaan, asiakkaita ja potilaita sekä sellaisia hahmoja, joilla ei ole selvää roolia.

Oppimateriaaleissa koululaisen tai opiskelijan rooli oli tavallisin; näissä rooleissa on 39 % kaikista kuvien henkilöistä. Ammatissa esiintyy 23 % henkilöistä, työnhakijoina 1 %. Kuvien hahmoista 8 % on asiakkaana tai potilaana. Perherooleissa, vanhempina tai lapsina, on 4 % kuvien hahmoista. Loput (25 %) jäävät määrittelemättömään rooliin.

Oppikirjojen kuvissa esiintyvistä opiskelijoista ja koululaisista 45 % on nais- ja 52 % miespuolisia (viiden hahmon sukupuoli jäi tunnistamatta). Koululaisten sukupuoli jakauma vastaa melko tarkkaan koko kirjan henkilöiden jakaumaa.

Eri oppikirjojen välillä on kuitenkin jonkin verran eroja. *Futurixissa* koululaisista ja opiskelijoista on poikia oli 59 %, tyttöjä 40 %, *Omassa suunnassa* poikia on 40 %, tyttöjä 60 % ja *Valmentajassa* poikia 45 % ja tyttöjä 49 %. *Omassa suunnassa* tyttöjen osuus koululaisista ja opiskelijoista on suurin ja ylitti poikien määrän. Kaikissa oppimateriaaleissa opiskelijat esitetään suhteellisen neutraalisti, pojille ja tytöille ei valtaosassa kuvitusta rakenneta erilaisia rooleja.

Vaikka opiskelijan ja koululaisen roolit olivat suhteellisen samanlaiset, silti sekä *Futurix* että *Oma suunta* sisältävät itsetuntemukseen liittyviä tehtäviä, joissa mies- ja naisopiskelijat asettuvat erilaisiin positioihin. Tehtävissä on piirroshahmon ympärille rakennettu valo- tai piirroskuvista tämän elämän tärkeitä henkilöitä ja paikkoja tai haaveita, ja oppilaan tulee ikään kuin asettua kuvitteellisen

hahmon paikalle pohtien, millaisia ihmisiä ja asioita itsensä ympärille sijoittaisi. Molemmissa kirjoissa keskushenkilöksi on kuvattu poika. *Omassa suunnassa* samankaltaisia tehtäviä on useampiakin; yhdessä niistä keilaavan, androgyynin hahmon keiloihin oppilaan pitäisi kirjoittaa inhoamiaan piirteitä, jotka symbolisesti ”heitettiin kumoon”, toisessa taas oppilaan tulisi kirjata kuvaan voimavarojaan, joiden avulla ”rakettimies” pysyy ilmassa. Ainoa keskushahmoksi asettuva tyttö on *Oman suunnan* alussa oleva ”päivän tarina”.

Futurixin kuvat poikkeavat humoristisuudessaan ja kertovuudessaan muista tarkastelluista oppikirjoista. *Futurixin* kuvissa esiintyvät hahmot toimivat, puhuvat ja ovat monesti osana tarinaa, joka liittyy tavalla tai toisella oppikirjan tekstiin mutta ei suoraan referoi sitä, vaan esittää esimerkiksi tekstin teemaan liittyviä, koululaisen tai opiskelijan kohtaamia ongelmia. Kuvissa onkin runsaasti koululaishahmoja, jotka painivat koululaisen elämään ja opiskeluun paikantuvien ongelmien ja haasteiden kuten motivaation puuttumisen, epäonnistumisen pelon, oppimisen ja valitsemisen vaikeuden sekä ympäröivien ihmisten odotusten kanssa mutta myös iloitsevat onnistumisistaan ja menestyksestään. Kuvien huumori toimii usein juuri sukupuoleen liittyviä stereotyyppisiä käsityksiä parodioimalla. Stereotyyppisiä käsityksiä liioitellaan ja kärjistetään esimerkiksi korostamalla poikien hankalaa suhdetta koulunkäyntiin. On kuitenkin vaikea arvioida, kuinka yläkouluikäiset oppilaat kuvia tulkitsevat. Parodia ei ole niin kärjistettyä, että se välttämättä tulisi tulkituksi parodiaksi, ja vaarana onkin, että kuvissa esitetyt stereotypiat tullaan ottaneeksi vakavasti.

Futurixin kuvissa koulutyöhön ja opiskeluun liittyvät ongelmat näyttävätkin koskettavan lähinnä poikia: kuvissa poika esitetään esimerkiksi haaveilemassa jääkiekkopelistä kesken läksynluvun, toivomassa, että olisi ”vaikka karhu”, ettei tarvitsisi tehdä matematiikan tehtäviä, hämmästelemässä hyviä koenumeroitaan tai pettyneenä kehnojen tulosten vuoksi. Tyttökoululaisen kuvauksia kirjassa on vähemmän, ja vain muutama niistä liittyy koulunkäynnin ongelmiin. Yhdessä sarjakuvassa tyttö havahtuu kesken unien painajaiseen, jossa on unohtanut lukea kokeeseen, ja viimeisessä kuvassa hänet näytetään istumassa työpöydän äärellä iso kirjapino edessään ihmettelemässä, miksi painajaiset ovat totta juuri silloin, kun ei tahtoisi. Toisessa sarjakuvassa äidinkielen oppikirja tulee aina tytön uniin saakka.

Siinä, missä epäonnistumiset ja koulunkäyntihaluttomuus näyttävät olevan *Futurixin* poikakoululaiselle jokapäiväisiä, on tyttökoululainen siis tunnollinen ja aktiivinen. Hän etsii itselleen työharjoittelupaikkaa Riina Reippaan tavoin, asennoituu opintoihinsa vakavasti ja suhtautuu miespuoliseen toveriinsa huolehtivasti: hän kyselee tämän koemenestyksestä ja ihmettelee, onko tämä koskaan päättänyt parantaa numeroitaan. Kuvaava esimerkki on piirroskuva, jossa unohtamista kuvaavan käyrän päällä istuva poika toteaa jo unohtaneensa, mistä on kysymys, kun taas muistamiskäyrän päällä istuva tyttö muistuttaa lukijaa siitä, että kertaus on opintojen äiti. Toisaalta vain poikakoululaisen saavutukset nostetaan esiin: kahdessa *Futurixin* kuvassa koulupoika riemuitsee hyvästä todistus- tai koenumeroista mutta yhdenkään tytön tuloksia ei kuvissa esitellä.

Poikien avuttomuus jatkuu peruskoulun jälkeisessä elämässä. *Futurixin Oma valintani* -oppaan kuvassa kelloseppäkouluun päässyt poika tuskailee pärjäämistään ja hänen naispuolinen toverinsa onnittelee ja lohduttaa. Oppaan viimeisellä sivulla pöllö antaakin pojalle lääkkeeksi yrittämistä ja itseluottamusta. Peruskoulun jälkeinen hämmennys ei kuitenkaan näytä koskevan yksinomaan poikia. *Futurixin Oma valintani* esittelee kolme opinto-ohjaajan ja tyttöoppilaan välistä keskustelua. Ensimmäisessä kuvista leveästi hymyilevä tyttö kertoo oppilaanohjaajalle aikovansa presidentiksi, ja kun tämä toppuuttelee sanomalla, että presidentiksi pääsee vain yksi miljoonasta, toteaa tyttö olevansa juuri tämä yksi. Kuvista seuraavassa sama tyttö kysyy ohjaajalta, mitä hänen pitäisi tehdä, tyttö saa vastaukseksi pitkän luennon valinnan tekemisestä ja sen edellyttämän tiedon hankkimisesta. Kolmannessa kuvassa edelleen hymyilevä tyttö kysyy, miten löytää vaihtoehtoista sen oikean ja saa taas ohjaajalta kasan neuvoja eri ammattialoihin tutustumisesta.

Osassa *Futurixin* koululaiskuvauksia stereotyyppisiä sukupuolirooleja rikotaan. Kirjan alussa olevassa tehtävässä esitetään kuusi esimerkkikoululaista, joiden käytösnumeroa lukijan tulisi arvioida kirjan antaman kuvauksen perusteella. Hahmoista sekä tytöt että pojat esitetään tasapuolisesti hyvä- ja huonokäyttöksisinä eikä hahmojen ulkonäkö, esimerkiksi feminiiniset tai maskuliiniset piirteet, anna mitään vihjeitä käyttäytymisen arviointiin. Saman kirjasarjan koulutyöopas taas esittää humoristisen tarinan, jossa Tiinaksi nimetty tyttöoppilas seisoo rehtorin kanslian ovella. Rehtori toteaa tytön tulevan puhutteluun jo neljättä kertaa samalla viikolla ja kysyy, mitä sanottavaa hänellä on tähän, johon tyttö vastaa: ”Luojan kiitos, huomenna on perjantai.” Stereotyyppioita ei kuvassa haasteta yksinomaan esittämällä rikkeen tekijäksi pitkätukkainen, vieläpä prinsessamalliseen mekkoon pukeutunut tyttö vaan myös esittämällä rehtori naiseksi. Vaikka valtaosa opettajista on nykyään naisia, ovat rehtorit edelleen enimmäkseen miehiä. Aineistossani mies- ja naisopettajat olivat kuitenkin edustettuna suhteellisen tasaisesti: *Futurixissa* miesopettajia oli kolme ja naisopettajia kaksi, *Omassa suunnassa* molemmat opettajat oli kuvattu naisiksi.

Valtaosa kirjoissa kuvatuista ammatinharjoittajista on miehiä, 54 %. Naisia ammatinharjoittajista oli 44 %. *Futurixissa* ja *Omassa suunnassa* miesten osuus ammatinharjoittajien kuvista oli 59 %. *Valmentajassa* taas naisten osuus ammatinharjoittajista oli 59 %; miesten vain 35 % (sukupuoleltaan tunnistamatta jäi 6 % hahmoista). *Valmentajassa* naisten osuus ammatinharjoittajista oli jopa suurempi kuin heidän osuutensa kaikista kuvien henkilöistä.

Myös ammatin ja ammatinvalinnan perusteet kuvituksessa herättivät kiinnostuksemme. Kuvissa esiintyvistä henkilöistä valtaosa on sijoitettu tekniikan ja liikenteen (23 %) humanistisen- ja kasvatustieteiden (15 %) sekä sosiaali-, terveys- ja liikunta-alan (15 %) ammatteihin. Seuraavaksi eniten ammatinharjoittajia sijoittuu yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon (11 %) sekä matkailu-, ravitsemus- ja talousalan piiriin (10 %). Tätä ammattialojen jaottelua käytetään myös tarkastelluissa oppikirjoissa, tosin niissä koulutusalojen jaottelussa.

Ammattinetin tilaston mukaan (<http://www.ammattinetti.fi>) vuonna 2009 ammatilliseen koulutukseen valittiin yhteensä 45 319 opiskelijaa, joista 43 % tekniikan ja liikenteen alalle, 14 % matkailu-, ravitsemus- ja talous- sekä sosiaali-, terveys- ja liikunta-aloille, 11 % yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon alalle, 7 % kulttuurialalle, 6 % luonnonvara- ja ympäristöalalle, 4 % luonnontieteiden alalle ja 1,6 % humanistiselle sekä kasvatusalalle. Ammattikorkeakoulujen kohdalla jakauma näyttää hiukan erilaiselta. Niissä ylivoimaisesti eniten aloituspaikkoja, lähes 60 % kaikista, on syksyllä 2009 ollut sosiaali-, terveys- ja liikunta-alalla. Yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon aloilla paikkoja oli 17 % ja tekniikan ja liikenteen aloilla 13 %. Yliopistoissa valtaosa koulutuspaikoista on luonnontieteellisillä (24 %) ja teknistieteellisillä (20 %) aloilla. Paljon aloituspaikkoja on myös kauppatieteellisillä, humanistisilla sekä kasvatus- ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Vertailu on kuitenkin hankalampaa, sillä tiedekunnat eivät suoraan vastaa ammatti- ja ammattikorkeakoulujen koulutusalojen jaottelua.

Miehet ja naiset jakautuvat kuvissa useimmille aloille suhteellisen tasaisesti. Luonnontieteellisen alan ammattiteissa oli kuvattu vain yksi henkilö, lintututkijanainen. Suurimmat sukupuolierot ovat matkailu-, ravitsemus- ja talousalan ammattiteissa (miehiä 73 % ja naisia 27 %), tekniikan ja liikenteen aloilla (miehiä 56 %, naisia 40 %), pelastusalan ammattiteissa (miehiä 57 %, naisia 43 %) sekä yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon alueella (naisia 58 %, miehiä 42 %). Jonkin verran eroa oli myös sosiaali-, terveys- ja liikunta-alan ammattiteissa, joissa naisia oli kuvattu 53 % ja miehiä 47 %. Humanistisella ja kasvatusalalla naisten osuus oli 50 %. Myös kulttuurialalla sekä luonnonvara/ympäristöalalla kuvien sukupuolijakauma oli tasainen. Edellisiin sijoittumattomien ryhmässä miesten osuus oli suuri (75 %).

Tekniikan ja liikenteen ala on tyypillisesti miesvaltainen (kuvista 56 % miehistä). Sen piiriin kuuluu kuitenkin eräitä ammatteja, joissa naisia toimii huomattavan paljon. Tyypillinen naisten ammatti, joka lukeutuu tekniikan ja liikenteen alalle, on lentoemäntä, joka myös esiintyy kuvissa. Kondiittorin, kellosepän ja laborantin työt ovat sukupuoli-imagoltaan suhteellisen neutraaleita, mutta niissä esiintyi vain naisia. Tekniikan ja liikenteen alalla kuvatuista naisista rakennustyöntekijät, maalari, raitiovaunun kuljettaja ja lentoperämies toimivat imagoltaan pikemminkin maskuliinisissa kuin feminiinisissä ammattiteissa.

Humanistisen ja kasvatusalalan ammatit ovat tyypillisesti naisvaltaisia ammatteja, mutta kuvien sukupuolijakauma on kuitenkin tasainen. Tarkastelluissa oppimateriaaleissa tämän alan ammattikuvien suuri määrä selittyy osin sillä, että kirjoissa opettajia ja opinto-ohjaajia kuvataan pikemminkin osana koululaisten ja opiskelijoiden jokapäiväistä elämää kuin esimerkkeinä mahdollisista työtehtävistä. Toisaalta huomionarvoista on, että tyypillisesti hyvin naisvaltaiselle lastentarhanopettajan alalle kuvattu hahmo on miespuolinen, ja ainoa kuvissa esiintyvä rehtori taas nainen.

Yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon alalta (kuvista naisia 58 %) huomionarvoista on, että kuvissa esiintyvät juristit ovat miehiä. Kirjastovirkailijana ja myyjänä (yhtä lukuun ottamatta) esiintyi naisia.

Sosiaali-, terveys- ja liikunta-alan sisälle mahtuu oppikirjojen käyttämässä luokituksessa hyvin monenlaisia ammatteja. Naisten osuus kuvista on 58 %, 8 kuvaa; miehistä kuvia on 7. Määrällisesti kuvien henkilöiden jakautuminen tällä alalle sukupuolen mukaan näyttäisi ilmentävän tasa-arvoa, mutta ammattien tarkempi paljastaa kiinnostavan eron: Miesten kuvista neljä voidaan paikantaa ammattiurheilun piiriin ja kolme ammattia edellyttää korkeakoulututkintoa. Alalle kuvatuista naisista neljä on lääkäreitä, kolme kauneudenhoitoalan ammattilaisia ja yksi toimii kuraattorina. Sairaanhoitajia ja lähihoitajia, joista tekstienkin mukaan on suuri pula, ei ole kuvattu lainkaan.

Yhteenvedon voidaan todeta, että korkeakoulutasoisen ammatin harjoittajina miehiä on kuvattu hieman enemmän kuin naisia (miehiä 58 %). Toisen asteen koulutuksen vaativien ammattien kuvissa (näitä kirjan kuvista oli 51 %) sukupuolijakauma oli tasainen.

Sen sijaan työelämän vertikaalinen sukupuolisegregaatio näkyy oppimateriaaleissa selvästi, vaikka siihen liittyviä kuvia on vain muutama. Yhteensä neljässä kuvassa esiintyy henkilö, joka on tulkittavissa esimieheksi. Kolmessa niistä esitetään työhaastattelutilanne. Näistä kaksi täsmälleen samanlaista on *Valmentajassa*: Vanhempi mieshenkilö istuu työpöytänsä ääressä ja pöydän toisella puolella on nuorempi nainen, joka puristaa sylissään käsilaukkua. Sekä ympäristö että henkilöiden asennot viittaavat hierarkkiseen asetelmaan – esimies istuu korkeaselkäisessä tuolissaan mukavasti käsinojaan kättään tukien, nainen on saanut huomattavasti matalamman ja epämukavamman näköisen tuolin. *Futurixin* kuvassa haastateltava on miespuolinen mutta asetelma samankaltainen: vanhempi, kaljuuntunut, tukeva mies, jonka taskusta pursuaa tonnin seteleitä, ohjaa epävarman oloista nuorta miestä allekirjoittamaan työsopimusta. *Oman suunnan* esimieskuvassa nuoren työharjoittelijan painajaiseen ilmaantuu kolme pomoa. Miespomoista toinen komentaa harjoittelijaan armeijatyylisiin jynssäämään 58 pönttöä hammasharjalla, toinen, kameraa kantava, Indiana Jones -tyyppiseen asuun pukeutunut mies puolestaan komentaa työharjoittelijan pakkaamaan tavaransa, sillä ”Samoalta on löytynyt uusi apinalaji”. Kuvan pomosta kolmas on nainen, mutta tämän läsnäolo pikemminkin vahvistaa kuin purkaa stereotyyppisiä sukupuolirooleja. Puhelukuplassa äidillisen pyöreä, herttaisesti hymyilevä nainen toteaa: ”Voi pientä! Istu vain täällä takahuoneessa ja syö pullaa.”

Myös menestykseen liittyvissä kuvissa esiintyy pelkästään miehiä: *Valmentajassa* uralla etenemiseen liittyvän tekstin kuvituksena on Eiffel-tornin pienoismallin vieressä seisova mies, itsetuntoa käsittelevän jutun kuvituksena sisällysluettelossakin esiintyvä itsevarman oloinen mieshahmo sekä enneagrammityyppien esittelyssä hyväksi johtajaksi kuvattu uudistaja on vanhempi, salkkua kantava, pukuun ja solmioon sonnustautunut mies. Kansikuvassakin tikapuita kohti tähtiä kapuava

hahmo on kuvattu mieheksi, kun taas tikapuita pitelee pystyssä tyttö. *Omassa suunnassa* puolestaan menestyjänä on kuvattu ralli- tai formulakilpailun voittaja, joka suihkuttaa palkintopallilta shampanjaa; myös muut palkintokorokkeella seisovat voittajat ovat miehiä. Samassa kirjassa voimavaroja käsittelevän jutun kuvituksena on kohti korkeuksia kiitävä ”rakettimies”. *Futurixin* minäkuvaa ja ammatinvalintaa käsittelevää tekstiä elävöittää rahapinon päällä istuva poika, joka toteaa olevansa palkkakeskeinen. Ylipäättään kuvien itseluottamusta ulospäin säteilevät hahmot ovat poikkeuksetta miehiä.

Futurixissa esiintyy myös kuva, jossa painotetaan sitä, että ammatinvalinnassa kyse on yksilöllisistä valinnoista, jotka perustuvat toisaalta kykyihin, toisaalta intresseihin. Kuvassa kaksi mies- ja kaksi naishahmoa pohtivat ammatinvalinnan perusteita. Naishahmoista toinen pitää tärkeimpänä sitä, että työ tuntuu hyödylliseltä ja toinen sitä, että työ on arvostettua. Mieshahmot puolestaan nostavat tärkeimmiksi kriteereiksi hyvät, joskin epävarmat tulot – viitanee yrittäjyyteen – toinen taas vapauden ja luovuuden. Samassa teoksessa kuva, jossa nuori mies istuu rahapinon päällä todeten olevansa palkkakeskeinen, vahvistaa mielikuvaa siitä, että miesten ammatinvalinnan perusteet liittyvät omiin haluihin ja pyrkimykseen, kun taas naisten pyrkimysten lähtökohtana ovat toisten ajatukset tai muiden näkemys ammatin arvostuksesta. Kuvan viides henkilö, androgyyniksi kuvattu keijumainen hahmo, jonka päässä on kukkaseppele ja rinnassa rauhanmerkki sekä tassunkuva, puolestaan pitää tärkeimpänä sitä, ettei työssä tarvitse ottaa vastuuta.

Palkkatietoisuus näyttäytyykin materiaaleissa juuri miesten ominaisuutena. *Futurixin TET*-oppaan lopussa olevassa kuvassa kaksi poikaa heittelee säkeistään seteleitä mutta kuvateksti kertoo, että kiinnostus sekä taipumukset ja kyvyt ovat tärkeämpiä koulutuksen valintaperusteita kuin raha. Kuitenkin halu ottaa riskejä, rahan ja menestyksen toivossa, rakentuu kaikissa oppikirjoissa tavoiteltavaksi, joskaan ei kaikkien ulottuvilla olevaksi persoonallisuudenpiirteeksi. Halu menestyä, panostaa työnteekoon ja uralla etenemiseen, ottaa riskejä ja saada rahaa tiivistetään oppikirjoissa yrittäjyyden käsitteeseen. Jokaisessa tarkastelluista oppimateriaalisarjassa on enemmän tai vähemmän leikkimielinen testi, jonka avulla lukija voi testata, onko hänestä yrittäjäksi. Yrittäjyyttä indikoivia piirteitä ovat testeissä esimerkiksi tavoitteellisuus, kyky sietää epävarmuutta, rehellisyys, ahkeruus, omatoimisuus, luovuus sekä halu ottaa vastuuta. Yrittäjyys näyttäytyy paitsi elinkeinona myös sisäisenä ominaisuutena. Tehtävissä lukijan oletetaan kykenevän pohtimaan rationaalisesti ja analyttisesti omia ominaisuuksiaan ja tavoitteitaan. Yhdeksäsluokkalaisen oletetaan pystyvän tekemään suhteellisen kauaskantoisia valintoja tulevaisuudestaan, vaikka tekstissä toistuvasti korostetaan, etteivät tehdyt valinnat ole peruuttamattomia. Tulevaisuuden tavoitteiden selkiytymättömyys nostetaan kuitenkin esiin ongelmallisena, ja sen syytä selvitetään esimerkiksi ohjaustarvetestin avulla. Oppilaiden erilaiset elämäntilanteet eivät nouse esiin kuin maininnan tasolla ja selviytyminen niistä samoin kuin tuen hakeminen jää oppilaan omalle vastuulle. Oppilaan oletetaan jo tässä vaiheessa tekevän itsenäisiä päätöksiä ja esimerkiksi oppikirjojen kuvissa vanhemmat esitetään toistuvasti

painostavina ja vaativina sen sijaan, että heidät näytettäisiin tukemassa ja huolehtimassa lapsestaan. Oppilaan itsenäisyyttä suhteessa vanhempiin ja ystäviin korostetaankin jatkuvasti, ja ympäröivät ihmiset esitetään pikemminkin uhkana yksilöllisille valinnoille kuin tukena ja turvana.

Tarkastelemme lopuksi vielä kuvien tuottamaa heteronormatiivisuutta sekä etnisten vähemmistöjen esiintymistä teosten kuvituksissa. Oppilaanohjauksen oppimateriaalien kuvissa pääosassa ovat koulun ja työelämän arki, eikä niistä ilmene muuta kuin toverillisuutta. Sen sijaan perheisiin liittyvät kuvat ovat luonteeltaan heteronormatiivisia: niissä kirjoissa, joissa perhettä esitetään, rakentuu se kuvassa (tai tekstin kautta) perinteiseksi äidin, isän ja lapsen tai lasten muodostamaksi ydinperheeksi. Perheen ideaalia uusinnetaan myös *Valmentajan* tulevaisuuspohdintoja koskevassa tekstissä, jossa nuori poika istuu puun alla haaveillen kahden lapsen ydinperheestä. Kuvassa vanhemmat, mies ja nainen, ovat kietoneet käteensä lasten ympärille. Taustalla paistaa aurinko, joka valaisee punaista omakotitaloa ja sen pihalla seisovaa autoa. Toisessa *Valmentajan* kuvassa kauluspaitaan ja solmioon pukeutunut mies istuu ravintolassa drinkkilasin äärellä punamekkoisen naisen kanssa. Henkilöiden asennot, miehen nojautuminen eteenpäin ja käden kurottaminen kohti naista antavat ymmärtää, että kyse on pikemminkin treffeistä kuin vaikkapa työtapaamisesta. Heteronormatiivisuutta tukeviksi voi tulkita myös kuvat, joissa tytöt katselevat poikia tai päinvastoin. Esimerkiksi *Futurixin* lopussa olevissa kuvissa sekä twistiä hyppäävien että puissa kiipeilevien tyttöhahmojen taustalla näkyy kaksi heitä katsovaa poikaa. *Oman suunnan* ”hotellikylä Matmandilla” -harjoitukseen liittyy mainoskuva, jossa bikineihin pukeutunut nainen makaa aurinkotuolissa ja iskee silmää katsojalle.

Kaikkien tarkasteltujen oppikirjojen opiskelijat ja koululaiset esitetään kuvissa solakoina, kenties piirroshahmoille ominaisella tavalla tikkumaisina, selvästi miehiksi ja naisiksi tai tytöiksi ja pojiksi tunnistettavina, lähes poikkeuksetta valkoihoisina ja ulkoisesti terveen näköisinä henkilöinä. Kuvien henkilöistä kielen ja ulkonäön perusteella etnisiin vähemmistöihin tai ei-suomalaisiin kuuluvia oli yhteensä 3 %. Kirjoista *Futurixissa* oli kaksi tällaista hahmoa, perinteiseen saamelaispukuun pukeutunut poika ja vaihto-oppilaan tai opiskelijan japanilaiseksi emännäksi tai ystäväksi kuvattu nainen. *Omassa suunnassa* kaksi ei-kantasuomalaisena näyttäytyvää hahmoa esitetään erilaisuutta korostamatta arkisessa toiminnassa, neljä taas nostetaan esiin ulkomaalaisuutensa kautta. *Valmentajassa* kaikki tummaihoiset piirroshahmot (yhteensä viisi miespuolista) esitetään osana joukkoa erilaisuutta korostamatta. Yhdessäkään aineiston kirjoista ei kuitenkaan esitetä ei-kantasuomalaisen näköisiä aikuisia työntekijöinä, vaan he määrittyvät joko vieraisiksi ja muukalaisiksi tai osaksi koululuokkaa ja sen toverisuhteita.

8.2. Sukupuolittavat sanat

Oppilaanohjauksen materiaaleissa laskimme yhteensä 538 sukupuolittavaa sanaa, joista 55 % viittaa mieheen ja 45 % naiseen. Eri oppikirjoissa teksteissä esiin-

tyvien sukupuolittavien sanojen jakauma vaihteli jonkin verran. Kaikissa muissa oppimateriaaleissa oli miespuolisten viittausten enemmistö paitsi *Valmentajassa*, jossa naispuolisiin henkilöihin viitataan useammin kuin miehiin (56 % naisiin, 44 % miehiin). *Valmentajan* suuri naismainintojen osuus selittyy osin sillä, että eräässä tehtävässä tarinan päähenkilön Jennin nimi mainitaan kaksitoista kertaa. *Omassa suunnassa* jopa 69 % sukupuolittavista sanoista viittaa miehiin. *Futurixissa* viittausten miesenemmistö on 58 %.

Futurix	Maskuliiniset 162			Feminiiniset 119		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	30	16	116	18	17	84
Oma suunta	Maskuliiniset 59			Feminiiniset 27		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	32	5	22	11	3	13
Valmentaja	Maskuliiniset 75			Feminiiniset 95		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	6	14	55	19	25	51
Yhteensä	Maskuliiniset 296			Feminiiniset 241		
	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat	Historialliset hahmot	Fiktiiviset hahmot	Muut sukupuolittavat sanat
	68	35	193	48	45	148

Taulukko 19. Sukupuolittavat sanat oppilaanohjauksen oppimateriaaleissa.

Oman suunnan historialliset henkilöt sijoituivat käytännössä kahteen yhteyteen. Yhdessä tehtävässä ohjataan käsittekartan rakentamiseen lyhyessä tekstinpötkässä, jossa mainitaan viisi Suomen teollistumiseen vaikuttanutta miestä, Hans Gutzeit, David Cowie, Karl Fazer, Nikolai Sinebrychoff ja James Finlayson. Seuraavalla sivulla luetellaan joukko lukihäiriöstä kärsineitä suurmiehiä ja yksi nainen: Albert Einstein, Hjalmar Harkimo, Bill Clinton, Pablo Picasso ja prinssi Harry sekä prinsessa Diana. *Futurixissa* esiintyvistä historiallisista henkilöistä valtaosa tutkijoita. Tiedemiehistä mainitaan Darwin ja Einstein, nykytutkijoista Howard Gardner ja John Holland. Lisäksi lähdeluettelossa on kaksi miespuolisen ja viisi naispuolisen tutkijan nimeä. Lisäksi mainitaan kolme suomalaista naispoliitikkoa. Näiden ohella mainitaan nimetön yläkoululaispoika, joka joutui rikosoikeudelliseen vastuuseen ladattuaan nettiin kuvaamansa videon opettajastaan laulamassa karaokea koulun juhlassa.

Oppimateriaalien teksteissä esiintyy fiktiivisiä hahmoja kolmessa eri yhteydessä. Tapausesimerkeissä fiktiivisiä henkilöitä käytetään konkretisoimaan teksteissä käsiteltyjä teemoja, jotka kirjoissa liittyvät esimerkiksi opiskelun aloittamisen vaikeuksiin, kymppiluokan hyötyihin tai sukupuolen merkityksiin ammatinvalinnassa ja ammatissa menestymisessä. Mallitodistuksissa, -työhakemuksissa ja työnhakuilmoituksissa kuvitteelliset henkilöt voivat saada tiettyjä ominaisuuksia (esimerkiksi työhakemuksessa henkilö voi kuvailla itseään laajastikin, todistus puolestaan kertoo, mitä koulua henkilö on käynyt ja miten hän on siellä menestynyt). Tehtävissä henkilöstä voidaan joko mainita pelkästään nimi tai kertoa hänestä enemmänkin. Fiktiivisestä henkilöahmogalleriasta 52 % on miehiä, 46 % naisia; lukiolaisista enemmistö on naisopiskelijoita, ammatinharjoittajista taas pieni enemmistö miehiä. Kategorioissa peruskoululainen, kymppiluokkalainen ja opiskelija sukupuolijakauma on tasainen. Kun tarkastellaan kaikkia fiktiivisten hahmojen mainintoja, huomataan, että fiktiivisiin naishahmoihin viitataan 45 kertaa, miespuolisiin 35 kertaa.

Tekstissä esiintyvät fiktiiviset henkilöt ovat yksilotteisimmillaan nimiä todistuksissa ja työhakemuksissa. *Futurixin* kaikki mallitodistusten kolme rehtoria sekä ylioppilastodistuksen allekirjoittanut ylioppilastutkintolautakunnan puheenjohtaja ovat miehiä. Toisaalta *Valmentajan* mallityöhakemus on osoitettu naispuoliselle työnantajalle, Huhtarinteen palvelukeskuksen johtajalle, ja myös esimerkki-cv:ssä suosituksia antava työnantaja, Seppälän myymäläpäällikkö, on naispuolinen.

Muut teksteissä esiintyvät fiktiiviset ammatinharjoittajat löytyvät *Futurixin* yrittäjyyttä käsittelevästä luvusta. Kuviin liittyvissä puhekuplissa Pekka kertoo, kuinka omien puutarhahuonekalujen rakentaminen herätti ajatuksen valmistaa niitä myös myytäväksi ja vähitellen autotallipuuhaastelusta kasvoi oikea yritys. Sarin tarina on samankaltainen: parturi-kampaajaksi valmistuttuaan hän aloitti työntekijänä mutta vuokrasi sitten ystävänsä Katin kanssa oman yrityksen. Molemmat korostavat työn raskautta ja pitkiä päiviä mutta eivät – Sarin sanoin – *ole vielä katuneet*. Pekka taas toteaa, että *murheitakin on. Olen kuitenkin vapaa ja itsenäinen*. *Futurixin* yrittäjyydsluvussa esiintyy vielä neljäskin fiktiivinen mieshenkilö, joka tosin on laskettu vain kuvien ammatinharjoittajiin, sillä häntä ei mainita tekstissä lainkaan. Tämän mies kertoo tarinansa elektroniikka-alan yrittäjäksi ryhtymisestä: lapsuuden tietokoneharrastus johtaa alan koulutukseen ja innostaa oman yrityksen perustamiseen. Yrittäjyys näyttäisikin oppimateriaaleissa jakautuvan perinteisiin miesten ja naisten aloihin palkkatyötä jyrkemmin.

Varsinaisten ammatinharjoittajien ohella teksteissä esiintyy kaksi fiktiivistä työnhakijaa, joista toinen on mies- ja toinen naispuolinen. Molemmat sijoittuvat *Valmentajan* työelämää esittelevään lukuun. Työnhakijoista toinen, kiinteistöhuollon viimeisen vuoden opiskelija Salla Laine hakee Huhtarinteen palvelukeskuksessa avoinna olevaa kiinteistöhuoltajan tointa. Hänen hakemuksensa esittelee mutkattoman polun kiinteistöhuollon palveluksessa suoritetusta peruskoulun TET-jaksosta ammattiopiston kiinteistöhuoltajan koulutukseen ja kesätöihin Tykkimäen huvipuiston laitteiston huolto- ja kunnossapitotehtäviin sekä kesäleirin leirikes-

kusisäntänä toimimiseen. Harrastukseksi Salla Laine mainitsee VPK:n. Fiktiivisenä hahmona Salla Laineen voi ajatella rikkovan perinteisiä sukupuolistereotypioita sekä työkokemuksensa ja alansa että harrastuksensa puolesta. Saman aukeaman toisella sivulla nähdään Heikki Lahtisen CV. Myös Heikki Lahtinen fiktiivisenä mieshenkilönä rikkoo perinteisiä sukupuolistereotypioita, muttei yhtä suoraviivaisesti ja radikaalisti kuin Salla Laine. Heikki Lahtinen on valmistunut merkonomiksi ja työskennellyt myyjänä, myymäläapulaisena ja hyllyjen täyttäjänä kaupoissa. Hän on lisäksi toiminut koululaisena ja opiskelijana ollessaan erilaisissa luottamustehtävissä. Erityisosaamiseksi Heikki Lahtinen mainitsee CV:ssään somistuksen, sisustuksen ja tuotteiden esillepanon sekä palvelualltiuden ja yhteistyökyvyn. Harrastuksikseen hän mainitsee jääkiekon ja kitaransoiton. Aukeaman fiktiiviset henkilöt siis purkavat jossain määrin sukupuolistereotypioita, mutta rohkeasti tulkittuna voisi väittää, että tytöille/naisille tietty määrä maskuliinisuutta on kuitenkin helpommin sallittavissa kuin feminiinisyys pojille tai miehille.

Fiktiivisistä koululaisista ja opiskelijoista löytyy tasaisesti poikia ja tyttöjä. *Futurixin* yksi kymppiluokkalainen esiintyy mallitodistuksessa. Tämän ”Kalle Kymppiläisen” hahmo rikkoo sikäli perinteisiä sukupuolirooleja, että todistuksen mukaan työharjoittelu on suoritettu päiväkodissa ja ylimääräisenä kurssina on MLL:n lastenhoitokurssi.

Tarkastelluista oppikirjoista sekä *Valmentaja* että *Futurix* sisältävät yhden tai useamman tapauskertomuksen opiskelun aloittamisen ongelmista. Nämä tapauskertomukset ovat selvästi sukupuolittuneita. Sekä *Valmentajan* Aleksin, Pekan ja Tonin että *Futurixin* Janin ongelmat liittyvät elämänhallintaan ja opiskelumuotivaatioon, joita ulkomaailman houkutukset ja mielihalut uhkaavat. Aleksin ei pääse haluamalleen linjalle eikä jaksa keskittyä opintoihinsa, Pekan urheiluharrastus häiritsee yöunia ja sen kautta opiskelua, Tonia houkuttelevat opintojen parista ”sossun” rahoilla elävät ystävät ja Jani taas lankeaa kerta toisensa jälkeen roskaruaan, virvoitusjuomien, tietokonepelien ja television taikapiiriin niin, että opinnot jäävät sivuosaan. Lasse puolestaan pelkää peruskoulussa alkaneen kiusaamisen jatkuvan. *Valmentajan* naispuoliset opiskelijat taas kokevat ulkoisia vaikeuksia, jotka asettuvat heidän ja opintojen väliin: Liisan perheessä tilanahaus ja meteli vievät työrauhan, Venla kaipaa läheisiään muutettuaan toisaalle eikä Elinalla ole varaa hankkia opiskeluun vaadittavia tarvikkeita. Kuten *Futurixin* kuvien tyttökoululaiset myös *Valmentajan* naisopiskelijat suhtautuvat tunnollisesti opintoihinsa eivätkä koe motivaatio-ongelmia. Huomionarvoista lienee myös se, että miespuoliset opiskelijahahmot esiintyvät tekstissä pääosin juuri ongelmiansa esimerkkihenkilöinä, kun naispuolisia opiskelijoita esitellään enemmän muissakin yhteyksissä.

Olemme osana sukupuolittavia sanoja tutkineet myös sukupuoleen viittaavia ammattinimikkeitä. Yhteensä oppikirjoissa esiteltiin 23 erilaista maskuliinista ammattinimikettä ja 7 feminiinistä. Maskuliinisia ammattinimikkeitä oli maininnoista 70 ja feminiinisiä 15. Kaikissa oppikirjoissa viittauksia maskuliinisiin ammattinimikkeisiin oli useampia kuin viittauksia feminiinisiin. Eniten maskuliinisten am-

mattinimikkeiden mainintoja oli *Futurixissa* (53 maskuliinisen ammattinimikkeen mainintaa, 9 feminiinisen).

Feminiinisistä ammattinimikkeistä useimmin toistuu *lentoemäntä* (8 kertaa), ja se mainittiin kaikissa kirjoissa. Lisäksi kerran viitattiin *emännän*, *maatilan emännän* ja *tiedenaisten* ammatteihin. Feminiinisten ammattinimikkeiden joukkoon on luokiteltu myös *naisjohtaja*, *naispresidentti* ja *naispappi*. Maskuliinisista ammattinimikkeistä useimmin toistuivat *esimies* (18 kertaa), *lakimies* (7 kertaa), *vahvipäivämies* (6 kertaa), *palomies* (6 kertaa) ja *tiedemies* (5 kertaa). Vähemmän kuin viisi mainintaa oli ammattinimikkeillä *kaivosmies*, *kirvesmies*, *rakennusmies*, *lentoapäivämies*, *virkamies* ja *(pää)luottamusmies*. Kerran mainittiin *ruokapalveluesimies*, *maatilan isäntä*, *yliperämies*, *myyntimies*, *laitosmies*, *liikemies*, *eduskunnan puhemies*, *kameramies*, *huoltomies*, *bankintaesimies* ja *leirikeskusisäntä*.

Osalla edellä mainituista maskuliinisista ammattinimikkeistä ei ole sukupuolineutraalia vastinetta, mutta mukana on joukko arkikielisiä nimikkeitä, joille vastine löytyy. Usein tätä sukupuolineutraalia vastinetta on toisaalla kirjassa käytettykin (esim. *luottamusmies* – *luottamushenkilö*; *tiedemies* – *tutkija*; *lakimies* – *juristi* – *asianajaja*; *rakennusmies* – *talonrakentaja*; *kameramies* – *kuvaaja*). Jääkin perustelematta, miksi kirjan tekijät ovat valinneet maskuliinisen nimikkeen vaikka sukupuolineutraali vastine olisi ollut tarjolla.

Työntekijän sukupuoleen viittaavat ammattinimitykset sekä sukupuolen epäsymmetrinen merkitseminen henkilöviittauksissa ovat suomen kielelle tyypillisiä seksisemejä (Engelberg 1998). Työntekijän sukupuoleen viittaavat nimitykset luovat oletuksia siitä, että tietyt ammatit ovat tyypillisesti miesten tai naisten ammatteja. Geneerinen maskuliini eli mieheen viittaava nimike, jota käytetään yleisesti viittaamaan ihmisiin, ei useimmiten tule tulkituksi sukupuolineutraalisti ja siksi sen neutraalia vastinetta suositellaan käytettäväksi (Engelberg 2007). Neutraalit vastineet herättävät kuitenkin monissa ihmisissä vastustusta; niiden nähdään olevan perinteille vastakkaisia tai epäsuomalaisia (Engelberg 2007).

Tarkastelluissa oppimateriaaleissa maskuliinisia tai miehiin viittaavia muita sukupuolittavia sanoja on enemmän ja niitä käytetään useammin kuin feminiinisiä tai naisiin viittaavia. Niitä löytyy teksteistä 32 erilaista, ja niistä 15 viittaa naiseen. Eniten löytyy esiintymiä sanoille *nainen* (61 kertaa), *poika* (38 kertaa), *tyttö* (36 kertaa) ja *mies* (35 kertaa). Jakauma on mielenkiintoinen, sillä useimmissa tekstilajeissa mies-sanaa esiintyy noin kolme kertaa niin paljon kuin *nainen*-sanaa (Tainio 2002). Suuri osa muista sukupuolittavista sanoista liittyy henkilön asemaan perheessä: *äiti* (16 kertaa), *tytär* (3 kertaa), *täti*, *sisko*, *mummo* ja *isoäiti* (2 kertaa), *sisar*, *pikkusisko* ja *isosisko* (kerran); *isä* (11 kertaa), *isoisä* (3 kertaa), *veli* ja *aviomies* (2 kertaa), *eno*, *setä*, *poika*, *pikkuveli* ja *isäpuoli* (kerran). Lisäksi mainitaan käsitteet: *(jublien) emäntä ja isäntä*; *tyttöehdokas*, *prinsessa*, *missi*; *prinssi*, *varusmies*, *poikaehdokas*, *jätkä* ja *homo*. Omassa suunnassa toiveammattien kirjoittaminen aloitetaan kysymällä lapsuuden haaveammattaja: *Aioitko prinsessaksi tai lakaisukoneen kuljettajaksi?* Vaikka lakaisukoneen kuljettajaksi voi tietysti

haluta tyttökin, ovat kysymyksessä avautuvat positiot selvästi sukupuolittuneet; prinsessaksi harva poika tunnustaa halunneensa.

8.3. Sukupuoleen ja sukupuolten tasa-arvoon liittyvät tekstikohdat

Oppilaanohjauksen yhtenä tavoitteena on opetussuunnitelman perusteiden mukaan sukupuolten välisen tasa-arvon edistäminen. Oppikirjoissa sukupuolten välistä tasa-arvoa kuvataan perustuslain kuudennen pykälän sekä erityisen tasa-arvolain kautta. Perustuslain mukaan kaikki ihmiset ovat lain edessä yhdenvertaisia eikä ketään saa asettaa eri asemaan esimerkiksi sukupuolen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Laki tasa-arvosta pyrkii estämään erityisesti sukupuoleen perustuvaa syrjintää sekä edistämään naisten ja miesten välistä tasa-arvoa etenkin parantamalla naisten asemaa työelämässä. Molempiin lakeihin viitataan *Futurixissa* ja *Valmentajassa*. *Omassa suunnassa* varsinaista tasa-arvoa käsittelevää lukua ei ole.

Valmentajassa tasa-arvolain tarkempi käsittely jätetään oppilaille suunnattujen tehtävien varaan. Oppilaita pyydetään pohtimaan, miksi tasa-arvolaki on laadittu ja kenen velvollisuus on huolehtia sen toteutumisesta työpaikoilla, sekä arvioimaan, onko työpaikkailmoitus, jossa hoitolaitokseen haetaan töihin 25–40-vuotiaista naista laillinen.

Futurixissa tasa-arvoa käsitellään laajemmin kuin *Valmentajassa* ja käsittelyä pohjustetaan lyhyellä historiallisella katsauksella epätasa-arvon juuriin. Tasa-arvon edistymistä havainnollistetaan esimerkiksi aikajanalla. *Futurixissa* tasa-arvo nostetaan esiin myös kouluyhteisön piirteenä. Tasa-arvoluvussa oppilaita ohjataan pohtimaan, miten tasa-arvo heidän koulussaan toteutuu ja miten sitä voisi edistää. Sukupuolten tasapainosta huolehditaan kehottamalla luokkaa valitsemaan oppilaskuntaan sekä tyttö- että poikaehdokkaan. Kiintiöajattelua on pidetty sekä hyödyllisenä että ongelmallisena tasa-arvon näkökulmasta (Raevaara 2005). Yhtäältä sen on katsottu johtavan siihen, että sukupuoli nousee pätevyyttä määräävämmäksi tekijäksi valinnoissa, ja näin pätevätkin naiset tai miehet tulevat kohdatuiksi sukupuolensa vuoksi valittuina. Toisaalta sen on nähty auttavan vanhojen ennakkoluulojen kumoamisessa, kun huomataan, että molempien sukupuolten edustajat ovat yhtä lailla päteviä.

Futurixin mukaan työmarkkinoiden jakautuminen miesten ja naisten aloihin on seurausta siitä, että miehet ja naiset hakeutuvat eri koulutusaloille sukupuolen mukaan. Kaikki oppilaanohjauksen kirjat painottavatkin sekä aine- että koulutusvalintojen tekemistä omien taipumusten ja kiinnostuksenkohteiden mukaan. *Futurixissa* korostetaan erikseen, että kaikki valinnaisaineet ovat *sekä tyttöjen että poikienkin valittavissa* eikä *sukupuoli määrää, mihin koulutukseen voit pyrkiä*. *Omassa suunnassa* valintoja ei tarkastella erikseen sukupuolen tai sukupuolineutraaliuden näkökulmasta vaan korostetaan omien kiinnostuksenkohteiden

kartoittamisen sekä henkilökohtaisen hyötyjen ja haittojen punnitsemisen tärkeyttä. *Valmentajassa* valinnaisaineita ei käsitellä lainkaan.

Ainevalintoja keskeisemmässä asemassa kaikissa oppikirjoissa ovat kuitenkin oppilaiden koulutus- ja uravalinnat. Uravalintaa pohjustetaan kaikissa oppikirjoissa valmiiden testien avulla. Nämä kartoitukset ovat useimmiten jonkinlaisia rasti ruutuun- tai ympäröi oikea vaihtoehto -tyyppisiä rakennelmia, joiden lähde on epäselvä tai sitä ei ole lainkaan. Niissä kerrotaan kartoitettavan esimerkiksi persoonallisuustyyppiä tai lahjakkuutta. Persoonallisuustyyppit ja lahjakkuuden lajit esitellään muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta sukupuolineutraalilla tavalla. Ainoastaan *Futurixin* lahjakkuuksia käsittelevässä tekstissä nostetaan sukupuoli eksplisiittisesti esiin. Howard Gardnerin lahjakkuuksien esittelyssä todetaan loogis-matemaattisen lahjakkuuden osalta: *Vaikka pojat ovat perinteisesti olleet kiinnostuneempia tämän alueen asioista, monet tytöt menestyvät hyvin esimerkiksi lentäjinä tai insinööreinä.* Kielellisesti lahjakkaita käsittelevässä osuudessa puolestaan todetaan: *Tytöt ovat yleensä keskimäärin hieman poikia lahjakkaampia tällä alueella.* Sekä *Futurixin* että *Valmentajan* voi tulkita kommentoivan vakiintunutta uskomusta, jonka mukaan tietyt lahjakkuuden alueet ovat tytöille ja tietyt taas pojille tyypillisempiä: *Valmentajan* teksti nimittäin korostaa, että kaikki lahjakkuudet ovat mahdollisia sekä tytöille että pojille. *Futurixin* teksti – ainakin loogis-matemaattista lahjakkuutta koskien – pyrkii puolestaan kenties kertomaan, että tytötkin voivat pärjätä teknisillä aloilla. Se on kuitenkin helposti tulkittavissa stereotyyppisiä sukupuolirooleja tukevaksi, sillä vaikka varovaisesti todetaan tyttöjen olevan *yleensä keskimäärin hieman* poikia lahjakkaampia kielellisesti, voi lukija hyvin säilyttää käsityksen siitä, että keskimääräiset erot ovat yleistettävissä koskemaan kaikkia tyttöjä ja poikia yksilötasolla. Voikin kysyä, onko keskimääräisiä lahjakkuuseroja ylipäätään syytä ottaa esiin tilanteessa, jossa ne voivat vaikuttaa yksittäisten oppilaiden valintoihin.

Omassa suunnassa sukupuoli uranvalintaan vaikuttavana tekijänä nostetaan erikseen esiin. Aiheen käsittely alkaa viidellä asiaa eri suunnista lähestyvällä kommentilla. Kaksi puheenvuoroista käsittelee ”vastakkaisen sukupuolen alalla” menestymistä: bussiyhtiön ajomestari kehuu naisia talon parhaiksi kuskeiksi, nainen kahvilassa puolestaan toteaa ystävälle parhaiden kampaajien olevan miehiä. Sukupuoli nostetaan kommentteissa esiin keskeisenä kategoriana, joka näyttää määrittävän yksilön kyvykkyyttä työssään. Toiset kaksi puheenvuoroa taas nostavat esiin positiiviseen sävyyn epätyypillisen uravalinnan. Kansanedustaja kertoo ilahtuneensa poikansa päätöksestä hakeutua lähihoitajakoulutukseen ja rehtori palkitsee kevätjuhlassa stipendillä talonrakentajaksi ”rohkeasti” hakevan Eerikan. Toisenlainen valinta esitetään poikkeavaksi, rohkeaksi valinnaksi, vaikka siihen kannustetaan. Viimeisissä kahdessa kommentissa ääneen pääsevät 9.-luokkalaiset pojat, jotka kertovat omakohtaisista kokemuksistaan. Pojista toinen kuvailee loistavaksi hommaksi vanhainkodin dementiaosastoa, *talon kovinta paikkaa*, jossa TET-jaksonsa suoritti. Ehkä poikia houkutellaan hoitoalalle korostamalla, miten kovissa paikoissa työtä tehdään – ei suinkaan vetoamalla haluun hoivata tai hoivata? Toinen poika puolestaan kertoo, ettei voi hakea kiinnostavalle alalle, sillä on

kuullut, että *sen linjan jätkät on homoja*. On mahdollista, että tiettyjä koulutusaloja koskevat ennakkoluulot todella rajoittavat opiskelijoiden hakeutumista niille, mutta ennakkoluulojen pukeminen tämänkaltaiseen muotoon saattaa olla hiukan varomatonta. Jos kommenttia ei opetustilanteessa pureta, homoseksuaalisuuden stigmatisointi saattaa jopa vahvistua. Kirjojen heteronormatiivisuus nousee esiin *Futurixin* koulutyöoppaassa, jossa luokkahenkeä parantavien tai huonontavien asioiden joukossa esitetään *tyttöjen kilpailu poikien suosioista* sekä *poikien kilpailu tyttöjen suosioista*.

Yhtenä uranvalintaan liittyvänä seikkana käsitellään palkkausta, mutta ammattien välisiä palkkaeroja ei juurikaan kommentoida. *Omassa suunnassa* alan mies- tai naisvaltaisuus mainitaan ohimennen yhtenä eri alojen ja töiden palkkatasoon vaikuttavana tekijänä, mutta ei esimerkiksi kerrota, kumman alan työt yleensä ovat paremmin palkkattuja – ehkä se on kaikille jo ennestään selvää. *Futurixissa* havainnollistetaan minäkuvan vaikutusta uravalintaan esittelemällä kaksi esimerkkioppilasta. Oppilas A kuvataan teknisesti lahjakkaaksi, teoreettiseksi, asiakeskeiseksi ja palkkaa arvostavaksi, oppilas B taas käytännölliseksi ja ihmiskeskeiseksi henkilöksi, jolle palkka ei ole pääasia. Oppilas A:lle suositellaan ammatiksi esimerkiksi insinööriä tai arkkitehtiä, oppilas B:lle puolestaan lastenhoitajaa. Vaikka oppilaita kuvataan esimerkissä sukupuolineutraalein nimikkein, antaa teksti ymmärtää, että lastenhoitajien ja insinöörien välinen palkkaero ei ole ongelma, sillä lastenhoitajat eivät lähtökohtaisesti välitä rahasta, insinöörit ja arkkitehdit taas välittävät. Toisaalta *Futurix* on kirjoista ainoa, joka nostaa myös esiin työmarkkinoiden segregatioon vaikuttavat rakenteelliset seikat kuten lasten hankkimisesta naisen työnantajalle koituvat kulut (vaikkakaan kirjassa ei erikseen pohdita esimerkiksi sitä, pitäisikö kulut jakaa tasan vanhempien työnantajien kesken).

Kaikissa kolmessa oppimateriaalissa käsitellään työmarkkinoiden tasa-arvoa pohdimalla sitä, millä naisvaltaisilla aloilla miehet voisivat pärjätä yhtä hyvin kuin naiset ja päinvastoin, sekä sitä, mille naisvaltaisille aloille tarvittaisiin lisää miehiä ja päinvastoin. Lisäksi oppilaita kehoitetaan pohtimaan, olisivatko he itse valmiita hakeutumaan koulutukseen, johon yleensä on hakeutunut enemmän toisen sukupuolen edustajia, ja mitä hyötyä tällaisesta valinnasta voisi olla. Lukuun ottamatta *Futurixia*, jossa todetaan miesten usein hakeutuvan teknisille ja naisten sosiaali-, terveys-, opetus- ja kotitalousaloille, kirjoissa ei eksplisiittisesti jaotella eri aloja mies- ja naisvaltaisiin. Hauska yksityiskohta on *Futurixin* muutoin sukupuolineutraali ammattiesittely, jossa kuitenkin todetaan: *vaatturit, joista suurin osa on miehiä*. Ehkä kirjan tekijät tahtovat näin kannustaa poikia hakeutumaan naisvaltaiselta kuulostavalle alalle. Erikoinen yksityiskohta *Futurixissa* on tyttöjen ja poikien suosikkiammattien listaaminen tekstissä, jossa kerrotaan, etteivät kaikki voi päästä opiskelemaan nuorten suosikkialoille. Tietyissä määrin on ymmärrettävää, että aloja, joiden koulutukseen pääsystä on kovin kilpailu, nimetään erikseen, mutta kirjan esittelemä listaus ei kertone mitään koulutukseen pääsyn vaikeudesta, sillä alan kokonaishakijoiden tai koulutuspaikkojen määrää ei mainita. Sukupuolten mainitseminen erikseen ei tässä tunnu palvelevan koulutuksellisen tasa-arvon tavoitetta vaan pikemminkin tuottaa mielikuvaa sukupuolten erilaisu-

desta. Kahdessa tarkastelluista oppikirjoista (*Futurix* ja *Oma suunta*) mainitaan, että tietyille mies- tai naisvaltaisille aloille hakeutumiseen kannustetaan myös antamalla ”sukupuolipisteitä” tiettyihin koulutuksiin. Sukupuolijakaumaa tarkastellaan myös *Futurixin* yritys- ja oppilaitosvierailujen yhteydessä, vaikka avoimeksi jää, miksi näin tehdään.

Futurixin tekijät nostavat esiin ongelmallisina kysymyksinä sekä työmarkkinoiden horisontaalisen segregaatian eli jakautumisen miesten ja naisten aloihin että naisten huonomman aseman työelämässä. Naisten huonompi asema työelämässä näkyy *Futurixin* tekijöiden mukaan esimerkiksi palkkauksessa, uralla etenemisessä, määräaikaisten työsuhteiden ja osa-aikatyön määrässä sekä naisten syrjimisenä raskauden ja perhevapaiden käyttämisen vuoksi. *Valmentajan* uralla etenemistä käsittelevässä tekstissä nostetaan naisten vähäisempi edustus johtotehtävissä esiin. Lyhyessä kappaleessa todetaan, että suurten suomalaisyritysten toimitusjohtajien joukossa naiset ovat vähemmistö, vaikka naisia valmistuu tiedekorkeakouluista Teknillistä korkeakoulua lukuun ottamatta enemmän kuin miehiä. Tehtävässä op- pilaita pyydetään miettimään, mistä naisjohtajien pieni määrä voisi johtua.

Futurixissa työmarkkinoiden segregaatian juuret paikannetaan agraariyhteiskunnan työnjakoon. Kirjan tekstin mukaan naiset huolehtivat maatalousyhteiskunnissa *kodista, ruoanlaitosta, vaatteista, sairaista perheenjäsenistä ja lapsista sekä hoitivat kotieläimet*. Miesten alaan puolestaan kuului *tehdä talot, huonekalut ja karjasuojat, metsästää ja viljellä maata*. Teollistumisen myötä miehet siirtyivät tehtaisiin mutta naiset hoitivat edelleen kodin ja lapset. Vaikka naiset nykyisessä informaatioyhteiskunnassa käyvät jo töissä, heijastuvat historialliset käsitykset edelleen työelämään. *Futurixin* historiakäsitystä voitaneen kuitenkin pitää suhteellisen yksinkertaistavana.

Ihmisten jakautuminen miehiin ja naisiin näyttäytyy oppimateriaaleissa itsestään selvänä eikä sukupuolikategorioiden oletettua homogeenisuutta kyseenalaisteta. Sen kautta tulisi kuitenkin ymmärrettäväksi esimerkiksi se, miksi segregatiota esiintyy. Ei esimerkiksi kysytä, millaisia ominaisuuksia oletetaan miehillä tai naisilla olevan, kun pohditaan heidän mahdollista menestymistään ”vastakkaisen sukupuolen” alalla. Epäproblematisoiden esitetään myös kysymys naisjohtajien vähäisyydestä. *Futurixin* tietolaatikossa todetaan, että tasa-arvobarometrin mukaan enemmistö suomalaisista uskoo, että yritykset hyötyisivät, jos johtopaikoilla olisi nykyistä enemmän naisia. Sitä, millä tavoin naisten nouseminen johtajiksi palvelisi yritysmaailmaa tai yhteiskuntaa ja miksi, ei käsitellä.

Sukupuoli tunnutaankin nähtävän olemuksellisena piirteenä, mistä kertoo esimerkiksi *Futurixin* minäkuvaava käsittelevässä tekstissä oleva lause, jossa sukupuoli nimetään osaksi yksilön olemusta. Tasa-arvoluvussa todetaan myös, ettei tasa-arvo merkitse samanlaisuuden vaatimusta. Toteamus vastannee usein tasa-arvoajattelua kohtaan esitettyyn kritiikkiin, jonka mukaan tasa-arvoajattelijat ohittavat miesten ja naisten väliset luonnolliset erot vaatien samankaltaisuutta, joka ei palvele kumpaakaan sukupuolta. Kirjan tekijöiden huomautus siitä, ettei tasa-

arvo merkitse samanlaisuuden vaatimusta, voisi tarkoittaa sukupuolten sisäisten erojen tunnustamista. Tässä kontekstissa se kuitenkin lähinnä vahvistanee ajatusta sukupuolten välisten erojen luonnollisuudesta. *Valmentajan* suvaitsevaisuusluvussa todetaan, että näytämme erilaisilta mutta erilaisuuksien alla on pohjimmiltaan samanlaisuus. Lausuma ei kuitenkaan viittaa erityisesti sukupuoleen vaan ylipäättään ihmisten välisiin eroihin, ja on vaikea arvioida, onko se tarkoitettu tai tuleeko se tulkituksi suhteessa sukupuoleen.

8.4. Yhteenvetoa oppilaanohjauksen oppimateriaaleista

Oppilaanohjauksen oppimateriaaleissa miespuolisia hahmoja esiintyy enemmän kuin naispuolisia. Kuvituksessa 53 % hahmoista on maskuliinisia (43 % feminiinisiä), teksteissä esiintyvistä sukupuolittavista sanoista 55 % prosenttia viittaa miespuolisiin henkilöihin ja hahmoihin (45 % naispuolisiin). Oppikirjojen välillä on selkeitä eroja sukupuolen esittämisessä.

Kuvituksessa koululaisen tai opiskelijan roolissa esiintyvistä henkilöistä 52 % on poikia, 45 % tyttöinä esitettyjä. Miespuolisten koululaisten tai opiskelijoiden kuvissa ja teksteissä korostuvat poikien epäonnistumiset ja ongelmat koulunkäynnissä, tytöille rakentuu kuuliaisien, tunnollisten ja ahkeran opiskelijan positio. Perinnäisiä stereotyyppioita toisaalta toisinaan myös haastetaan kuvituksen keinoin. Ammatinharjoittajista 54 % kuvataan miehiksi (44 % naisia). Eri ammattialoista matkailu- ravitsemus ja talousalan ammattiteissa kuvataan useammin miehiä, samoin tekniikan ja liikenteen sekä pelastusalan ammattiteissa. Naisennemmistö on yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon alueella sekä sosiaali-, terveys- ja liikunta-alan ammattiteja kuvattaessa. Korkeakoulutusta vaativissa ammattiteissa miesten osuus on suurempi. Esimiesasemassa ja menestymiseen liittyvissä kuvissa esiintyi ainoastaan miehiä. Kuvituksessa on löydettävissä heteronormatiivisuutta. Etniset vähemmistöt jäävät hyvin vähälle huomiolle.

Sukupuolittavista sanoista historiallisten henkilöiden kokonaismäärän osalta naiset jäävät vähemmistöön, fiktiivisistä henkilöistä suurempi osa on naispuolisia. Muut sukupuolittavat sanat viittaavat useammin mieheen kuin naiseen. Myös teksteissä korostuvat poikien ongelmat opintiellä. Silti perinteisiä sukupuolistereotyyppioita myös rikottiin esimerkiksi fiktiivisissä esimerkkikertomuksissa. Ammatinimikkeistä löytyy enemmän mieheen viittaavia nimikkeitä kuin naisiin viittaavia, eikä sukupuolineutraaleja vastineita ole kaikin ajoin käytetty. Myös muita mieheen viittaavia sukupuolistavia sanoja on laajempi kirjo ja niitä käytetään useammin kuin naisiin viittaavia.

Oppilaanohjauksen oppikirjoissa tasa-arvo käsitetään yksilöiden tasavertaisuudeksi lainsäädännön puitteissa, ja sukupuolistereotyyppioita, jotka ohjaavat yksilöitä tekemään perinteisiä valintoja yksilöllisten sijaan, pidetään ongelmallisina. Kirjat eivät kuitenkaan aseta kyseenalaisiksi ajatusta sukupuolten välisistä eroista eikä pyri problematisoimaan sukupuolen kategorian oletettua homogeenisuutta.

Kirjoissa yksilöllisyys ja omien yksilöllisten piirteiden ja intressien tuntemus asettuu ensisijaiseksi yksilön valintoja ohjaavaksi tekijäksi. Koulutuksellisen ja työmarkkinoiden tasa-arvon toteutuminen näyttääkin jäävän yhtäältä tasa-arvolakia noudattavan työnantajan, toisaalta yksilöiden henkilökohtaisten ura- ja ammativalintojen varaan. Lainsäädännön tasolla tasa-arvon nähdään jo toteutuneen, vaikka käytännössä eriarvoistavaa kohtelua vielä esiintyy. Esimerkiksi *Futurixissa* todetaan, että naisten asemaa työmarkkinoilla vaikeuttaa työelämään jämähtänyt käsitys miesten ja naisten töistä, mutta huomautetaan, että työmarkkinoiden jakautuminen on *pääosin seurausta siitä, että miehet ja naiset hakeutuvat eri aloille*. Vastuu segregaaation purkamisesta näyttääkin olevan yksilöllä, joka henkilökohtaisilla valinnoillaan voi edistää tai olla edistämättä työmarkkinoiden tasa-arvoa. Oppikirjojen lukijaksi rakentuu rationaalinen, tulevaisuuteen suuntautunut, keskiluokkainen, vaaleaihoinen nuori. Kirjojen kuvissa esiintyvät henkilöt ovat sukupuolistuneita, ruumiinrakenteeltaan hoikkia ihmisiä. Ulkonäöltään esimerkiksi erilaisiin alakulttuureihin kuuluvan näköisiä nuoria esitetään ainoastaan Oman suunnan työelämää käsittelevässä jaksossa, jossa goottityylisesti pukeutuva nuori nainen esitetään kontrastina ”työpaikan edellyttämällä tavalla” pukeutuneeseen ja laittautuneeseen nuoreen naiseen. Myös muualla kirjan teksteissä ulkoiset piirteet kuten hillitty pukeutuminen ja meikkaus sekä ”siisteys” esitetään työelämään pääsemisen edellytyksinä. Kuvissa esiintyvien nuorten elämänpiirit näyttävät muutoinkin koostuvan lähinnä opiskeluun, urheiluun ja kavereiden kanssa olemiseen liittyvistä toiminnoista. Näistä tosin urheilu esitetään lähinnä poikien ja miesten toimintana: lukuisista urheiluun tai liikuntaan liittyvistä kuvista vain kahdessa toimijat ovat tyttöjä.

9. Lopuksi

Tässä lopetusluvussa emme enää tarkemmin nosta esiin yksittäisiä tutkimustuloksia, sillä ne ovat luettavissa yhteenvedonomaisesti sekä selvityksen ensimmäisestä luvusta että oppiaineita käsittelevistä yhteenvetoluvuista. Päätuloksena kuitenkin on, että maskuliinisia hahmoja esittävien kuvien ja sukupuolittavista sanoista maskuliinisten määrä on suurempi kuin feminiinisten kuvien ja sukupuolittavien sanojen määrä. Tärkeää on huomata, että erot ovat systemaattiset: kokonaismäärissä miehet ovat enemmistönä esillä kaikkien tutkittujen oppiaineiden materiaaleissa ja kaikilla luokka-asteilla.

Tasaisin sukupuolijakauma on matematiikan 9. luokan oppimateriaaleissa. Huomattava kuitenkin on, että vaikka lasketut prosentuaaliset määrät ovat melko tasaiset – maskuliinisten kuvien ja sanojen enemmistö vain pieni –, noissa oppimateriaaleissa sukupuoliero esitetään synnynnäisenä olemuksellisena ilmiönä. Lisäksi aikuisten naisten määrä materiaaleissa on huomattavan pieni verrattuna miesten määriin. Äidinkielen ja kirjallisuuden 9. luokan materiaaleissa sukupuolijakauma on epätasaisin – niissä on suuri enemmistö miesten kuvia, ja sukupuolittavista sanoista maskuliinisiin viittaava määrä on huomattavasti suurempi kuin feminiinisiin. Sisällöt antavat silti erinomaisen mahdollisuuden käsitellä sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa monipuolisesti, vaikka ehkä oppimäärän ja sisällön suomina mahdollisuuksia ei kaikin osin ollut hyödynnetty. Kuitenkin muun muassa esittelemämme yhden äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjan uudistusprosessi osoittaa, että näitä mahdollisuuksia on helppo käyttää hyväksi ja rakentaa oppimateriaaleihin nykyistä avarampaa ja problematisoivampaa kuvaa sukupuolen rakentumisesta. Tämä on mahdollista myös oppilaanohjauksen materiaaleissa, joissa opetussuunnitelman mukaisestikin on käsiteltävä sukupuolten tasa-arvoa.

Lähteet

- Aapola, Sinikka 1999. *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset määrittelyt*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Aapola, Sinikka, Gordon, Tuula & Lahelma, Elina 2003. Citizens in the Text? – International Presentations of Citizenship in Textbooks. Teoksessa Carlos Alberto Torres ja Ari Antikainen (toim.) *The International Handbook on the Sociology of Education. An International Assessment of New Research and Theory*, 381–399. Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers.
- Alenius-Taipalus, Anu 2003. Opetuskertomukset uskonnonopetuksessa. Oikeilla jäljillä -oppimateriaalin sisällön analyysi. Pro gradu -tutkielma. Opettajankoulutuslaitos, Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/10204/G0000416.pdf?sequence=1> [Luettu 11.3.2010.]
- Apo, Satu 1986. *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: SKS.
- Blumberg, Rae Lesser 2007. Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education. Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2008, Education for all by 2015: will we make it?
- Cameron, Deborah 2007. *The myth of Mars and Venus*. Oxford: Oxford University Press.
- Engelberg, Mila 1998. Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. *Virittäjä* 1, 74–92.
- Engelberg, Mila 2007: Seksistinen suomi. *Kielikello* 4/2007. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=13&aid=1786>, [Luettu 20.4.2010.]
- Fyrstén, Seija & Niskanen, Eija 1986. Nainen, lapsi ja perhe lukion historian oppikirjoissa. *Kleio* 3/1986.
- Gauntlett, David 2002. *Media, gender and identity. An introduction*. Oxfordshire: Routledge.
- Grünthal, Satu 2002. Aapiskukko runoilee. Näkökulmia 1900-luvun aapisten lyriikkaan. Teoksessa Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.) *Äidinkielen merkitykset*, 312–330. Helsinki: SKS.
- Haataja, Anita, Lahelma, Elina & Saarnivaara, Marjatta 1989. *Se pieni ero. Kirja tasa-arvokasvatuksesta*. Valtion painatuskeskus, Kouluhallinto: Helsinki.
- Hakala, Katariina 2007. *Paremmiin tietäjän paikka ja toisin tietämisen tila. Opettajuus (ja tutkijuus) pedagogisena subteena*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 212. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hannula, Markku 1998. *Sukupuolen merkitys matematiikan opetuksessa*. Employment-julkaisut No 3. Työministeriö.
- Hannula, Markku, Juuti, Kalle & Ahtee, Maija 2007. Gender issues in Finnish mathematics and physics education. Teoksessa Erkki Pehkonen, Maija Ahtee ja Jari Lavonen (toim.) *How Finns learn mathematics and science*, 85–95. Sense Publishers.
- Heikkinen, Teppo 1991. Homoseksuaalisuus oppikirjoissa. *Nuorisotutkimus* 9 (2), 27–32.
- Heräjärvi, Sinikka, Laine, Päivi, Paasio-Leimola, Leena & Vartia, Petra 2010. *Uusi Loitsu. Äidinkieli ja kirjallisuus* 9. Helsinki: Tammi.
- Hiidenmaa, Pirjo 2003. *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- Huisman, Tuulamarja 2006. *Luen, kirjoitan ja ratkaisen. Peruskoulun kolmasluokkalaisten oppimistulokset äidinkieli- ja kirjallisuudessa sekä matematiikassa*. Oppimistulosten arviointi 7/2006. Opetushallitus.

- Husu, Liisa & Tainio, Liisa 2004. Tiedenäiset suomalaisten sanoma- ja aikakauslehtien haastatte- luissa. *Tiedotustutkimus* 4–5, 56–76.
- Huttunen, J. & Happonen, R. 1974. *Oppimateriaali ja sukupuoliroolit osa I ja II*. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta Koulutuspoliittinen jaosto. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1974:9.
- Hynninen, Pirkko & Juutilainen, Päivi-Katriina 2006. *Seitsemän asiaa ohjauksen suunnittelusta ja tasa-arvosta*. Sukupuolisensitiivinen ohjaus tasa-arvon edistäjänä koulutuksessa -hanke. Kasvatustieteiden tiedekunnan opisteusmonisteita 43. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hämäläinen, Tiina & Inkinen, Kaisa 2010. Sukupuoliroolit uskonnon oppikirjoissa. Proseminaa- risitelmä. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Juutilainen, Päivi-Katriina. 2003. *Elämään vai sukupuoleen ohjausta? Tutkimus opinto-ohjaus- keskustelun rakentumisesta prosessina*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja no 92. Joensuun yliopisto.
- Karvonen, Pirjo 1995. *Oppikirjateksti toimintana*. Helsinki: SKS.
- Kallio, E. & Rehn, M. 2003. Piilo-opetussuunnitelma sukupuolinäkökulmasta kolmannen luokan matematiikan oppikirjoissa. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.
- Kangasvuo, Jenni 2007. Halun leikkiä ja pervoja fantasioita japanilaisessa naisten pornosarjaku- vassa. Teoksessa Harri Kalha (toim.) *Pornoakatemia!* Turku: Eetos.
- Keskinen, J. 2004. Sexismus und sexistische Stereotype in Lehrbüchern am Beispiel von fünf finnischen Deutschlehrbüchern aus den Jahren 1963 bis 1999. Tampereen yliopisto. Huma- nistinen tiedekunta. Pro gradu -tutkielma. <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00341.pdf> [Luettu 11.2.2010.]
- Koski, Leena 1999. Hyvä tyttö ja hyvä poika. Ihanteelliset yksilöt aapisten moraalisisissa kerto- muksissa. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapai- no, 21–50.
- Kukkonen, Suvi 2008. Marginaalissa? Nainen lukion Eurooppalainen ihminen -kurssin kirjoissa. Ainedidaktiikan proseminaaresitelmä. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Laajasalo, Teemu 2001. *Seksuaalisuus lukion oppikirjoissa. Systemaattinen analyysi lukion us- konnon, elämäntutkimustiedon, filosofian, psykologian, terveystiedon ja biologian oppikirjojen seksuaalisuusteeman käsittelystä kuuden seksuaaliteorian ja lukion 1994 opetussuunnitelman perusteiden valossa*. Tutkimuksia 231. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Laakkonen, Ilona 2007. Breadwinners, sportsmen and conforming girls. Representations of gen- der in Finnish EFL textbooks. Pro gradu. Englannin kieli, Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto.
- Lahelma, Elina 1992. *Sukupuolten eriytyminen peruskoulun opetussuunnitelmassa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lahelma, Elina 2010. Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Hanna Ojala, Tarja Palmu ja Jaana Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*, s. 136–156. Tampere: Vastapaino.
- Lappalainen, Hannu-Pekka 2006. *Ei taito taakkana ole. Perusopetuksen äidinkielen ja kirjallisuuden oppimistulosten arviointi 9. vuosiluokalla 2005*. Oppimistulosten arviointi 1/2006. Opetushallitus.
- Lappalainen, Hannu-Pekka 2008. *On annettu hyviä numeroita. Perusopetuksen 6. vuosiluokan suorittaneiden äidinkielen ja kirjallisuuden oppimistulosten arviointi 2007*. Oppimistulosten arviointi 3/2008. Opetushallitus.
- Lehtonen, Jukka 1998. Heteroseksuaalisuus oppikirjoissa – lähtökohtana ei-heteroseksuaalisten nuorten kokemukset. Teoksessa Helve, Helena (toim.) *Nuorten arki ja muuttuvat rakenteet*, s. 159–191. Nuorisotutkimus 2000, 5/98. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Lehtonen, Jukka 2003. *Sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lempiäinen, Kirsti 2003. *Sosiologian sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.

- Mattila, Leena 2005. *Perusopetuksen matematiikan kansalliset oppimistulokset 9. vuosiluokalla 2004*. Oppimistulosten arviointi 2/2005. Opetushallitus.
- Niemi, Eero K. 2008. *Matematiikan oppimistulosten kansallinen arviointi 6. vuosiluokalla vuonna 2007*. Oppimistulosten arviointi 1/2008. Opetushallitus.
- Mietola, Reetta 2001. Itseä ja erilaista oppimaan – erilaisuus peruskoulun oppikirjoissa. *Nuorisotutkimus* 2/2001, 3–20.
- Mikkilä-Erdmann, Mirjamaija, Olkinuora, Erkki & Mattila, Eija (1999). Muuttuneet käsitykset oppimisesta ja opettamisesta – haaste oppikirjoille. *Kasvatus* 5, 30, 436–449.
- Ohlander, Ann-Sofie 2010b. *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia*. Rapport I från Delegationen för jämställdhet i skolan. SOU 2010: 10. Stockholm. [Saatavilla osoitteessa <http://www.regeringen.se/remiss>]
- Ohlander, Ann-Sofie 2010b. *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap*. Rapport II från Delegationen för jämställdhet i skolan. SOU 2010: 33. Stockholm. [Saatavilla osoitteessa <http://www.regeringen.se/remiss>]
- Ojala, Hanna, Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.) 2009. *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Palmu, Tarja 1992. Nimetön Hiiri ja Simo Siili. Aapisten sukupuoli-ideologia. Teoksessa Sari Näre ja Jaana Lähteenmaa (toim.) *Letit liebumaan. Tyttökulttuuri murroksessa*. Helsinki: SKS.
- Palmu, Tarja 2003. *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189. Helsinki: Yliopistopaino.
- Palmu, Tarja 2004. Äidinkielen oppikirjoista ja muista koulun teksteistä – sukupuolen rakentuminen rivien väleissä. Teoksessa Lahelma, Elina & Gordon, Tuula (toim.) *Koulun arkea tutkimassa. Yläasteen erot ja erilaisuudet*. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja A1: 2002. s. 88–97.
- Piironen, Anna-Reeta 2004. "Minna the model and other stories": Gender Roles in an English Textbook Series for Finnish Lower Secondary Schools. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Kielten laitos.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. *Kurssi kobti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pops 2004 = *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Opetushallitus. Helsinki: Painatuskeskus.
- Pöykkö, Elina 2009. Naiset toimijoina 7-8-vuosiluokan historian opetuksen oppikirjoissa. Kasvatustieteen proseminarieselmä. Helsingin opettajankoulutuslaitos.
- Raevaara, Eeva 2005. *Tasa-arvo ja muutoksen rajat – Sukupuolten tasa-arvo poliittisena ongelmana Ranskan parité ja Suomen kiintiökeskusteluissa*. TANE-julkaisuja 7, Sosiaali- ja terveysministeriö, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Helsinki.
- Rantanen, Tuomo 2009 *Matematiikan oppikirjat sukupuolittuneen piilo-opetussuunnitelman näkökulmasta – vertaileva tutkimus 1970-luvun ja 2000-luvun 3. luokan matematiikan oppikirjoista*. Helsingin yliopisto. Soveltavan kasvatustieteen laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Rossi, Leena-Maija 2003. *Heterotekstas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki: Gaudeamus.
- Soro, Riitta 2002. *Opettajien uskomukset tytöistä, pojista ja tasa-arvosta matematiikassa*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 191. Turun yliopisto.
- Suhonen, Eeva Liisa 2008. Voiko vaaleanpunaista laskea? Sukupuolisensitiivisyys peruskoulun kolmannen vuosiluokan matematiikan oppikirjoissa. Pro gradu. Soveltavan kasvatustieteen laitos, Helsingin yliopisto.
- Suortamo, Markku, Ikävalko, Elina, Palmu, Tarja, Tainio, Liisa & Tani, Sirpa (toim.) (tulossa 2010). *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus.

- Tainio, Liisa 2001. *Pubuvan naisen paikka. Sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tainio, Liisa 2002. Tieteellisen tekstin sukupuolet. Teoksessa Merja Kinnunen ja Olli Löytty (toim.) *Tieteellisen kirjoittaminen*, s. 51–64. Tampere: Vastapaino.
- Tainio, Liisa 2010. Puhuttelu luokkahuoneessa – tytöt ja pojat huomion kohteena. Teoksessa Hanna Ojala, Tarja Palmu ja Jaana Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*, s. 157–185. Tampere: Vastapaino.
- Tammisto, Antero 1983. *Historian naiset: oppikoulujen Suomen historian oppikirjojen naiskuva 1843–1945*. Pro gradu. Historian laitos, Helsingin yliopisto.
- Tasa-arvo-ohjelma = Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2008–2011. Helsinki 2008. 30 s.
Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2008:21 http://www.stm.fi/julkaisut/nayta/_julkaisu/1065571
- Tolonen, Tarja 2001. *Nuorten kulttuurit koulussa. Ääni, tila ja sukupuolten arkiset järjestykset*. Tampere: Vastapaino.
- Uusikylä, Kari & Atjonen, Päivi 2005. *Didaktiikan perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Vahtokari, A. & Vähäpassi, A. 1998. Kirjat esiin ja laskekaa. Teoksessa: J. Lavonen & M. Erätuuli (toim.) *Tuulta purjeisiin. Matemaattisten aineiden opetus 2000-luvulle*. Juva: WSOY, 213–230.
- Valo, Marjaana 2006. Miten sukupuolet näkyvät Sisu-oppikirjassa. Tutkielma yhden 7. luokan äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjan sisältämistä sukupuolikuvista. Proseminariesitelmä. Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto.
- Väisänen, Jaakko 2005. *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja, no 107. Joensuun yliopisto.

Verkojulkaisu
ISBN 978-952-13-4536-4
ISSN 1798-8926